

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORIAE LITTERARUM
HUNGARICARUM

TOMUS II.

1962

SZEGED

1962

Szerkeszti:

SZAUDER JÓZSEF

Technikai szerkesztő:

NACSÁDY JÓZSEF

Kiadja

A SZEGEDI JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARA

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000387414

B 20 353 4

BÍRÓ FERENC

A MINDENES GYŰJTEMÉNY (1789—1792) SZERKESZTŐJÉNEK NYELV- ÉS IRODALOMSZEMLÉLETÉHEZ*

Az 1789 közepén, július elsejével újra meginduló Mindenes Gyűjteménynek a magyar nyelvért és a magyar irodalom érdekében kifejtett tevékenysége 1790 márciusáig valamiféle, a tényleges herderi fenyegetést megelőző, s ehhez hasonló félelem igézetében folyik; mintha csak a két év múlva, 1791-ben megjelenendő *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* negyedik kötetének a magyarságra vonatkozó sötét jóslatai ellen küzdene a komáromi szerkesztő. Öt-tíz naponként röppennek szét a hetenként kétszer megjelenő folyóirat »árkusai«-ról hol figyelmeztetve, hol rémülten, hol bizakodva, hol pedig — a nyelvrendelet visszavonása után — megkönnyebbülten a sztereotip mondatok, amelyekben a kifejezésre jutó gondolat értelemszerűen pontos reflexió a később igen elterjedt — a XVIII. század végének és a XIX. század elejének magyar kulturális életére más vonatkozásban is nagyhatású német gondolkodó tollából eredő — nyomasztó proféciára:

»... Nosza azért nemes Hazafijak! valakinek ereikben tsak magyar vér tsergedez ne engedjük, hogy a mi restségünk, s hidegségünk miatt a mi szép nyelvünk s azzal együtt híres Nemzetünk emlékezete eltöröltessék!« (MGy. I. 5.)

»...Hogy a Protestánsok a normától félnek, egyik fő oka az, mert látják, hogy az a haza nyelvét s a nemzetet el fogja törölni. Tanítassanak tsak mindenek magyarul a norma szerint s maradnának meg az oskolák a régi vigyázók alatt, mindjárt könnyebben hajlanának hozzá.« (MGy. III. 35.).

»... De ha az Oskolákban már a Grammticában (a mint kezdik) mindent Németül fordítanak a gyermekeink és semmit se magyarra, úgy három nemzetség alatt, azaz 100 esztendő alatt tsak nem egészen el-fog töröltetni a mi Magyar nyelvünk s Nemzetünk.« (MGy. III. 170.) stb. stb.

Lehet, hogy a szerkesztő Péczeli József számára is írott forrás — talán a Herder által is használt, a magyar evangélikus iskolákban pedig tankönyvül szolgáló Schlötzer féle világtörténelem — volt az elsődleges figyelmeztető; de ez sem változtat semmit azon a tényen, hogy ennek az 1788—89 után különös erővel felbukkanó gondolatnak a beteges komáromi pap volt az egyik legmé-

* Egy készülő kézirmonográfia előmunkálataiból.

lyebb megélője és makacs — s nem utolsósorban: hatásos — kikiáltója. Első-sorban ez az erősen leszűkített, nyíltan nemzeti szempontra koncentrált nyelv-szemlélet — és sokkal kevésbé a nyelvkérdésben egy széleskörű, nemzeti-pol-gári kulturális program kulcsát megelé, vagy éppen az anyanyelv ízeiben a poétaság arómáját felfedező magatartás jellemző Péczelire; veszélyeztetve látja a nemzet létét és ebben a kérdésben a kulcsprobléma számára a nyelv, mert »eggy a Nyelv és eggy a Nemzet« (MGy. II. 92.). Innen van, hogy tevékeny-sége, gondolatai itt sűrűsödnek, ezért van az, hogy még az »utolsó kuruc«-nak nevezett P. Horváth Ádám is megrendülten, a »nemzeti kor« légkörében is a rendkívülisége tapasztaltak döbbenetével írja róla egyik füredi találkozásuk után Kazinczynak; »Szörnyű idnulat van abban az Emberben a magyar nyelv iránt.«

Természetes, hogy a nemzethalál-gondolat a közvetlen utókor tudatá-ban — ha egyáltalán szó esett ennek értelmi forrásáról — az egyebek miatt is tisztelt s ráadásul külföldi, tehát pszichológiailag is mélyebben befolyásoló Herder intelmeként szerepelt. Ettől függetlenül azonban nyilvánvaló bizonyás-gok vannak arra vonatkozóan, hogy Péczeli félelme és ennek jegyében folyó tevékenysége is hatott, visszhangot, a komáromi prédikátor működésére köz-vetlenül visszavezethető visszhangot váltottak ki a Mindenés Gyűjtemény inté-sei is. *Levelezői* — így pl. a III. negyedben jelentkező »két R. Catholikus ifjú« (283—292), vagy a pozsonyi, pesti »nevendék Papok« közül többen — nyilván-valóan a komáromi szerkesztő gondolatait írják vissza, ismétlik, amikor vele szinte szószерint egyező nyilatkozatokat adnak a nemzetnek a közelmúltban fentállt »el-töröltetésének« veszélyéről. A »herderi gondolat« későbbi Csokonai interpretációján is a debreceni poeta-zseni által jól ismert Mindenés Gyűjte-mény egyik figyelmeztetésének ritmusa lüktet át:

»... De ha eleink illy hidegek és hi-básak voltak; ne legyünk mi azok, ha-nem inkább minden erőnkбől támo-gassuk *dűlő félen lévő nyelvünket*; mert különben *egy-néhány száz esz-tendők múlva*, tsak úgy fognak a *Históriák emlékezni* róluk, mint a *Celtákról* vagy *Sarmatákról*, hogy azok is éltek valaha.«
(MGy. II. 63.)

Bessenyei Jámor Szándékát kiadó Révai Miklós e munkához 1790 februárjá-nak végén — azon az »örömhéten«, melyen »meghalt« Győrött a visszatérő korona — írott ajánlásának »herderi« reflexiója is a Mindenés Gyűjtemény egyik hasonlatára épül:

»... Sokan össze dugott kezekkel né-zik, hogy mint a *füstölgő métses* mellyet egy kevés *olajjal* meg lehetne élesztteni, úgy *aluszik el magában nyel-vünk*, s azáltal minden emlékezetünk.«
(MGy. II. 153.)

»... félő, hogy amíg mi szunnyado-zunk *elenyészik a magyar nyelv* min-den díszével... s a *jövő századokban* úgy fogják a magyar nyelvet *feltalál-ni*, mint ennek a századnak közepe tá-ján az ez előtt ezer esztendőкkel vi-rágzott *Celták* nyelvét.«

»a haza káros álmából mintegy feléb-redvén, a majd csaknem fogytán lévő, s már igen is *halaványan csillámló mécsre* lángnevelő *olaját* oly készség-gel önti, hogy nyilván ébressze maga is vérétől el nem fajult fiait, *haldokló nyelvünk* bátorszívú gyarapítóit.«

Az »örömhét« diadalérzete megváltoztatta a gondolat kicsengését, de a hasonlat azonossága feltétlen szembetűnő; s annál inkább is az, mert az ajánlás előljáróban — nevek említése nélkül ugyan, de — nyilvánvalóan a Péczei és a Kurir szerkesztője, Szacs vay Sándor közötti irodalmi torzszalkodásnak ez utóbbit elítélő felemlégetését tartalmazza: igazságot szolgáltatván akkori levelezőpartnerének, Péczeinek, akinek lapjában ez idő tájt egyébként is található néhány írása. (MGy. II. 385; MGy. III. 229.). S valószínűleg az Orpheust szerkesztő Kazinczy is éppen Péczei hatására néz szembe komolyabban a nyelv-nemzet halálának gondolatával: az Orpheus első két közleménye ugyanis mintegy az ezzel való számotvetés közös gondolati keretében áll. A veszélyt felemlégető s ellene tenni akaró öreg bárónak, Prónay Lászlónak Kazinczyhoz írott levelét megelőzi a közlésben — mintegy engesztelésül is a korábban erősen megrecenzeált Péczei felé — a komáromi író Henriade fordítását magasztaló Pálffy levél, s így szinte nyíltan a komáromi írónak címezve, az ő görcsösen hajtogatott aggodalmára reagálva (»hogy azok, akik tsüggedni kezdenek, vegyenek vigasztalást«) mutassa meg, bizonyítsa be, hogy főembereink súlyos egyénisége nyelvünk, irodalmunk ügye mellett áll. Kazinczy túllát ezen a problémán, a nacionalista gyökerű félelem görcse nála szinte percek alatt oldódik; de hogy a hatást leküzdvé a benyomás megmaradt, azt az mutatja, hogy Péczeiről alkotott emlékképe 1809-es versében (Péczei) a veszéstől félt és attól óvó lírátoré. A Gyűjtemény szerkesztőjét a költeményen végigvonuló hasonlatával mint a végső veszély ellen védőt, az árvíztől óvó, s így hasznos, bár dísztelen fűzfaként festi.

2.

A P. Horváth Ádám által emlegetett »szörnyű indulat«-nak azonban más forrása is van: a komáromi író előtt a nyelv ugyanis nem pusztán a nemzet létének döntő, legfontosabb ismérve, amelynek hanyatlásával, »el-töröltetésével« a nemzet is pusztulásra van ítélve; — hanem ettől függ a *nemzeti dicsőség* is, az, hogy ősünk hírnevéhez méltó helyet foglaljunk el az »Európai népek Lajstromjokban.«

A terrénunk közül, ahol a Péczei által felfogott nyelvfogalom képes kifejteni e kettős — a többitől megkülönböztető, karakterizáló, s így az elvesztéstől óvó, valamint a többivel szemben kiemelő, *minősítő* — funkcióját, a Mindenes Gyűjteménynek dolgozatunk elején jelzett cezurájáig elsősorban az irodalom, pontosabb szóval: *literatúra* áll a középpontban. Ez időbeli felfogásának tökéletes összefoglalója a Gyűjtemény II. negyedének 21. lapján található kijelentése: »... nemzetünk ditsősége áll főképpen nyelvünk virágzásában, nyelvünk pedig nem virágozhat, hanemha jó könyvek irattatnak rajta.« Rövidebb-hosszabb írásai, glosszái és tanulmányai a nyelv és az irodalom kérdéséről szót nem választottan, a legszorosabb egymáshoz rendeltségben tárgyalják. A Mindenes Gyűjtemény bevezetőjében, a »Munkának tzeljáról« szólván írja, hogy ha ezer előfizetőt tudna szerezni, akkor »minden Esztendőben leg-alább ezer Tallért fogunk a Magyar *Literatúra* virágzására fordítani« — s ennek legjobb módja az lenne, hogy ha ez az összeg egy, a »magyar nyelv pallérozására felállítandó kis Társaságnak Tőkepénzül szolgálna.« Más helyén *nyelvünk* állapotának sanyarú voltáról szól, majd — minden értelmi átvezetés nélkül — a német irodalom ötven év alatt történt felemelkedését idézi buzdító példaként.

(II. 64.). S ha *mecénáskodó* nemeseket dicsér, akkor is — kikapcsolván a közbülső logikai-magyarázó fokot — azonnal a magyar *nyelv* »ditsőségén« munkálkodó »Hazafijak«-ként emlegeti őket.

Nagyvonalakban így válik irodalmi érdekűvé a Gyűjtemény nacionalista nyelvközpontúsága; a nyelv és irodalom e szoros egymás mellett látása, egymásba átszapoló felfogása határozza meg a folyóirat irodalomszemléletének egyik fontos alapvonását. A nemzeti irodalomra ily módon háruló feladat — hogy tehát eszköze, legfőbb közege legyen a nemzetet dicsővé tevő nyelv — főként a kívülálló szemlélőnek feltűnő — kivirágzásának, — már lényegében meg is határozza azt a fő funkciót, ami Péczeli ekkori felfogásában a magyar irodalom előtt áll: utól kell érni a nagy irodalommal rendelkező nyugateurópai nemzeteket, nyomába kell lépni az »Ánglusoknak« és a »Frantziáknak.« Ezért igényel ő lépten-nyomon olyan magyar munkákat »mellyeket más idegen nemzetek is meg-szeretvén, magukévá kívánnak tenni.« (I. 132.) »Eleink«-nek még vitézsége lehetett az a kvalitás, amelynek birtokában a többi néppel szemben egyenrangúnak, sőt felsőbbrendűnek mutatkozhattak, neki és kortársainak, már a »világosság Századjában« élőknek kizárólag az irodalom frontján lehet ezért küzdeni: »... Bizonyosan a Frantziák és Ánglusok nem *csak* arról tudnák, hogy Magyar Ország is van, hogy innen származnak a *leg-vitézebb Huszárok*, s itt terem a Tokaji bor, hanem a magyarok elmés munkájuknak tulajdon nyelvekre való fordításaikból.« (II. 20.) A legkritikusabb időszakban pedig — korábbi és állandó utalások után — a legkeményebb követelményként, a nemzet megmaradása érdekében álló szükségként tűzi a nyugatiakkal versengeni tudó magyar irodalom megteremtésének célkitűzését a nemzet elé: éppen akkor, amikor a nemesi ellenállás győzelmét ünnepli, amikor a magyar nyelv ügye is győzött és lényegében innen vagyunk még a latin elleni küzdelem újabb kérdéseket felvető, frontváltozást kikényszerítő szakaszának idején: »... de ha már ezután is csak arról fogják az Ánglusok és Frantziák tudni, hogy Magyar Ország is van, hogy itt terem a Tokaji bor, és ha nyelvünk ékességét és literatúránk szépségét tíz s húsz esztendőnk alatt velek meg nem esmértejtük úgy magunk *menthetetlenek* leszünk.« (III. 290.) A külföldet utolérni akaró embernek a mentalitása sugárzik át nyíltan irodalomszervező tevékenységére is: amikor a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztői magyar grammatika készítésére tűznek ki pályázatot, akkor a Mindenes Gyűjtemény nem sokkal később — a példán is felbuzdulva, s ismervén szűkös anyagi lehetőségeiket: nagy önfeláldozással — olyan, a magyar történeti múltból vett színműre ajánl fel »20 aranyakat«, melyet »tapsolásokkal« lehetne Bécsben, illetve akármely osztrák színpadon előadni. Ez »lészen annak belső érdemének egyik próba-köve.« (II. 288.)

A Mindenes Gyűjtemény tehát elsősorban a magyar irodalom külföldi elismerését, az egyenrangúság kivívását tűzi ki feladatként a nemzet elé; a nemzet halál fenyegető veszélye ellen nemzeti dicsőségünk öregbítését. A szerkesztő gondolkodásának ez az irányvétele — csak futólagos összenézés alapján is — jelentősen különbözik a kor fősodrában működő nagy programadók felfogásától. Mert az utánfejlődés vágya, az, hogy Péczeli szeme előtt Európa példája lebeg minduntalan csakúgy, mint a Magyarság ügyén gondolkodó Bessenyei-nek (»Micsoda magyar írókat kövessünk hát inkább, mint az anglusokat és a franciákat«) vagy a kassai Magyar Múzeum programját körvonalazó Kazinczynak és Batsányinak (akik szerint is a »szomszéd nemzetek« »mutatták

meg az utat mellyen kell indulnunk»), vagy éppen a Nemzet tsinosodására törekvő Kármánnak, aki szintén Albiont szeretne látni Pannónia helyén — mindez a hasonlóság jelentős mértékben formálissá szűkül, ha meggondoljuk, hogy milyen lényegesen különböznek a komáromi prédikátor ekkori gondolataitól éppen az irodalom központi céljának felfogásában. Nálunk szinte egyértelműen a felvilágosodás, a közboldogságot meghozó tudományok elterjesztésének, megkedveltetésének és az ehhez nélkülözhetetlen nyelv művelésnek első lépcsőjeként tekintett dolog az irodalom — s Európa éppen ennek a folyamatnak igazoló és eredményeivel serkentő példajaként említődik. S e belső funkciók mögött csak időnként, másodrendű problémaként szerepel a nemzeti irodalom Európa előtti sikereinek patrióta szíveket is megdobogtató lehetősége; illetve, mint pl. Bessenyeinél, még a magyar munkák külföldi keresettsége is józan cserekereskedelmi szempontként, tényleges nemzeti-polgári haszonként kerül elő: ti. a világosodás érdekében behozott, megvásárolt tudós művekre fordított pénz megtérülését lehet remélni a kivitt magyar könyvek hasznából. (Jámbor szándék). A Péczelinél súlyponti oldalként szereplő dicsőség-hajszoló magatartás inkább a nemzeti mozgalom lendületével szálló bécsi orvos, Decsy Sámuelhez jár közelebb, aki nacionalista nekivadulással hódítást, a francia diplomáciai nyelv kiszorítását, »magyarizálást« tervez nyelvünkkel röpiratának (Poraibul megélemedett Fénix) befejezésében; de tőle is különbözik két dologban: ő *súlyos kötelezettségként*, elkerülhetetlen szükségként követeli a magyar irodalom külföldi sikereit.

Péczeli az irodalmat a nemzet önérvényesítő, más népekkel szemben kiemelkedni, tőlük nem csupán különbözni, de különbbé válni akaró, tehát nacionalista ízü törekvésének rendeli alá és ez visszább helyezi a kortársi élvonalnál már csak azért is, mert ebben a felfogásban háttérbe szorulnak a sokkal fontosabb belső — a társadalmi haladás vonatkozásában döntő — feladatok. Természetesen így is van értéke e szemléleti sajátásnak, az adott korban — a nemzeti lét visszaszorítottságának korában — ez önmagában is pozitívum volt, de ezen túlmenően: támaszt, alapját képezhette a merészebben felvilágosultak működéskének is. A Mindenes Gyűjtemény szerkesztője e felfogásával ugyanis a nemzet értékméréséhez ad a kor nemesi, tehát ténylegesen számító, súlyjal szereplő közfelfogástól eltérő, sőt: azzal ütköző szempontot. Utaltunk arra, hogy a hagyományos vitézség, a hősi illúziók — amelyek még elevenen éltek a kor nemeseinek tudatában, mint a nemzet külföld előtti tekintélyének forrásai — nála csökkent értékű (»tsak«), s kevesebb, mint a irodalom frontján elért dicsőség. Később bővül és még nyíltabban fejeződik ki tagadása a nemesi-rendi eszményekkel szemben: »— Nem abban áll a Nemzet dicsősége, hogy Házainkon számok ne légyenek, földeink meg ne mérettessenek, a nemesség szabadon nyúlászhasson sat, hanem abban, hogy a mi nyelvünk legyen a maga hazájában az első, s a mi Literatúránkat ne tsak meg ismerjék, ha nem betsüljék is az idegen nemzetek.« (IV. 47.) Ez a divergencia okozza ezután, hogy a Mindenes Gyűjtemény e szakaszában erősen kifejezésre jut egy kritikai vonal, ami (kevésbé) a magyar nyelv, (erősebben) a magyar irodalom ügyével nem törődő nemesség — azaz: a számottevő, anyagi és műveltségi előfeltételekkel rendelkező olvasóközönség közömbössége ellen irányul. Említsük meg előbb a magyar nyelv ügyében tett kritikáját. Itt »hibás« — érezhetően a legközvetlenebb múltban élt, sőt élő — »einket« okolja a német nyelv hazai térhódításának veszélyéért: ők lelkesedtek a másik idegenért, a latinért — Mária

Terézia miattuk tanult meg latinul, de magyarul is megtanult volna —, amelynek használata tulajdonképpen jogossá tette II. József nyelvrendeletét, hiszen ő csak az egyik idegen helyett akart másikat. Egyelőre azonban nem hangsúlyos ez a bíráló, érthető: a II. József elleni nemesi felbuzdulás felfelé ívelő korszakának derekán — 1789 végén, 1790 elején vagyunk, amikor a nemesség a magyar nyelv ügyét is védi a polgárkirály ellen. Ez a pillanatnyi, látszólag azonos front csak mélyíti megdöbbenését, érthetetlenül áll az előtt a tény előtt, hogy ugyanez a nemesség nem törődik »nyelvünk gyarapításával«, az ő értelmezésében: a magyar irodalommal, tehát nemzeti dicsőségünkkel. Az erre vonatkozó kritikája megjelenéséhez — azon túl tehát, hogy Péczei és a nemesség zömének nacionalizmusa nem azonos síkon akar érvényesülni, hogy ők nem az irodalomban vélik kifejezendőnek a nemzeti értékeket — hozzá kell számítani azt is, hogy a komáromi prédikátor előtt a nagy magyar irodalom kibontakozásához döntő szereppel bír, csaknem kizárólagos alapfeltételül szolgál az anyagi támogatás; az anyagi lehetőségekből közvetlenül — belső, sajátabban irodalmi problémák háttérbeszorításával — vezet az út az irodalom *minőségi* ugrásához. Ilyeneket ír: »Ha Mátyás korában tsak húsz hazafi lett volna — a teljesebb szöveg alapján nyilvánvaló, hogy ezeken a mecénásokat érti — »aki törődik nyelvünkkel, úgy talán ma lenne a Magyar Literatúra legvirágzóbb egész Európában.« (I. 28.), vagy: »— mire mehetnénk mi a Literatúrában tsak tíz esztendőök alatt, ha mind ezekben (ti. az ország nemeseiben) a T. Szilassy Úr Hazáját szerető, annak dicsőségét munkálódó s nyelvét boldogítani kívánó nemes szívéhez hasonló szív lakozna.« (II. 20.) Az ilyenfajta szemléleti sajátosságok által mélyített és alapvető felfogásának a közszellemmel a polemizáló indulata nyomán előtörő kritika fogalmi síkon azonos azzal a bírálattal, melyet 1793-as Tempefőijében Csokonai gyakorol a kortárs nemességgel szemben — a Mindenés Gyűjtemény egyik cikke (II. 19—22.) meglepően rokon tüneteket állapít meg erről a nem olvasó nemesi olvasóközönségről a magyar poétasorsot előre kikémlelő Vitézzel: ?

»De valóban sajnálni lehet, hogy találatnak még nemeseink között olyanok is, akik nem hogy tehetségek szerint nyelvünket és virágozni kezdett literatúránkat boldogítanánk, sőt inkább igyekeznek elnyomni, s a Könyv-írást vagy fordítást a *Haza tsalásának* nevezik...«

»...Sokan vagynak olyanok a kik buzognak Hazájuk s nemzetek mellett, s azonban nyelvünk gyarapítása végett sajnálnak egy-két forintot a magyar Könyvekért, mikor *kopókért s agarakért aranyakat* adnak...«

»...tsak szűr alatt fog maradni ez az Ázsiából sok vérontások és győzelmek között ide plántált szép nyelv, hanem sok hasznos könyveket írunk,

Fegyverneki viszonya a magyar irodalomhoz. Ő tagadja meg a Tempefői által kért harminc arany kölcsönt — jóllehet van pénze — s ő nevezi az irodalmat állandóan »haszontalanság«-nak, »alávalóság«-nak, »bolondság«-nak.

Vö. *Koppóházi*, aki követni akarja jó hazafi atyjának érdemeit, de Tempefői megsegítésére igen, ellenben az olasz kutyakereskedőtől nem sajnálja a »harminc aranyakat.«

Sertepertinek, a kozmopolita nemesnek lényege ez, csak még nemesebb színben — de ugyanúgy *Fegyvernekié* is, aki szerint ha Tempefői munkája

mellyekkel mint édeslépekkel megfogattassanak az *idegen nyelveket* megszerető s a magukét megutáló Hazafijak...«

»német és frantzia nyelven volna írva: a más »lenne.«

»... Ha a *Könyv-nyomtatók* ezer vagy két ezer exemplárt nyomtatnak valamely munkából, alig tudják esztendő alatt is eladni...«

Vajon miért olyan követelőző és bizalmatlan Betrieger Tempefőivel szemben? Éppen egy magyar munka kibocsátásba bukott ilymódon bele!

»... holott tsak gazdag nemesek vagnak a két hazába öt ezerek; azon kívül pedig tehetős *Plébánus Urak* és protestáns *Prédikátorok* leg alább öt ezerek.«

Péter Köteles gvárdiánja!

A diagnózisok erősen hasonlítanak; nem lehetetlen, hogy a Mindenés Gyűjteményt és Péczei működését jól, az akkori közállapotokat pedig még csak inkább hallomásból ismerő Csokonainak egyik forrása, inspirálója volt ez a cikk.

Térjünk vissza a korábban érintett gondolathoz: a komáromi író felfogásában túlzott szerep jut a »pártfogók«-nak a kibontakozásban; az irodalom oldaláról ő nem lát különösebb, számbaveendő problémát. »Az írókban nem leszen fogyatkozás, tsak mecénások és Könyv-szeretők legyenek...« írja később (IV. 47.) ismételten felmértén a lehetőségeket a »mindenkoron« óhajtott cél — az Európa előtti nagy magyar irodalom megteremtésének — eléréséhez. Az irodalommal való foglalkozás: elsősorban hazafias tett csakúgy, mint a pártfogás; azonos minőségű, a nemzet és nyelv iránti szeretetről árulkodó cselekedetként értékeli egyformán a Shakespeare díszkiadására előfizető »Ánglusnak« és itthon pl. id. Kármán József Osterwald fordítását pénzelő főúrnak gesztusát. És abban sincs különbség, hogy a fordításokat »Kazintzi« végzi el, vagy pedig valamelyik »posoni Nevendék Pap« — egyetlen, a »haza dífsőségén« munkálkodó, osztatlan tábort lát a kor íróinak szempontonként másként és másként alakuló hierarchiája helyén. Ezért is igyekezhet megszervezni a fordítómunkát »nehogy ketten tsinálják ugyanazt« (III. 199.) — mintha csak azonos szellemi feltételekkel bíró tudós kollektívák között akarná felosztani a kutatási területeket. Innen van, hogy sajátosan és jellemzően alakul az írókhoz való viszonya; az alapvető irodalomlátás meghatározó motívumként szűrődik át kora literátus embereivel való kapcsolatkeresésében is. Különös ugyanis, hogy a komáromi pap — a kor íróinak szinte általános gyakorlatával szemben — nem keresi az összeköttetést a kortárs írók értékesebb részével; az ilyen, természetesenek számító (akár polémiában, akár azonosságban — de mindenképpen belső elvi-irodalmi kérdések közegébe gyökerező) kapcsolatok kiépülésével szemben hat hála ellentétes erő is, s ez függetlennek látszik irodalmi-ízlésbeli, sőt világnézeti megfelelésektől. Írói tartásának lényege ebben a vonatkozásban egy kettős orientáció, amely egyrészt az irodalmat kedvelő, legtöbbször író főnemesek (Teleki József, Gvadányi József, Ráday Gedeon, Orczy Lőrinc) felé irányul, másrészt pedig — mint ezt a Mindenés Gyűjtemény munkatársi gárdájának igen terjedelmes névsora jelzi — egy széles, a korabeli magyar szellemi élet alsóbb régióiban elhelyezkedő értel-

ca

miségi tábor (kolozsvári, sárospataki, debreceni tanárok, pozsonyi, pécsi, pesti, sárospataki, debreceni diákok, vidéki rektorok, prédikátorok, és papok, kisebb városok hivatalnokai és értelmisége) felkarolásában, a Mindenés Gyűjtemény munkájába való bevonásában mutatkozik. Nem nehéz felfedezni ebben a magatartásban a meghatározó motívumot, azt, hogy itt nem az egymás tehetségét értékelő és verseket, írásokat gondolatokat élvező, ízlelő írók között szövődött a kapcsolat, hanem egy szorosabban vett irodalmi szemponton kívüleső érdek vonzása érvényesült. A literátus nemeseiben láthatóan nem az alkotó írókat értékeli, becsüli, hanem a literatúrával — nemzeti dicsőségünk első biztosítékával — foglalkozó nemeseik példáját és szuggesztív ösztönzőjét látja és dicsérheti. (»Vajha az ilyen példákat — írja Gvadányiról való hiradása után (II. 121.) — több Méltóságok is követnék! s mint hajdan a Balassák, a Koháriak, Lázárok s más több Grófjaink nem szégyenlették e leg-nemesebb idő-töltést; úgy a mi Grófjaink is a Musákkal örömeztőbb társalkodnának!«) A kontraszt világos: a kor általánosnak számító felfogásával szemben állnak ők; azzal az állásponttal, amelyet Csokonai Fegyvernekije, Sertepertije, Tökkolopija és Koppóházija is vallott és amelynek kritikája — láttuk — a Mindenés Gyűjteményben is szerepel. Példájuk talán szaporítja az irodalom fejlődésében oly döntőnek látott mecénási gárdát is. A szempont, amivel feljük fordul, az ok, amiért keresi társaságukat és várja leveleiket elsősorban ez, s kevésbé ízlésbeli vagy világnézeti rokonságon alapuló természetes rokonszenv. Nehezen is lehetne ilyenfajta szempontok alapján valamiféle közös táborba, írói »iskolába« vonni a népies és katolikus, ráadásul a Péczeli által üldözött négysarkú versekben író Gvadányit, a protestáizmusában és irodalmi ízlésében is modern Rádayt, vagy az »esprits forts«-ról gúnyíratot író ortodox Teleki Józsefet.

Ami orientációjának másik oldalát illeti, itt is főleg a nemzeti lét alapvető problémája alá szorított irodalomlátás a meghatározó, irányító szempont: a nyelv és nemzet létét legbiztosabban jelző magyar irodalom tömegeinek, írogató — tehát egész biztosan »Könyv-szerető« — magyaroknak felkarolójaként mutatkozik a komáromi prédikátor — s a Duna-parti városba áramló kéziratzuhataguk jelentősen hozzájárul jó közérzetéhez.

3.

Ha csak az eddigi vázlatos közléseket vetjük is össze, akkor is feltűnik azonnal, hogy az irodalmat illetően milyen egymással ütköző nézetek élnek egyidőben a komáromi prédikátor egyébként is túlzásúfolt tudatában. (Gyűjteményének a jelzője is »Mindenés«.) Az első mindjárt az, hogy egyrészt olyan nemzeti irodalmat igényel, amely közkedvelt és elismert lehet a Shakespeare-rel, Miltonnal, illetve Corneille-jel és Racine-nal bíró angolok és franciák előtt; mintegy korekurrens e Péczeli által is jól ismert klasszikusoknak, másrészt — mint előre gondolható pl. a kortárs magyar írókhoz való viszonyából is — ezt a célt mintegy elfeledve rendkívül liberális és könnyen lelkesülő a korabeli magyar irodalom produktumaival szemben. Az utánfejlődés feltételei közül is elsősorban az egyik oldalt, az anyagi keretekre vonatkozót érzékeli. A Mindenés Gyűjtemény szépirodalmi — pontosabban szólva: verses — anyagában sem tükröződik semmiféle ízlésbeli vagy színvonalbeli megszorítás, amely megfelelné a kitűzött és hön óhajtott európai színvonal elérésére irányuló törekvésnek: első-

sorban az iskolás-latinos műfaji hagyományt folytató dicsőítő, »hála-adó« vagy sirató, vagy éppen a nemzetet serkentő költeményekből, valamint néhány esetben — híven a szerkesztő II. negyed előtt levő felszólításához — valamiféle tudományos téma verses feldolgozásából áll. A nem a szó rossz értelmében vett alkalmi, vagy a nem közvetlenül gyakorlati hasznosságú poézist — talán csak Barczafalvi Szabó Dávid Gyertyagyújtáskori verses Játékán és Kazinczynak egy négysoros francia fordításán kívül — néhány (főként egy bizonyos Sz. M. és Kováts Ferenc pápai mérnök által írott), szintén az iskolás hagyományokon belül maradó moralizáló vers alkotja. A magasra szabott és új ízlés felé orientálódó igény és a szerkesztés elveiben és gyakorlatában megnyilvánuló megállapodott, az iskolás-, későhumanista hagyományokkal megelégedő igénytelenség íme: egyszerre van jelen. Ez a konfúzió még oldható Péczei irodalomszemléletének az eddigiek során is érintett irodalmiatlanságával, azzal, hogy ő az irodalomról mint *nacionalista-politikai dokumentációról* gondolkodik. Ebben az összefüggésben pedig békésen megfér egymással a hagyományos ízléssel kompromisszumot kötő irodalomlátás (amelynek a szimpla magyarnyelvűségén kívül alig van más kívánalma; — az írásokban a nemzetet óvó nyelv funkcionálását, tehát a nemzet létének biztos jelét látja és üdvözli) azzal, hogy elirigylí a fejlett, erős nyugati országok irodalmának *ragyogását*, dicsőségét.

De ha tágabban széttekintünk, újabb ellentmondás mutatkozik. A literatúra Péczei által felfogott és emlegetett fő célja csak *eredeti* művekkel érhető el — amint erre megfelelő, részben idézett helyein önmaga is utal. Ezzel szemben viszont gyakorlatában és elméletében, buzdításaiban a *fordítás* is fontos, központi helyet kap. Ezeknek propagálása pedig közvetlenül nem kapcsolható a nacionalista indítékú dicsőiségvágyhoz, itt a *felvilágosodás* harcosa beszél: »Fordítsuk le mi is a Német, Frantzia, Anglus remekeket, azután igyekezzünk hasonlókat írni, e lesz jó uta a megvilágosodásra.« (III. 170.). De máshonnan is kiderül többször: a komáromi szerkesztő a nyugati irodalmat nem pusztán mint ragyogást tudja irigyelni, hanem mint olvasó és író is kifejezi nagyrabecsülését Shakespeare, Voltaire, Milton, Racine, Gessner, Gellert, La Fontaine, Boileau, stb. iránt — fordításokat készít (a *Mindenes Gyűjtemény* jelzett időszak alatt Voltaire drámáit, a *Henriade* »jobbított« második kiadását és Hervéy »Sírhalmaít« adja) vagy tervez tőlük. (Racine-nak és Shakespeare-nak »összes darabjait« »vállalja-fel.«). Az irodalomról vallott — pontosabban: deklaratív hangoztatott — elvszerű felfogása, esztétikai nézetei is korszerűen hatnak: a XVIII. század német esztétikusainak (Sulzer, Baumgarten, Wieland) gondolatait idézi teljes egyetértéssel. (Könyv-írókhoz. II. 3—9.) Mindez arra vall, hogy Péczei a nyugati irodalmat nem pusztán a nemzeti dicsőséget eldöntő fellebbviteli fórumként tekinti, hanem hogy a csillogás felszínén túl tartalmilag is példaképnek látszik az európai nagy irodalom. Miért van tehát akkor, hogy a hét nyelven tudó, széles világirodalmi olvasottsággal rendelkező pap nem káromkodva olvassa a feudális nemesi ízlés legalantasabb megnyilvánulásait, miért hiányzik a szemétkosár dolgozószobájából, miért van, hogy a *Mindenes Gyűjtemény* — amely szándék szerint szépirodalmi lap is — szerkesztőjének látható irodalomértő-élvező volta ellenére is eltolódik figyelme a közölt szépirodalmi anyag minőségéről? A nacionalista türelem csak egyik oldal, egyik teher irodalomszemléletén — a másik: a *Mindenes Gyűjteményből* kisugárzó felfogás, amely az irodalom szélsőségesen *erudiciós*, tudós-humanista felfogása felé mutat. Mint külföldet járt, s inkább erudíción (s kissé sznobos ra-

jongáson) alapuló irodalmi műveltséget felszedett embernek Európa nagy írói-hoz való vonzódása, hódoló értékelése mögött szinte mindig ott áll a zavaró mozzanat: elsősorban a nagyság — a már értékrendszerrel mérő feudális tudat közege — áttörő szellem — humanista talajba is gyökerező bámulatáról van itt szó, annak a szellemiségnek funkcionálásáról, amelyik Háló Kovács Józseffel a gyermek Csokonainak az »Egyedül a tudományok teszik halhatatlanná az embert, kivált a poézis« című propozíciót adatta. A poézis és a tudományok szoros együttlátottsága éppen így jellemző Péczelire is; a kornak az irodalommal szemben támasztott nevelő-gyönyörködtető követelménye ennek a szemléletnek jegyében szűrődik át sajátos hangsúlyeltolódással elsősorban nevelő-tanító követelménnyé a komáromi prédikátor tudatán. Az 1786-os Henriade-fordító Péczelire is ez volt már a jellemző: az egész eposz nevelő (királyt, jobbágyot a nekik megfelelő morálra oktató) tendenciájához jellemzően járul az a törekvés, hogy fordítását a tudós történelmi műhöz közelítse azzal, hogy Voltaire tájékoztató jegyzetanyagát igyekszik beépíteni magába a verses szövegbe; s a Haszonnal Mulattató Mesék jegyzetanyagában is tudós értekezéseket olvashatunk azzal a kifejtett célzattal, hogy hátha sikerül ezzel a »természeti história« művelésére serkenteni néhány fiatal olvasóját. A Mindegyes Gyűjteményből könnyen kiolvasható értékskáláján is előbb állnak a tudós művek, mint az irodalom alkotásai. *Román s mi a jobb a románnál* (II. 187—188.) c. kis eszmefuttatása egész világosan árulkodik arról, hogy az irodalomnál mennyivel többre becsüli a tudományt; mert miközben ajánlja ugyan — mivelhogya az angol papok is ajánlják — az erkölcsnemesítő, »szív-sebhető« történeteket is (Richarson, Strene, azért mégis a »valóságot« itt egyebek között a tudós Millot történelmi művét is) ajánlja inkább az olvasóközönség figyelmébe. Egy másik helyén (II. 274.) pedig egész nyíltan keveri össze a tudós mű és a szépirodalmi munka nyújtotta örömet, sőt, puritán erkölcsössége még lázad is a szentimentalizmus érzelmkultusza, szabadságkövetelése ellen: »Hoffman György Friderik« frankfurti orvos munkájáról mondja, hogy »hasznosan gyönyörködtető írással készítve, úgy hogy minden Németes Asszony és kis Asszonyok, kik *Szigwart* és *Werther* történetét olvassák, szinte annyi gyönyörűséggel és sokkal több haszonnal olvashatják ezen munkát, mely őket jó Édes Anyákká és jó egészséges gyermekek fel-nevelőiké tehetik.« Az elolvasott Szigeti Veszedelem is elsősorban abban ad számára alkalmat az írásra, hogy egy régi dokumentummal igazolja: »A galambok jó levél hordozók.« (IV. 38.).

A tudomány és irodalom együttlátottsága a kor sajátja: korabeli íróinkra általában jellemző a tudós érdeklődés. Különbségek vannak azonban a tudományfelfogások között. Azoknál az íróknál, programadóknál — a felvilágosodás legszorgalmasabb és legtehetségesebb hazai képviselőinél —, akiknek útján tulajdonképpen Péczeli is halad, a tudomány hangsúlyozottan új, a régivel szembenálló fogalom: mint pl. Bessenyeinél a Corpus Juris és a Biblia, vagy mint Kármánnál a középkori feudális »tudósság« ellentétéként, szinte állandóan polemikus éllel kerül elő. S ez érthető: itt az a tudomány forog szóban, amelynek elterjedése a remélt »közboldogságot« eredményezné. A másik fontos szempont pedig az — s ez magyar vonatkozásban különösen értékelendő, hiszen nálunk az ízlés, az irodalom síkján történik a reálisan megvalósulható radikalizálódás —, hogy fejlett, illetve egyre fejlődő, specifikusan irodalmi látással, kialakuló irodalmi tudattal rendelkeznek, s még a változott értelmű tudománykedvelés is

egyre inkább csak eszköze lesz a hatékonyabb irodalmi működésüknek. Hatékony, mert itt nyilváníthatja magát a feudális világgal felelő emberség, gondolat és ízlés. Ezekkel a kortársi, kétségtelenül az élvonalat jelentő magatartásokkal szemben Péczelinél a tudomány lesz fontosabb mint az irodalom — innen a kevesebb figyelem a folyóirat irodalmi anyagára —, s ez a tudomány elsősorban közvetlen gyakorlati hasznú tájékoztatás, nevelőhatású vagy az érdeklődést felébresztő ismeretterjesztés szintjén áll meg. Annak ellenére, hogy ez a munka tartalmában a kor fő áramát követi, s — akár mint a termelés, a gyakorlati életvitel ésszerűsítésére vonatkozó, a fejlettebb nyugati mintákat követő tanácsadás, akár mint az angol—francia példára utaló társadalmi-emberi vonatkozású útmutatás —, a lényegét illetően felvilágosult, mégis — empirizmusánál fogva — sekélyesebb szintű szemléletet jelöl a kortársi élvonalnál. A XVIII. század empirikus tudományosságán való belülmaradás, s hogy e tudományosság uralkodik az irodalomszemléleten eredményezi tulajdonképpen azt, hogy a szerkesztő belülmarad a lényegét illetően a feudális-latinos műveltség irodalomkezelésén. Hogy a Batsányi és Rájnis között lezajlott, a fordítás hogyan-ját eldöntő vitában Péczei Rájnis oldalán kötelezi el magát; hogy a fordítás hogyan-járól vallott felfogás — ha forrását nem is, de — a lényegét illetően megegyezik a községi poétával, — ez jól mutatja, hogy erudícióval terhelt szemlélete mennyivel mögötte jár a tisztultabb irodalmi gondolkodásért küzdő élharcosoknak.

A kritikához való viszonyát, természetesen a nacionalista nézőpont uralgó jellege határozza meg. A kis írók — szükségképpen dilettánsok — működésében is fontos összetevő; a főnemesei irodalmi tevékenységében példamutató ösztönzőt vagy jóindulatú mecénáskodásra való nagyobb hajlandóságot lát. Ezeket pedig mind féltetni kell a sértődéstől (mint pl. Gvadányit Kazinczy támadó tolla ellen: »a M. Gvadányi Gróf Eö Nagysága Leveléről valamely emlékezetet méltóztatott tenni, inkább hagyja ki a mit Rousseauról és Lessingről mondott, mint sem hogy ez az én drága Uram érte valamely szomorúsággal illetessék«), mert különben — sérült bezárkózások után — csökkenhet a magyar írók száma, a magyar írás mennyisége. A nacionalista-politikai nézőpont okozta óvatosság — a Mindenest Gyűjteményben pl. kizárólag ajánló könyvismertetések vannak —, gátat állít annak, hogy hatásosan alkalmazza *kritikai nézeteit*, amelyek egyébként irodalomszemléletének tudós jellegében gyökereznek. Nem elkészült művekkel szemben hangoztatja ezeket — mintegy szembesítve véleményét az elolvasott opusszal —, hanem mint előzetes, még az írói műhelyekbe bekiabáló tanácsadásként, mert így »senkinek kissebbítésére nem tzelőznak.« Ilyen előzetes figyelmeltetéséinek, elő-kritikáinak lényege elsősorban központi esztétikai kategóriájának, az »elmésségnek« követelésében áll —, amely tulajdonképpen az irodalom nyelvi és »poétai« anyagának elhanyagolhatóságát jelenti. Rabner-ről mondja, hogy szatíráit nem lehet jól fordítani, mert ő »nem annyira különös elméssége, mint kivált a Német nyelvnek munkájában ritka tündöklő szépsége által érdemlette betsületének nagy részét«. (I, 26.) Ez pedig nagy hiba, hiszen Péczei annak biztos megállapítására, hogy a költő jó verset írt, a következő csalthatatlan módszert javasolja: »Ha a poéta, tíz, húsz verseket írt, fordítsa le azokat Németre, Deákra, vagy más idegen nyelvre: ha a fordítás szép, úgy el-hiheti, hogy a versek is szépek.« (II. 53.) Ilyen alapról indít egyébként még jóval korábban (Magyar Hirmondó. Jan. 7.) hadjáratot a »négyeskürű versek« ellen is: sok ezekben a »szó-szaporítás«, olyan gondolatok jelenléte,

amelyet nem az igazi elmésség, hanem a hang kényszere vétet be a költeménybe. E küzdelem utórezgése megtalálható a Mindenest Gyűjteményben is. (Az Észről vagy Elmésségről. II. 47—54.). A küzdelem szempontja — az értelem szempontja: »Az e féle verseknek írójik tsak a fülnek, nem pedig az észnek igyekezik kedvét keresni; holott a két kemény bírák közül ha mind a kettőnek eleget nem tehet a Poéta, sokkal jobb, hogy az utolsónak, hogy sem mint az elsőnek kedvezzen.« (II. 53.) Megnyilatkozása rendkívül jellemző, mert a *formalizmus* elutasításában — tehát egy bizonyos megszorító, szűkítő mozdulatban — a »forma« kikapcsolása is megnyilvánul. Ezzel pedig — mint pl. a fordítás módszerének biztos önkritikai próbaként való előhozása mutatja — a már Barcsay Ábrahám által felfedezett »hang hódító műszerét« kapcsolja ki, azt, amely pl. a fiatal Kazinczynál olyan fontosan játszott közre abban, hogy Bárczyért lelkesedjen és Gvadányit, Dugonicsot »káromkodva« olvassa, azaz: hogy szétválassza a feudális ízlés megnyilvánulásait a polgári ízlés finomabb, új utakat mutató, distingváló kezdeményezéseitől. S azután: ez a felfogás — éppúgy ahogy Batsányi kritikája szerint Péczeli Henriade fordítása, — »A Poétai tűzről semmit nem láttatik tudni«. Kármán József aki már azt is tudja, hogy »lehet verset írni poézis nélkül és poéta lehetsz verselés nélkül« — a »száraz, életlen elmésség« ellen szólva a *Nemzet tsinosodásában* valószínűleg első sorban a kor »legnagyobb fényben ragyogó«, általánosan ismert és olvasott írójával: Péczelivel polemizál.

Ez az értelemközpontúság csak távoli kapcsolatban van a felvilágosodással, elsősorban az érthetőség (nemesítsük meg kissé: tisztaság, világosság) szűkösen klasszicista kritériumát jelöli a felvilágosodás értelemfogalmának tartalmi-kritikai jellegével szemben. Ilyen ízlés keretében olvadhat eggyé nacionalista félelemérzése nyomán az a magyar írói tábor, amelyben pedig már akkor kezdett mutatkozni a következő kor nagy kettéosztottsága is.

JEGYZETEK

Herder magyarországi hatására vonatkozóan: Pukánszky Béla tanulmányai (*Herder értelme a magyarsághoz*. EPhK. 1921. 35—39. és 83—90.; *Herder hazánkban*. I. *Herder és a népies irány*. Német Philológiai Dolgozatok. XXIII. 1918.), Tolnai Vilmos: *Széchenyi István és a magyar államnyelv történetéhez*. Bp. 1926., valamint Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. Bp. 1927. 49—56. P. Horváth Ádám Péczelire vonatkozó mondata: *Kazinczy Ferenc Levelezése I.* (Közzeteszi Váci János Bp. 1890. 1765—1789.) 420. Csokonai »herderi« mondatát Gulyás József közlése (Csokonai ismeretlen levelei. ItK. 1936. 472.) alapján idézi és tágabb összefüggésekre utal: Szauder József: *A romantika útján*. Bp. 1962. *A magyar romantika kezdeteiről* c. tanulmányában. 12. Révai-idézet helye: Bessenyei György: *Egy magyar társaság iránt való Jámbor szándék*. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. IV.) Bp. é. n. Révai Miklós a Hadi Történeteket író érdemes Társaságnak boldogságot. 10. Péczeli—Szacsvay perre vonatkozóan: Péczeli József *Meséi*. Kiadta és életrajzzal ellátta Takáts Sándor. (Nemzeti Könyvtár. XXXIX.) Bp. (1887.) 231—254. Péczeli és Révai levelezése ugyanitt: 51—59. A Szacsvay perre vonatkozó Révai levél: 250—251. Kazinczy Péczeli Young fordítását »rostálta« meg a kassai Magyar Múzeumban. (II. 98—103.).

Az idézett írók az irodalom céljáról, feladatáról: »... mindenkor a Poézis volt minden mesterség közül a leg-első, mely a népeket vadságokból ki vetkeztetvén, a mélyebb tudományok el-fogadására alkalmassá tette.« Batsányi Bé-vezetése a *Magyar Múzeumhoz*. Batsányi Összes Művei. II. (Sajtó alá rendezte: Keresztury Dezső és

Tarnai Andor.) Bp. 1960. 95. »Az emberiség történetkönyvei mindenütt a poézison kezdődnek, és vadságból kivetkezett nemzeteknek szelídülését mindig a költés esz- közölte«. *Nemzet tsinosodása. Kármán József válogatott művei.* (Magyar Klasszikusok.) Bp. 1953. 86.

Csokonai Péczeli ismeretéhez v. ö. Ferenczi Zoltán: *Csokonai.* Bp. 1907. 72. A Tempefői forrásaira, ihletőire vonatkozó adatokat és problémákat 1. Pukánszky Kádár Jolán: *A drámaíró Csokonai.* Bp. 1956. (Irodalomtörténeti Füzetek. 5.) 27—34.

Péczeli Henriade fordításának jelzett sajátosságáról az eddigi szakirodalomban főleg: Tóth Emőke: *Voltaire Henriade-ja és a magyar irodalom.* Szeged 1933. Batsányi —Rájnisi vitára vonatkozóan: *Batsányi Összes művei.* II. Bp. 1960. 452—461. ill. Tarnai Andor: *A deákos klasszicizmus és a Milton vita.* ItK. 1959. 67—83. A nacionalizmus és a kritika kérdéséhez: Tóth Dezső: *Irodalmi kritikánk kezdeteinek néhány kérdése.* ItK. 1958. 200—207. Kármán De Sacy-ra támaszkodó gondolatának továbbéléséről 1. Szauder idézett tanulmányát.

JÓKAI „DELEJORSZÁG”-ÁRÓL

A *Fekete gyémántok* egyik legnépszerűbb fejezete A hatodik világrész alcímű *Iván felolvasása*, amelyikben az író tökéletes emberek eszményi társadalmának képét rajzoltatja meg nagyszerű tudós-hőisével, Berenddel.

Az olvasó előtt világos, hogy a Berend-vázolta ideális társadalom Jókai utópiája, de talán nem árt felelevenítenünk Zsigmond Ferenc Jókai-monográfiájának (1924) találó megállapítását, amely szerint a tudós, az előadást tartó Berend Ivánban »az író egyéniségének eszményivé stilizált alteregójára, egy rendkívül jellegzetes Jókai-önarcképre« ismerhetünk.¹ És hogy itt valóban többről van szó, mint író és kedvenc regényhőse szükségképpen kapcsolatáról, azt a regény keletkezésének körülményei is igazolják.

Jókai két vázlatot (pontosabban: feljegyzés-gyűjteményt) is állított össze 1869 második felében zsebkönyveiben, mielőtt a regény megírásához fogott volna. Az elsőben — ez időben a készülő regény címe még *Hogyan kell meggazdagodni?* lett volna² — nyoma sincs a Delejország-motívumnak.³ A második — a zsebkönyv egyéb feljegyzéseiből megállapíthatóan későbbi — feljegyzéscsoport viszont »A polusi boldog táj« címmel már hosszú sorát tartalmazza azoknak a vezérszavaknak, emlékeztető félmondatoknak, amelyek a fejezet részletes megtervezéséről tanúskodnak.⁴

A Delejországra vonatkozó gondolatforgácsok feltűnően nagy száma arra mutat, hogy az író különös gonddal foglalkozott a tervezett fejezettel: míg más epizódok vagy jelentős fordulatok megalkotásának előkészítéséhez elegendőnek érezték két-három hosszabb-rövidebb mondatot, a »polusi boldog táj«-ról mintegy 50 feljegyzést számlálhatunk össze, ha az idevonatkozó felfedezéstörténeti és földrajzi adatok rögzítésétől el is tekintünk.

Az utópia nagy kedvvel, mondhatnánk szenvedéllyel való színezgetése oda-vezetett, hogy Jókai ténylegesen is magára öltötte a felolvasó Berend szerepét és mielőtt A Honban közölte volna e fejezetet, 1870. március 10-én saját előadásaként olvasta fel a Budapesti Népkörben és »geniális festései folytán

¹ Jókai Mór: *Fekete gyémántok*. 199. l.

² A Hon, 1869. aug. 31. Újdonságok.

³ OSzK. Oct. Hung. 699/19:33—39.

⁴ OSzK. Oct. Hung. 699/10:4—7. Ez utóbbi zsebkönyvben található regényvázlatokat, köztük a *Fekete gyémántok* kiérleltebb vázlatát is, megemlíti Margócsy József az *És mégis mozog a föld* 1955-ös kiadásának — Magyar Klasszikusok — jegyzeteiben: 605—06.

igen nagy tetszésben részesült» a hallgatóság részéről.⁵ Az Igazmondó szerint a felolvasás »gyakran tapsokra és éljenekre ragadta a szép számú díszes közönséget«.⁶

Dolgozatunk annak a kérdésnek a megoldásához szeretne néhány adattal és gondolattal hozzájárulni, hogy Jókai miből és hogyan alkotta meg ezt az oly nagyon kedve szerinti fejezetet, amelynek korabeli sikerét néhány magyar- és idegennyelvű külön közlés is tanúsítja⁷ — de napjainkban is egyik fontos kulcskérdése Jókai álláspontja, magatartása megítélésének: meddig jutott el az író az emberi társadalom fejlődéstörvényeinek megértésében a párizsi Kommün előtt.

*

Legutóbb — minden korábbi tanulmánynál részletesebben Szebényi Géza foglalkozott a Delejorszá-g-problémával.⁸ Megállapításait helytállónak tartjuk abban az értelemben, hogy Jókai utópiája valóban »eklektikus elméletet mutat«, amelyben szerep jut az utópista szocialisták tanainak is.⁹ Nem értünk azonban egyet azzal, hogy Szebényi a Jókainál jelentkező elméletek forrásainak kiderítését, illetőleg az utópiájában megjelenő elméletek hozzákerülésének útját-módját »legalábbis« saját tanulmánya szempontjából »nem túl lényeges« kérdésnek tartja.¹⁰

Ugyanis a *Fekete gyémántok* e fejezetének forrásai alaposabb szemügyrevétel esetében nyomban ellentmondanak Szebényinek, elárulják, hogy Jókaira elsősorban éppen nem azok az elvontabb, teoretikusabb jellegű XIX. század eleji szocialista utópiák voltak ösztönző hatással, amelyeknek befolyását Szebényi legfontosabbnak tartotta, hanem azok a — Szebényi által csak mellékesen említett — »államregények«, amelyek irodalmi formájukkal, az eszményi állam lakói életmódjának, intimebb viszonyainak kiszínezésével, »emberközelibb« hangjukkal észrevehetően közelebb állnak Jókai egész egyéniségéhez. Mindjárt kezdetben erre figyelmeztet Berend előadásában a különös állam és társadalom »lelőhelyének« utazás, közelebről tengeri utazás révén való megközelítése, mint Delejorszá-g valóságos létének írói valószínűsítése.¹¹ Ugyanezeknek a példának a hatása ismerhető fel olyan mozzanatokban, mint pl. Delejorszá-g éghajlatának, lakói bőr- és arcszínének, öltözködésének, építkezésének, művészetének vagy szerelmi életének részletezése. Még bizonyos állambe rendezkedési, gazdasági természetű elemek mögött sem kell okvetlenül Saint-Simont, Fouriert keresnünk, mert hiszen a tudósok társadalomirányító tevékenysége Campanella Napállamában is szerepel, a termelés tervszerűsége, a közvetlen árucseré, felbukkan Morus Utópiájában, a teljes egyenlőség, illetve

⁵ Fővárosi Lapok, márc. 25. Rövid hírek.

⁶ Az Igazmondó, 1870. márc. 27. Közérdekű hírek.

⁷ 1889-ben a *Tanulók olvasótára* VII. kötetében jelent meg, 1880-ból szerb, 1911-ből litván fordításáról is tudunk; vö.: Ferenczy Zoltán: *Jókai idegen nyelvre fordított műveinek jegyzéke* Magyar Bibliofil Szemle, 1925.

⁸ *Jókai és a Fekete gyémántok néhány kérdése*. Irodalomtörténet, 1954:24.

⁹ Uo. 43.

¹⁰ Uo. 44.

¹¹ Vö.: *Morus: Utópia*, Bacon: *Nova Atlantis*, Campanella: *La Citta del Sole* vagy éppen Fenelon: *Telemaque*. — Jellemző, hogy a regénybeli »tengeri út« és »sziget« motívum alapján már Julian Schmidt is Swift *Gulliverjára* és Defoe Robinsonjára utal 1871-ben. (*Maurus Jókai*. Augsburgi Allgemeine Zeitung 314. sz. Beilage. — *Schmidt Julián Jókairól*. A Hon 1871. nov. 22.)

a tudás és társadalmi hasznosság szerinti társadalmi rétegződés a Fenelon könyvében említett Baetica (Bétique) államban is megtalálható.¹² A technikai fejlettség társadalmi viszonyokat befolyásoló szerepe pedig ugyancsak fontos pl. Campanellánál, akinél a Citta del Sole polgárai a XVI. szd. viszonyaihoz képest igen fejlett technikával dolgoznak, közlekednek, sőt »... felfedezték a repülés tudományát s most várják elkészültét egy távcsőnek, mely láthatóvá teszi a rejtett csillagokat...«¹³ Bacon Nova Atlantisában számos, meteor-járást, szelet, esőt, havat, figyelő torony-obszervatórium működik, természeti erőforrásokat (folyókat, vízeséseket, szeleket) használnak sok-sok gépük meghajtására és ezeket az erőket (pl. a szél változó erősségét) befolyásolni is tudják, nem is szólva csodálatos laboratóriumairól, ahol mesterséges szelet, esőt, havat, sőt élőlényeket is tudnak előállítani.¹⁴

Nem nehéz e mozzanatokban Delejországi technikai és tudományos fejlettségének példáit felismerni: Delejországi is használnak repülőgépeket, csodálatos teljesítményű csillagvizsgálókkal kutatják a világmindenséget, meteorológiai obszervatóriumok jelentései alapján irányítják a mezőgazdaságot, mesterséges esőt állítanak elő elektromos úton stb.

*

Jókai azzal, hogy utópiájában XVI—XVII. századi elődeinek nyomába lépett, mintha saját művészi feladatát is megnehezítette volna. Az irodalmi formában megírt utópiák természetéhez tartozik ugyanis, hogy a szerzőnek az eszményi társadalmat valamiképpen külsőleg is — térben vagy időben — izolálnia kell saját kora társadalmától, hiszen éppen azért teremti meg, hogy e korról és társadalommal szembeni fenntartásait vagy elutasítását kifejezésre juttathassa. Jókai — példái nyomán — a térbeli elszigetelés módszerét alkalmazta, s ezért különösen nagy gondot kellett fordítania az írói hitel megteremtésére; hiszen legalább ezen a fokon elhihetővé kellett tennie azt a fikciót, hogy a két-féle társadalom — az, amellyel elégedetlen és az, amelyet ideálisnak tart — egyidőben létezik. De minden erőfeszítése ellenére sem oszlathatta el a térben izolált utópiák szükségképpen csodás-mesei jellegét. Ugyanis az efféle eszményi társadalomnak az olvasó korával azonos léte — kimondatlanul is — feltételezi, mint e létének okát, az emberiség egy csoportjának csodás-mesés különfejlődését, vagy legalábbis az ismertnél gyorsabb fejlődését, amelynek oka ismét csak valami csodás körülmény, véletlen lehet.

Az időbeli izolálás viszont azon kívül, hogy kivonja az utópiát a kortársi kétely bármily tudományos felkészültségű ellenőrzése alól, a társadalmi-történelmi fejlődés jól-rosszul felismert, valóságos törvényeivel is alátámaszthatja annak jogosultságát.

Míg a Morus—Campanella—Bacon típusú utópiák idején a társadalomtudományok fejletlensége az utóbbi módszer alkalmazását szinte lehetetlenné tette, a XIX. század második felében már minden érv emellett szólt, s Jókai a *Jövő század regénye* írásakor maga is az időbeli izolálást választotta.

¹² *Les aventures de Telemaque*. Paris 1927. I. k. 320—42. l.

¹³ Bp. 1959. 87. — Sallay G. ford.

¹⁴ *The Harvard Classics*, New York 1909. 3:182—84.

A két mű megszületése közötti rövid idő szükségképpen felveti a kérdést: miért fordult mégis a *Fekete gyémántok*ban az író még az anakronisztikusabb utópia-formához.

Ennek okát jórészt Jókai utópiájának előadás-jellegében és ehhez illő célzatában látjuk. Minden utópiának felismerhető kettős egysége a több-kevesebb közvetlen programszerűségnek az erkölcsi példázattal való összeszővődöttsége. A XVI—XVII. századi utópiákban érthető okokból a morális példázat dominál még, a XIX. századiakban a helyzet éppen fordított. Jókai Berend előadásában észrevehetően nem akart — és nem akarhatott — olyan közvetlen társadalmi programot adni, mint amilyet pl. a tudós bányász minta-munkástelepének, vagy akár a *Jövő század regénye* Otthon-államának rajzában. Ezúttal megelégedett a költői ellentét által kiváltott revelációval, ami távoli alapját képezheti az eszményi állapotokhoz való morális közeledésnek. Az arisztokraták között előadást tartó Berend—Jókai céljához tehát a XIX. század második felében éppen a történelmileg már anakronisztikus, naívakban ható, térben izolált utópia-forma illet, amelynek alaptípusai a társadalomtudományok fejletlensége idején jöttek létre és Jókai korában szinte egyedüli funkciója csak a példázat lehetett. A példázat-jelleg szinte korlátlanul dominálhatott benne, szemben a korabeli szocialista utópiákkal, amelyekben a nagy polgári forradalmak utáni helyzetben éppen a közvetlen szociális programszerűség vált főtényezővé.

De Jókai utópiája — éppen a tervszerűen anakronisztikus forma alkalmazása miatt — még példaképeinél is példabeszéd-szerűbb lett. Az író ugyanis nem alkalmazhatott más megoldást, mint amely szerint az ő korabeli, minden gyarlósággal kigyógyíthatatlanul megfertőzött emberiség — mintegy a sors büntetése képpen — sohasem fejlődhetik Delejországgá. S amennyire negatív, az utópiák egyik szükségszerű alkotóelemét, a minimális programszerűséget szinte teljesen kirekesztő ez az elkeseredetten szigorú ítélet — ugyanakkor benne rejlik a nagy felismerés: »... az eszményi állam nem valósulhat meg másképpen, csak a korabeli társadalom teljes — bár nem forradalmi — megszűnése után.«¹⁵

Másik, és alapvetőbb oka Jókai ilyen utópia-forma választásának az, hogy őt csak a párizsi kommun döböntette rá (minden korábbi, el-elhessentett megsejtése után) igazán és elkerülhetetlenül az osztályharc könyörtelen harc voltára, mint az osztálytársadalmak fő fejlődéstörvényére. (A *Jövő század regényének* már többször említett előszava győz meg többek között erről.) Ezt megelőzően a felismert osztályellentéteket nem tartotta lényegeseknek s esetleges elmérgesedésüket egyszerűen politikai hibák, bűnös felelőtlenség következményének tekintette: ideális berendezettségű, erkölcsileg emelkedett társadalomban szerinte fel sem merülhetnek. Jókainak ezt az illúzióját táplálta a végzetesen elmaradott magyar társadalmi viszonyok szövevényes, számára áttekinthetetlen összefonódottsága. Ezért is érezte magához közelebb a XVI—XVII. századi utópiákat, amelyek még karakterisztikusan ki nem alakult osztályok, ki nem tisztult osztályviszonyok talaján létrejött elméleti megnyilatkozások voltak.¹⁶

Magától értetődő, hogy az írónak jelentős mértékű »modernizálást« kellett alkalmaznia, azonban ebben is példaképeinek nyomán járt. A főképpen a

¹⁵ Nagy Miklós: *Bevezetés a Fekete gyémántok* 1952-es kiadásához, 19. l. Magyar Klasszikusok.

¹⁶ Vö. Engels: *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*. Marx-Engels Válogatott művek Bp. 1949. II. k. 114. l.

XV–XVII. századi felfedező utakból (Kolumbusz, A. Vespucci stb.) merített kalandos »utazás« és »ismeretlen sziget«-motívumot XIX. századi felfedezés-történeti anyagra támaszkodva korszerűsítette. A regény második vázlatát tartalmazó zsebkönyvében számos feljegyzést találunk az Északi-sarki megközelítéséről, különböző sarkkutatók, köztük Kane amerikai kapitány nevének megemlítésével.¹⁷ A feljegyzések közvetlen forrásai máig megtalálhatók könyvtárakban (Petőfi Múzeum). Ezek az *Illustrierte Bibliothek der Länder- und Völkerkunde zur Erweiterung der Kenntniss der Fremde* c. leipzig kiadványsorozat első kötetei: *Das Buch der Reisen und Entdeckungen — Amerika I–II.* (1866–67) Az *Amerika I.* alcíme: *Kane, der Nordpol-Fahrer.* Jókai E. K. Kane kapitány saját útleírásának e német fordításából jegyezte ki az »éjszarki szabad tenger« megközelítésének emberpróbáló nehézségeit és földrajzi, hőmérsékleti stb. adatait. Az esetek többségében megtartotta az amerikai kapitány találó hasonlatait is.¹⁸

Az *Amerika II. (Die Franklin-Expeditionen und ihr Ausgang)* Franklin útjaival és az eltűnt Franklin-expedíciót kereső vállalkozások történetével foglalkozik. Ebben olvasta az író többek között Belcher egyik elhagyott hajójának, a »Resolute«-nak esetét, amely a regényben az egyik döntő érvet szolgáltatja a sarki sziget létének valószínűsítéséhez.¹⁹

Mivel a Franklint kereső expedíciók különös észleletei az 50-es, 60-as években újból fellobbantották a Giles holland tengerész által a XVIII. század elején útnak indított legendát a soha be nem fagyó poláris tengerről, amelyben lakható, kedvező hőmérsékletű, termékeny sziget lehet, Jókai a legnagyobb jóhiszeműséggel választott viszonylag reális lelőhelyet a maga Delejországnak.²⁰

Jókai azonban nemcsak az »utazás« és az általa már korábban más vonatkozásban is alkalmazott »sziget-motívum« korszerű »behelyettesítését« végezte el. Delejországa társadalmi, államelméleti és közgazdasági vonatkozásban is nagyjából a naív-kommunisztikus, költői utópia-hagyományok mellett maradt. A már említett rokonvonásokon kívül itt a XVI. századi utópiák csodás elemeinek korszerűsítésére gondolunk, amelyek Campanellánál a mágia, Bacon-nél az alkímia határát súrolják. Jókai ezeket XIX. századi »csodákkal« vál-

¹⁷ »Kane rátalál a járatlan tengerre 86° 12' foknál Paebody öböl 300 mfd szabad tenger, nem mehet tovább, mert nincs hajója, az a tenger saját árapálya bít...« stb. OSzK. Oct. Hung 699/10:7. stb.

¹⁸ *Kane*: »... So wurden getrockneten Aepfel zu einer festen brecciantigen Masse von zusammengebackenen eckigen Stücken, ein Conglomerat von Chaldonscheiben...« — *Jókai*: »Az aszalt almából calcedon-szeletek váltak...« *Kane*: »Ein Masse Lampenöl stand, nach dem die Fassdauben losgeschlagen waren, wie ein Malze von gelben Sandstein zum gattrollen eines sandbestreuten Wegs...« — *Jókai*: »Egy hordó lámpaolaj, melyről a dongákat lefeszítették, hogy porólyl szét-törhessék, olyanforma kőhenger, amilyennel a makadámos úton a kavicsot lehengeretik.« — Stb.)

¹⁹ Jókai zsebkönyvében: »A Resolute hajó Belchertől elhagyva 1854-ben magától megindult a Barrow útból a Hogarth sundig elment hajóslegények nélkül ott fogta el Buddington kapitány...« stb. — A motívumot felhasználta utóbb a Thegetoff-expedíció útjához kapcsolva az *Egész az északi pólusig!*-ban.

²⁰ A »sarki szabad tenger« létezéséről akkoriban egyébként tudományos-népszerűsítő cikkek is jelentek meg nálunk és külföldön: Molnár Antal: *A sark tengerek hőmérséke*. Hazánk s a külföld 1866. 18. sz.; *Voyage a la mer libre du pôle arctique*. Tour du Monde 1868. stb. — A műveltebb olvasóközönség előtt az is ismeretes volt, hogy 1869-ben a német északi sarki expedíció többek között még azzal a céllal indult el, hogy tisztázza a sarki tenger sokat vitatott problémáját.

totta fel: a földmágnesség Gauss és A. v. Humboldt által a század elején alapos vizsgálat alá vett problémájának önkényes felhasználásával és az akkorkoriban még csak sejtett lehetőségeket rejtő elektromossággal. (Jókainál mindkettő az emberi pszichére és az agyműködésre is hat!)

Csak mellékesen említjük meg, hogy Berend előadásában — különösen annak második részében — az egyre szónokiasabb, polemizálóbb, patétikus hang is az általunk idézett művek előadási modorára emlékeztet.

Nos, a Jókai-utópia alapszövege mindenképpen ezeknek az utópiáknak a példáján alakult ki. Jókai maga is ezeket és a hasonlókat említi a *Jövő század regényében*, mint általa jól ismerteket, s véletlenül sem ejt szót azokról, amelyeket Szebényi nagyobb — Saint-Simon esetében egyenesen alapvető — hatásúaknak tart. Ha tekintetbe vesszük is, hogy a *Jövő század regénye* 1872-beli, akkor is bizonyosak lehetünk abban, hogy az előszóban felsorolt »államregények« nagyobb részét, különösen a felsorolás élén említett Morus és Campanella műveit, nem az utolsó másfél esztendőben olvasta Jókai, hanem már a *Fekete gyémántok* megírása idején is ismerte.

Ha azt gondolnánk talán, hogy Jókai az államregények irodalmias külsőségei mögött a »modernizálás« során mégiscsak a XIX. századi utópista szocializmus eminens képviselőinek, vagy akár követőiknek elméleteit érvényesítette elsősorban, csalódnunk kellene. A hódító zsarnokok, születési előnyök, börzeshédelgés, lopás stb. létének és előfordulásának e társadalomból való kizártsága még korántsem bizonyíték az utópista szocialisták hatására: ésszerű liberális demokrácia igények is lehetnek. Az állam kereskedelmi monopóliumának a társadalom érdekében való felhasználása legalább annyira származhat az akkori osztrák—magyar viszonyból, mint korabeli utópista elméletekből.²¹ Talán az egyházak Delejországból való kirekesztése — azzal, hogy az ország polgárai »... nem hiszik, hogy van Isten, van lélek, van túlvilág, van örökélet ők tudják már, hogy van!« — áll távol az »államregények« rendszereitől, hisz azok mindegyikében több-kevesebb szerepe van a papságnak. Delejországi lakóinak »vallása« mögött ennek ellenére ott érezhetjük pl. Campanella egyfajta »természetvallás«-át, de még inkább a XVIII. század deizmusát.

Végülis megállapíthatjuk, hogy Jókai csak gondolatforgácsokat és elvont általánosságokat vett át művébe százada első évtizedeinek szocialista utópizmusából (Szebényi is ilyeneket említ csupán) — amennyire azt a műveltebb hazai fők is ismerték.²² Ha valószínűsíthető is tehát ez elméleteknek a hatása, ezt csak közvetettnek tekinthetjük — még inkább, mint amilyen közvetettnek Szebényi maga is tartja.²³

*

E Jókai-utópia tehát elméleti és formai vonatkozásokban egyaránt jóval távolabb áll a XIX. századi utópista szocializmustól, mint ezt újabb kutató-

²¹ Jókai nem véletlenül hozza fel e vonatkozásban a dohánymonopólium kissé triviálisan ható példáját!

²² Pl. a Csengery Antal szerkesztette Budapesti Szemle első évfolyamainak tanulmányai szinte csokorra kötve kínálhatták bárkinek, Jókainak is e vonatkozású vázlatos ismertetéseiket: Kautz Gyula: *Nemzetgazdasági eszmék és elméletek története*. 1859—60. 7—10. k.; Ua.: *A szocializmus és kommunizmus rendszerei*. 1861—62. 13—14. k. stb.

²³ Csak példaképpen említjük meg, hogy Jókai pl. Berend bányász-mintatelepének példáját sem közvetlenül Owentól, hanem egy Brix nevű angol bányatulajdo-

saink feltételezték. Szebényi nagy felkészültségű fejtegetései akkor siklottak félre, amikor ezt a tényt nem vette figyelembe. Hasonlóképpen nem ügyelt eléggé a párizsi Kommün Jókait oly nagymértékben megrázó élményére és e jelentős cezura nélkül kapcsolta össze Delejországot a *Jövő század regénye*-beli, más jellegű Otthon-állammal. (Erre az összevetésre ezúttal nem térhünk ki, csak utalunk arra, hogy Szebényit megelőzően Nagy Miklós — szerintünk helyesen — foglalkozik a kérdéssel: i. m. 17—18. l.).

Felesleges igyekezet tehát szerintünk Jókai e *Fekete gyémántok*-beli utópiájának illúziós vonásait Saint-Simon, Fourier, Cabet vagy Owen nézeteinek gyengéivel egy nevezőre hozni. Ugyanígy kár Delejországból valami reformált kapitalizmust keresni. Jókainak egyetlen kitétele enged csupán erre következtetni: »Azután az államé minden gyár, bánya, összpontosított erőt követelő iparműhely...« — egyébként hiányzanak belőle a kapitalizmusra jellemző, alapvető ellentmondások, illetve az azokat kendőző intézmények.)

A Jókai-rajzolta tökéletes állam példázat-jellegéből törvényszerűen következik ugyanis, hogy Delejországnak nem is lehet reformált kapitalizmus. Az írói példázat természetéhez tartozik a maximális ellentétek alkalmazása. És Delejországnak — mint erre Nagy Miklós rámutat (i. m. 19. l.) — valóban mindenben ellentéte Jókai kora európai társadalmának. A kapitalizmus módszeres elemzése és megreformálásának szükségképpen aprólékos magyarázata ellentmondana itt az író alapvető szándékának. A példázat költői szárnyalását, az eddig ismert világ szenvedélyes elítélését kifejező ellentétek kontradikcióját fékezte, tompította volna a »tudományos« rendszerek nagyobb mérvű beszüremkedése. (Ahogyan ez be is következik a minta-munkástelep és az Otthon-állam földhözragadt utópizmusában!) E csodálatos álomország képe túlnőve regénybeli, félreérthetetlen funkcióján az író szenvedélyes személyes vágyának kifejeződése olyan boldog társadalom után, amelyben a természetet leigázó ember okos és igazságos rendet teremt az emberi viszonyokban is.

---

nostól vette, aki »kőszénbányáját részvényekre osztá s munkásainak lehetővé tette, hogy 15% haszon-osztalék mellett részvényesek lehessenek.« — *Munkásképző Egylet*. A Hon 1869. aug. 18.; illetve *Arbeiter Bildungsverein*. Neuer Freier Lloyd 1869. aug. 17. Horn Ede beszéde az alakuló-gyűlésen. Horn és Jókai ez idő beli együttműködése a munkásmozgalomban az újabb Jókai-irodalomból közismert.

THURY ZOLTÁN A SZEGEDI NAPLÓNÁL

1891. szeptember első napjaiban egy sápadt fiatalember kopogtatott be a Szegedi Napló szerkesztőségébe. Munkatársnak ajánlkozott. Kulinyi Zsigmond, a lap akkori szerkesztője — éppen üresedés lévén — politikai múltjára, függetlenségi beállítottságára való tekintettel felvette a szerkesztőségbe az ifjút hatvan forint havi fizetéssel. Ez a hallgatag, szigorú nézésű fiatalember — aki ettől fogva több mint egy évig a Napló szerkesztőségében dolgozott — Thury Zoltán volt.

Thury szegedi újságíróskodásáról irodalomtörténetünk eddig alig vett tudomást. Igaz, ebben közrejátszott az is, hogy Thury sokáig az elfeledett írók közé tartozott. Az elmúlt 50 év alatt megjelent irodalomtörténeti kézikönyvek és lexikonok a legjobb esetben futólag emlékeznek meg róla, mint újságíróról és novellistáról, de sokszor meg sem említik munkásságát a századvég és a századforduló irodalmának összefoglaló értékelésénél. (1) Az utóbbi évtizedben több kísérlet történt a méltatlanul elfeledett író munkásságának marxista szemléletű értékelésére. Rejtő Istvánnak az Irodalomtörténetben 1952-ben és 1953-ban megjelent tanulmányai (2), néhány ismeretlen, irodalomtörténeti szempontból jelentős Thury-levél közlése és Thury müncheni éveinek feldolgozása az Itk-ban (3), helyesen és eredményesen szolgálták Thury emberi alakjának, valamint novella- és drámaírói munkásságának megismertetését. De szegedi újságírói működéséről, írói pályájának e közbeeső állomásáról Rejtő István értékes tanulmányai is csak néhány mondatban emlékeznek meg. Úgy vélem, Thury szegedi munkássága ennél többet érdemel. Megérdemli a részletes, elemző feldolgozást, mert Thury Zoltán szegedi riporter és írói tevékenysége értékes színfoltja a múlt század végén virágzó szegedi újságíró-kultúrának, így ez a munka adalékkul szolgálhat az országos viszonylatban is jelentős századvégi szegedi újságírás történetéhez. De érdemes Thury szegedi tevékenységével foglalkozni azért is, mert eddig ismeretlen írásokkal tudjuk gazdagítani a Thuryra vonatkozó ismereteket és új színekkel, pontosan megjelölt adatokkal egészíthetjük ki az utóbbi években kialakuló Thury-portrét.

1891-ben, amikor Thury Szegedre jött, Szeged gyors ütemben fejlődő pa-

¹ Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX. században. Bp. 1937.

² Rejtő István: Thury Zoltán a novellairó. Irodalomtört. 1953. 1—2. Rejtő István: Thury Zoltán »Katonák« c. drámájának történetéhez. Irodalomtörténet. 1952. 231—239.

³ Rejtő István: Thury Zoltán levelei Kovács Dezsőhoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1953. 14. Rejtő István: Thury Zoltán és a tárcanovella. Itk. 1961. 5. 533—557.

raszti-polgári város volt. Az árvíz csak néhány esztendőre vetette vissza fejlődését, a rohamos újjáépítés alatt Szeged visszanyerte vonzóerejét és az árvíz utáni tíz évben több mint 11 000-rel növekedett a lakosság száma. 1890-ben Szeged 85 000 lakosával legnagyobb vidéki városunk és már nem kizárólag paraszti jellegű, hanem fejlett, meggyökeresedett ipari és kereskedő rétege is van, különösen fafeldolgozó ipara igen virágzó. A város közigazgatási és politikai vezetése a jómódú gazdálkodó és iparosréteg képviselőinek a kezében volt. Ez kétségtelenül fontos tényező a város politikai és szellemi légkörének megítélésénél, de nem szabad elfelejtenünk azt sem, amit Mikszáth alig tíz évvel korábban találó, finom malíciával a város vezetéséről mondott: »Ami Szegeden demokráciának látszik, az csak az arisztokratizmus paródiája...« (4) A város politikai vezetésének ez a kétarcúsága tükröződött a korabeli szegedi újságírásban is: a két jelentős szegedi napilap egyike, a Szegedi Napló ellenzéki sajtóorgánum volt, a Függetlenségi Párt politikáját képviselte, hasábjain 12—13 évvel azelőtt Mikszáth Kálmán támadta éles gúnnnyal Tisza Kálmán politikáját. A Szegedi Híradó pedig a Naplóval ellentétben az uralmon levő Szabadelvű Párt és a kormány politikáját támogatta. Nem véletlen, hogy Thury Zoltán, aki neveltetésénél, családi körülményeinél fogva a 48-as forradalmi hagyományok tiszteletét hozta magával, a Függetlenségi Párt lapjához szegődött újságírónak. Erre kötelezte őt apja emléke és határozott elvekké kovácsolódott meggyőződése, amelyhez a 48-as szabadságharc emlékeiből merített erőt és hitet.

A Szegedi Naplónak Thury Szegedre jövétele idején színvonalas szépirodalmi rovata volt, amelyben kisebb jelentőségű, ma már csak kutatók előtt ismert szegedi tollforgatókon kívül Gárdonyi, Tömörkény, Békefi Antal, Sas, Ede novellái és karcolatai jelentek meg. Az eredeti elbeszélések mellett a Napló sűrűn közölt fordításokat neves külföldi íróktól: gyakran bukkan az olvasó Zola, Maupassant, Mark Twain nevére és már 1892. februárjában közöl a lap egy Anatol France — és egy Daudet-novellát is. A Szegedi Napló tehát lépést tartott a haladó francia és angol irodalommal. Ez abból adódott, hogy a lap szerkesztőségében művelt, széles látókörű újságírók ültek, akiknek így sikerült kiemelniük a lapot a vidéki újságokat könnyen elborító szűklátókörű provincializmusból. Ilyen volt Szeged és a szegedi újságírás helyzete, amikor Thury Szegedre érkezett.

A Szegedi Naplóhoz szerződésének és Szegedre jövetelének közvetlen körülményeiről semmit sem tudunk. Mikszáth és Gárdonyi megérkezéséről és szegedi éveiről aránylag részletes adatok állnak a kutatók rendelkezésére, Thury ittlétéről azonban néhány újsághíren és a Naplóban megjelent írásain kívül jóformán egyetlen emlék sem maradt fenn. A kolozsvári levéltár Kovács Dezső, Thury egykori iskolatársa hagyatékában 73 Thury-levelet őrzött meg. Ezek közül néhányat Szegedről írt barátjának, amelyekből egyet Rejtő István leköszölt az Irodalomtörténeti Közleményekben. A kortársak közül Thury szegedi újságíróskodásáról egyedül Tömörkény írt Thury halála után összes műveinek hat kötetben való megjelenése alkalmából. (5) Tömörkény a Szegedi Naplónál kezdettől fogva kollégája volt Thurnak, hiszen vele együtt került 1891. szeptemberében az újság szerkesztőségébe. A Szegedi Napló 1891. szeptember 5-i száma az »Újdonságok« rovatban együtt közli leszerződésüket. Tömörkényt

⁴ Tisza Lajos és udvara Szegeden. Írta egy ismeretlen. Bp. 1880.

⁵ Tömörkény István: Thury Zoltán. Sz. N. 1908. okt. 2.

mint »a szegedi közönség régi jó ismerősét« harangozza be, Thury Zoltánt pedig úgy említi, mint »az ifjabb írói gárdának egyik figyelemre méltó tagjá«-t. Tömörkény az 1891. július 30-án Aradra távozott Gárdonyi helyét foglalta el, míg Thury közigazgatási riporterként lépett a szerkesztőségbe.

A múlt századi újságoknál nem volt minden rovatnak állandó vezetője, mint ma. Az újságírók azt írtak, amire éppen alkalmyszerűen szüksége volt a lapnak, sőt sokszor — amikor a munkatársak hiányoztak — egy embernek kellett összeállítani az egész újságot. Ez a korabeli újságírói gyakorlat meglátszik Thury munkásságán is. Írt nekrológot, színházi kritikát, könyvbírálatot, politikai cikket, de leggyakrabban tárcákat.

A korabeli újságírásnak másik jellemzője, hogy az írók különféle álneveket használtak. Thury nem kedvelte ezt a divatot. Gulyás Pál álnévlexikonja szerint többnyire kézjegyet használt, amikor nem írta alá cikkeit — a többi között 1892-ben a Szegedi Naplóban a »Th. Z.« kézjegyet. Ezzel a kézjeggyel jelölve csupán egy írása jelent meg a Naplóban, viszont az újságot lapozgatva feltűnt, milyen sok »Z.« kézjeggyel jelölt írás van a Szegedi Napló-ban 1891—92-ben. Az irodalomtörténeti kutatás erről eddig nem vett tudomást, így az sem vetődött fel, hogy ezeket a Z-jelzésű cikkeket ki írhatta. Véleményem szerint ezeknek az írója az ez idő tájt Szegeden tartózkodó Thury Zoltán lehetett.

Mi bizonyítja feltevésemet? — A legdöntőbb bizonyíték az, hogy Z. kézjegyű írások csak *Thury szegedi tartózkodása idején* jelentek meg a Szegedi Naplóban, *sem előtte, sem utána* ezt a kézjegyet az újságban nem találtam. Az állítás csupán e külső megfigyeléssel bizonyítható, de a teljes bizonyosság kedvéért menjünk tovább! Vessük alá stíluskritikai vizsgálatnak ezeket az írásokat! Szembetűnő, hogy elsősorban témában, de megoldásban, stílusfordulatban is sok olyan vonásuk van, amely a fiatal Thury írásaiban megtalálható. Jellemző mindjárt az első Z. kézjegyű írás hangvétele. (6) Árva proletáremberről szól, akit évekig egy mosónő gondozott. Eltartója meghalt és miután nincs pénze, a nőegylettől szeretne pénzt kérni az asszony eltemettetésére. Az utcán kérdezősködik, de az emberek durván elutasítják. Kétségbeesésében lopásra adja a fejét. Rajtakapják és börtönbe kerül. Azzal vigasztalódik, hogy ott legalább kap majd ennivalót... Már a mű témája Thuryra vall: elesett, nyomorgó emberről szól, mint annyi más írása, de stílusa, hangja is alátámasztja a fenti állítást.

A stíluskritikánál nyomatékosabban bizonyíthatjuk Thury szerzőségét két konkrét adattal. Két Z. kézjegyű írásból írójának olyan életrajzi adata derül ki, ami határozott egyezést mutat Thury életével. A *Wagner-muzsika* c. karcolat arról árulkodik, hogy írója valamikor színházi titkár volt egy vidéki színtársulatnál. Ismeretes, hogy Thury másfél évvel Szegedre jövele előtt még vándorszínészként járta az országot és barátjának írja, hogy a társulatnál iskolázottsága révén ő látta el e titkári teendőket. (7) Egy másik Z. jelzésű írás, a *Zenekedvelők a Boszorkány-szigeten* c. karcolat írója pedig elárulja, hogy tizenkét hónapja van Szegeden. Tekintettel arra, hogy ez a karcolat 1892. augusztusában jelent meg, az adat pontosan egybevág Thury szegedi tartózkodásának időtartamával.

⁶ Hol lakik a nőegylet? Sz. N. 1891. 241. sz.

⁷ Magánlevél Kovács Dezsőhöz. 1889. márc. Közli Rejtő I. lásd 2.

Mindezek alapján úgy találtam, hogy a Szegedi Naplóban 1891. szeptemberétől 1892. novemberéig megjelent 49 Z. jelzésű írás nyugodt lelkiismerettel besorolható Thury szegedi munkásságába. Szegedi tartózkodása idején hasonló termékenységgű újságíró, aki kézjegyként használhatta volna nevének Z. kezdőbetűjét, a Szegedi Napló munkatársai között nem akadt. Megerősíti állításunkat, hogy Thury már a Kolozsvár és az Erdélyi Híradó c. lapokban is használta ezt a szignót. (8) Így a Z. jelzésű Thury-karcolatokkal együtt több mint száz írás alapján alkothatunk véleményt a fiatal Thury Zoltán elbeszélő tehetségéről, írói erényeiről és fogyatékosságairól.

Nézzük meg, miről ír Thury Szegeden, mi az írói és újságírói téma számára ebben az időben!

Ha írásait tárgykörük szempontjából akarjuk csoportosítani, két nagyobb témaköre bontakozik ki előttünk. Tárcáinak jelentős része gyermekkori vagy ifjúkori élményt elevenít fel. Ennél jóval nagyobb írásainak az a csoportja, amely szegedi élményből fakadt tárcákat, kisebb rajzokat foglal magába. Ide tartozik tárcáinak nagyobb része és csaknem minden Z. jelzésű írás. A szegedi témájú írások között azután nagyon sok érdeklődési területre, műfaji árnyalatra bukkanunk. Vannak azután olyan írásai, amiket nem lehet elhelyezni egyik csoportban sem; ezek rendszerint emberi konfliktust ábrázoló, általánosító, művészi igénnyel megírt novellái, amelyek közül kettőben a realista társadalomábrázolás és társadalomkritika csíráit figyelhetjük meg. (9)

Visszaemlékezés-jellegű íásaiban jó jellemző erővel, élvezetesen eleveníti fel emlékeit. Főleg a kalandos és keserves vándorszínészek élményei kíváncskoznak ki belőle, és talán ezek hatására gyermekkorából is olyan emlékeket hoz felszínre, amik vándorszínészekkel kapcsolatosak. Ilyen gyermekkori emlékek lép meg már első írásában, amellyel a Szegedi Napló igényes, korábban Mikszáthon, majd Gárdonyin, Tömörkényen nevelkedett olvasóközönsége elé lép. (10) Tragikumba torkolló történetet ad elő úgy, hogy közben élményei alapján hű képet fest a korabeli vándorkomédiások nyomorúságáról, kilátástalan sorsáról. Tömören, természetes egyszerűséggel buzog elő a fiatal íróból ez a nem éppen érdektelen mondanivaló és érdekes módon azt a tragikus alaphangot üti meg, ami Thurnak sok más szegedi írásába is belopózik.

Több vándorszínészeiből merítő tárca mellett (11) gyermekkori ihletésű írásaira az jellemző, hogy egyszerűen ír, szinte gyermekeknek szóló mesestílusba önti mondanivalóját. (12) Ifjúkori ihletésű írásai közül legjobban sikerült a *Temetői ibolyák* c. tárca, ami különösen két szempontból figyelemreméltó. Egyrészt az teszi figyelmet érdemlő írássá, hogy két embertípust, a magabazárkózó, különc mesterembert és a szerelmes fiatalok nyomában járó zord apát igen találóan jellemzi; másrészt az, hogy bepillantást enged az író érzésvilágába. A tárca ugyanis így fejeződik be: »Boldogok azok, akik rózsaszínben láthatják ezt a végtelenig fehér, unalmas világot.« Honnan a pesszimizmus, a kilátástalanság az egyébként törekvő fiatalember írásában? — Ne gondoljuk, hogy en-

⁸ Rejtő István-szíves közlése.

⁹ Márton. Sz. N. 1891. 275—76, 279, 282—86. sz.

Sybill. Sz. N. 1892. 215, 217—22. sz.

¹⁰ Jubileum. Sz. N. 1891. 229.

¹¹ A baba anyja. Sz. N. 1891. 266.; Wagner muzsika. Sz. N. 1891. 298. Adhatnál egy jegyet. Sz. N. 1892. 109 (Z)

¹² Messalience. Sz. N. 1891. 314.; Fülemile nóta. Sz. N. 1892. 21.

nek a kérdésnek a boncolgatása fölösleges filológiai aprólékoskodás. Éppen ennek fejtegetésével kapcsolatban ugyanis olyan tényeket tudunk felsorakoztatni, amik nem érdektelenek a fiatal Thury egyéniségének megismerése szempontjából.

Talán nyomravezető lehet az író pesszimista lelkiállapota okának feltárásához két rövid verse, amik 1891. szeptemberében jelentek meg a Szegedi Naplóban. (13) Mindkettőben szerelmét siratja el. Szerelmese elvesztését levélben is hírül adja barátjának: »Mariskám meghalt, meglötte magát egy főhadnaggal...« (14) Az említett szerelem korábbi, erdélyi eredetű. Barátjához írott leveleiből kiderül, hogy ez az érzelmi vihar eléggé megrázta Thuryt, ugyanakkor nagyon bántotta, hogy méltatlanra pazarolta érzelmeit. Egyik levelében írói képességével kapcsolatban is a sötétenlátás nyomára bukkanunk: »Én nem tudok írni, nincs tehetségem, nem is volt soha, Sírni szeretnék, ha a jövőmre gondolok. Ha tovább is írnék, csupa panasz lenne a levelem, nagyon meguntam az egész életemet.« Ezeket a kétségeket már nem okozhatta csupán a szerelmi bánat. Nyomósabb ok lehet ennél betegsége és az a körülmény, hogy a huszonegyéves fiatalembernek nincs megbízható társa, akire támaszkodhatna. Nem kell nyomorognia, hiszen az újságírói pálya tisztességes megélhetést biztosítana számára, mégsem tud megélni, mert — amint Kovács Dezsőnek írja — »... Nem jól van beosztva az életem...« Küzdelmes, hányódásokkal teli ifjúsága után többre vágyik, mint amit az élet megad számára — döntően innen származhatik kilátástalansága. De ezenkívül valószínűnek tartjuk, hogy a schopenhaueri pesszimista filozófia és a részint ebből táplálkozó korabeli »világfájdalmas« irodalmi alkotások hatása is közrejátszott levertségének kialakulásában. Bármilyen is okozta azonban életkedve elvesztését, annyi biztos, hogy egy idő múlva kilábolt ebből a lelkiállapotból, a következő években barátjához írott leveleiből ugyanis a tehetsége tudatában levő író kiirthatatlan ambíciója sugárzik. (15)

Szegedi írásainak jelentékeny része szegedi élményből fakadt. Ezek között két árnyalatot fedezhetünk fel: egy részükben komoly, a rá jellemző módon rendszerint tragikumba hajló történetet örökít meg, más részükben humoros, csattanós eseteket jegyez fel. Érdekes megfigyelni, hogy a súlyos életsorsokat ábrázoló írásokat Thury jobban kidolgozta és ezek mindig a tárcarovatban jelentek meg, míg könnyedébb, derűs történetei legtöbbször szinte az élmény pillanatában feljegyzett vázlatként hatnak. Úgy látszik, hogy Thury ezeket az inkább szórakoztató írásokat kevesebbre becsülte komoly tárgyú tárcaínál, mert nem a tárcarovatban, hanem hátul, a hírek közt elrejtett rövidebb karcolatok között jelentette meg őket, és itt csak kézjegyet használt. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Z. kézjegyű írások mind kacagtató történetek, de tény, hogy humoros írásai szinte mind ezek között vannak. A dolog magyarázata a Szegedi Napló újságírói gyakorlata: Tömörkény és Békefi Antal rövidebb, novellává nem kerekedő írásai is az újdonságok közt jelentek meg, a Z. jelzésű cikkek mellett — álnévvel vagy kézjeggyel jelölve (Pista, T., T. I.; Ton-Csi, B. A.).

Milyen szegedi élményeket vet papírra Thury és milyen íráskészségre mutatnak ezek az írások?

¹³ Mari. Sz. N. 1891. 243.; Nagy történet. Sz. N. 1891. 255.

¹⁴ Magánlevél Kovács Dezsőhöz. 1891. nov. Közl. Rejtő I. lásd 2.

¹⁵ Lásd 2. jegyzet.

Tárcái és apróbb rajzai azt mutatják, hogy írói téma számára a vele megtörtént, látott vagy hallott legigénytelenebb hétköznapi történet is. Nem hajszolja az érdekességet, a szenzációt, de jelentéktelenebb élményeit is úgy írja le, hogy azok méltán számíthatnak az olvasók érdeklődésére. (Leírja pl. hogyan követett egy csinos fiatal lányt az utcán, riportot ír kórházi látogatásáról, apró szerkesztőségi élményeiről stb.) Hétköznapi dolgokból fakadt tárcáit a megragadó, közvetlen előadásmód, egy-egy felvillanó igazi emberrajz és az író együttérző humanitása teszi érdekessé. Egy alkalommal elmeséli, hogyan ismerte fel a szegedi színház egyik páholynyitogatójában régi ismerősét. (16) Ez az írás kitűnően megmutatja, mennyire érdeklődik az író az ember iránt.

A színpadon folyik az előadás és ő közben a folyosón sétál hajdani színésztársnőjével, akinek a szavaiból egy szomorú embersors bontakozik ki előtte. Riportszerű az írása, mert nem formál novellát az előtte kibomló asszonyorsból, hanem észrevehetően mindent úgy ír le, ahogy megtörtént, — de műve így is megkapó és jelentős, mert hiteles rajza egy nagy reményekkel induló, majd a nyomorúságos tengődés mocsarában megfeneklő embersorsnak.

Tömörkény és Gárdonyi anekdótaszerű parasztnovelláira emlékeztetnek humoros karcolatai. (17) Ezek többnyire utcán jártában-keltében látott és a városházán vagy vendéglőben hallott megtörtént esetekből születtek. Mulatságos alakjuk a részeges, munkakerülő férj, akit erélyes felesége alaposan meg reguláz.

A Z. jelzésű írások egy része színházi történet vagy színházkritika. Thury nem írt rendszeresen színikritikákat, de írásaiból kiderül, hogy szorgalmas látogatója volt a színháznak és állandóan érdeklődött a színészet ügye, a színészek élete iránt. Ez az érdeklődés még vándorszínészéveinek maradványa. 1891. novemberében egy ideig valószínűleg a lap színi kritikusát helyettesítette, mert egymás után hat cikkecskéje jelent meg a színházi rovatban. Bírálatai röviddek, csupán *A madarász* c. operettről írt tartalmasabb tudósítást. Hogy mennyire szívén viselte a színészet ügyét, azt jól mutatja *A mi hibáink* c. cikke, amelyben szemére veti a szegedi közönségnek, hogy nem melegszik fel a színészek iránt, nem jutalmazza tapssal a jó teljesítményt és egyáltalán nincs kapcsolata a színészekkel.

A Z. kézjelű karcolatok közül ki kell emelnünk *A tábornok úr* c. írást, amely alá ezt írta Thury alcímként: arcképvázlat. Írói célkitűzését ebben a karcolatban tökéletesen sikerült megvalósítania. Tömör, jellemző képet rajzol egy marcona külsejű tábornokról, de nem csak külsejét írja le, hanem egy vendéglőben elesett eset révén jelleméről is plasztikus képet fest. Már ebből az írásából kiderül — de több más karcolat is tanúsítja, — hogy Thury nemcsak a leíráshoz ért, hanem a párbeszéddel való megjelenítéshez is. A riporteri munka ehhez bizonyára kitűnő iskolát jelentett a fiatal írónak. Az újságírói gyakorlatnak már Szegeden gyümölcsöző hasznát igazán későbbi novelláiból tapasztalhatjuk, amelyekben Thury a párbeszéddel és monológgal való jellemzés meszerének bizonyult.

Külön kell szólnunk azokról a tárcákról, amelyekről nem tudjuk megállapítani, mi az élményforrásuk. Ezeknek közös vonásuk, hogy az író szemmel láthatóan lélekábrázolásra, egy-egy emberi sors bemutatására törekszik. Gyakori

¹⁶ Márkusné. Sz. N. 1891. 304.

¹⁷ Költségvetési vita. Sz. N. 1891. 257. (Z); A cigány becsülete. Sz. N. 1891. 260. (Z); Asszonyunka. Sz. N. 1891. 289. (Z).

témája az elesett, szerencsétlenné vált emberek sorsa. (18) Tönkrement vagy éppen az anyagi nyomorúság szakadékába billenő emberek életét ábrázolja Thury ezekben a tárcanovellákban. Írásait különösen az teszi megragadó olvasmányélménnyé, hogy emberi közelségbe jut hőseivel, együttérez velük nyomorúságukban, sajnálja őket. Ez a mélységes, szívből jövő humanitás a fiatal Thury szegedi írásainak egyik legnagyobb értéke.

Meg kell jegyeznünk, hogy írásainak egy része kimutathatóan erdélyi eredetű. Thury ugyanis korábban az erdélyi sajtóban már megjelent írásait a Szegedi Naplóban több alkalommal újraközölte. (19)

Esztétikai közhelynek számít az a megállapítás, hogy egy íróra már maga a témaválasztás, tehát az, hogy a körülötte nyüzsgő világból milyen történeteket és emberi alakokat ragad ki, igen jellemző. Az író egyéniségére, világszemléletére nézve már ebből is fontos következtetéseket lehet levonni. Thuryt az irodalomtörténet alig másfél évtizedes írói munkássága alapján az egyszerű kisemberek írójának tartja. Ez az irodalomtörténeti beállítás lényegében helyes. Ennek a képnek az ismeretében nézzük most eddig csaknem teljesen ismeretlen szegedi írásait! Azt látjuk, hogy már Szegeden, huszonegy-huszonkét éves újságírókorában az elesett, élet által meggyötört emberek sorsa érdekli. Az a téma foglalkoztatja már itt is leggyakrabban, ami később novelláinak fő témája lesz: a hétköznapi emberek, szürke kispolgárok, elnyomott emberek sorsa. Nem érthetünk egyet tehát Rejtő Istvánnal, amikor azt írja: »... Münchennek köszönhető, hogy érdeklődése, írói figyelme a kisemberek élete és vágyai felé fordul...«; majd egy másik helyen: »... a nyomorról és a kisemberek küzdelmes életéről akar írni. Müncheni tartózkodása alatt írt novellái az első és egyben döntő lépések ezen az úton.« (20) Thury szegedi tárca-novelláinak ismeretében ez a beállítás joggal némi módosításra szorul. A nyomorgó kisemberek, küzdelmes életsorsok ábrázolása már Szegeden feltűnik írásaiban, sőt láthatóan egyik döntő témája az éles szemű írónak. — Önként adódik ebből a végkövetkeztetés: Thury életszemlélete, a szenvedőkkel, a nyomorgókkal való együttérzése már szegedi tartózkodása idején kezd kialakulni. Persze félreértés ne essék: nem akarom ezzel túlértékelni kezdő írásait. Kétségtelen, hogy írói pályáján müncheni tartózkodása hoz majd döntő fordulatot, amit Rejtő István szépen kimutat. De itt most a későbbi kiforrott író életszemléletének, ábrázolásmódjának gyökereit is vizsgáljuk, ezért feltétlenül szükséges hangsúlyoznunk a felfedezett előremutató nyomokat.

Szegedi újságíróskodása idején a Szegedi Naplóban négy hosszabb, folytatásos elbeszélése jelent meg: a *Márton*, *A tanár úr*, *A kőszívű ember háza* és a *Sybill*. Ezt a négy hosszabb szegedi elbeszélést Thury felvette első novelláskötetébe is. (21) Érdemes külön szólni róluk, mert ezekből elemezhetjük ki legjobban, milyen életismerete, elbeszélőkészsége és jellemfestő ereje volt Thury-nak, a huszonkét éves szegedi újságírónak.

Jellegét tekintve az előzőekben tárgyalt lélekábrázoló írásokhoz kapcsolódik legsikerültebb szegedi elbeszélése, *A tanár úr* c. novella. A történet egy csa-

¹⁸ Ki ad többet érte? Sz. N. 1892. 87.; Csődben. Sz. N. 1892. 111.

¹⁹ Néhány példa: A háládatos ember. Kolozsvár. 1890. szept. 24. Sybill. Kolozsvár, 1890. nov. 4.; Mama. Ország Világ. 1890. jún. 21.

²⁰ Rejtő I: Thury Zoltán és a tárcanovella. Müncheni évek 1893—95. Itk. 1961. 5. 533—557.

²¹ Regénymesék. Bp. 1894.

ládi élet megromlását és annak következményeit állítja elénk. Hőse becsületes, derék tanárember, aki elkergeti a házból hűtlen feleségét. Rossz házaselete miatt áskálódnak ellene és az a veszély fenyegeti, hogy kiteszik állásából. Kisfia jövőjére gondol, amikor elmegy lezúllott feleségéhez és fiúk érdekében visszahívja. A lelketlen asszony nemet mond, mire a tanár elveszti önuralmát: feleségét agyonlövi, majd a rendőrségen feladja magát. Ez az elbeszélés arra vall, hogy Thury ért a drámai helyzetek teremtéséhez és be tudja mutatni hősei lelkivivódását is. Furcsának tartom, hogy a kötetben való közlés előtt Thury átalakította a novella befejezését. Elhagyta a tragikus végkifejlést és az asszony visszatérésével vágta ketté a drámai konfliktust. Ez a megváltoztatott, happy-and-szerű befejezés az előzmények után erőltetettnek tűnik. Nem tudni, miért alakította át ezt az egyébként sikerült, hatásos novellát — lehet, hogy az olvasók kívánták így, vagy a hosszú terjedelem miatt kellett rövidítenie, — mindenesetre úgy érzem, hogy a kötetben megjelent változat békülést hozó befejezése külső beavatkozás nyomán alakult ki, nem pedig az író eredeti elhatározásából született.

Ehhez hasonlóan a házaselet megromlása és ebből adódó lelki konfliktus a témája több más elbeszélésének is. (22) Mindegyikre az a jellemző, hogy drámai helyzetet teremt az író, aminek a feloldása tragikus végkifejlést hoz: a házastársak örökre elhidegülnek egymástól, a hűtlen asszony meghal, vagy az egymást szerető fiatalok útjai kettéválnak. Alapjában véve tehát érzelmi síkon, az egyéni élet síkján szövődik bonyodalom ezekben az elbeszélésekben. Van azonban Thury szegedi írásai között két olyan elbeszélés, amelyből kép nyílik a társadalomra is. Természetesen nem mondhatjuk, hogy előbbi írásai-ból teljesen hiányoznak a korabeli társadalom alakjai és mozzanatai. Mennyire jellemzőek voltak mindig a kisvárosi életre azok az intrikusok, akik kikezdi Demeter tanárt megromlott házaselete miatt! Vagy milyen tipikus a tárcáiban felbukkanó színésznek nyomorúságos sorsa! De ezekben az írásokban a társadalom csak keretként szolgál. Ezek a tárcák egyedi eseteket mutatnak be, amikbe szövődnek ugyan olykor tipikus társadalmi vonások, a kép egésze azonban nem mondható tipikusnak. Ez persze nem kisbérítheti lényegesen Thury említett tárcáinak értékét, hiszen azok drámaiságban és jellemfestésben rejlő erőnyeire már rámutattunk. Mégis meg kellett említenem ezt, hogy esztétikai szempontból minél tárgyilagossabban felmérhessük Thury szegedi írói termését.

Miért mondhattam azt, hogy két elbeszéléséből kép nyílik a társadalomra? — Azért, mert ezekben a XIX. század végének tipikus társadalmi jelenségét, a dzsentrí pusztulását ábrázolja az író. Irodalmunkban az 1880—90-es években alakult ki a dzsentrí-ábrázolás. Az elszegényedő dzsentrí-famíliák sorsa elég gyakori témája volt ebben az időben realista hajlamú íróinknak. Hogy Thury-nál ez még sem kölcsönzött téma, azt jól mutatja a történet egyéni bonyolítása. A »Márton« c. elbeszélésben azzal emeli ki a dzsentrí magatehetetlenségét, hogy a passzív élettelen dzsentrí-figurával szembeállít egy feltörekvő, élelmes parasztgazdát. Még erőteljesebb színekkel ábrázolja a dzsentrí pusztulását a »Sybill« c. elbeszélés, amely egy hajdani nagyírú birtokos-família pusztulását ragadja meg. A vad, féktelen mulatozások miatt elúszik az ősi föld és széthullik az egész Bokrossy-család. A család legfiatalabb sarja költői babérok-

²² A Kőszívű ember háza. Sz. N. 1892. 154—55, 157—58, 160—66. Hazatért. Sz. N. 1892. 93.

kal akarja megmenteni az ősi név becsületét, de nincs tehetsége, dilettáns, így kísérlete sikertelen marad. Az ő alakjában megrajzolt nagyratörő dilettánsról egyébként érdekes pszichológiai fejtegetést írt Thury egyik tárcájában. (23) Mindkét novella azt az érdekes megfigyelést támasztja alá, hogy Thuryt írói beállítottsága a tragikus történetek felé vonzza. Ez sajátos egyéni alkatából következik, hiszen később is ritkán villan fel derű a lapjain.

Tárcanovelláinak és karcolatainak áttekintése után nézzük a Szegedi Naplóban megjelent egyéb műfajú Thury-írásokat!

Mint közigazgatási riporter, ő írta a lapba a tudósításokat a közigazgatási ügyeket tárgyaló városi tanácsülésekről, a szükség kényszere szerint azonban írt más jellegű cikkeket is. 1891. október 28-án ő búcsúztatta Szabados János helyettes polgármestert, a neves zsmnalisztát és költőt (24), nekrológot írt Csiky Gergely halálakor (25), megbíráltta Szabolcska Mihály verskötetét (26), sőt két alkalommal ellátogatott a politikai rovatba is. Szabolcska-kritikájával érdemes külön foglalkozni, mert Thury esztétikai felfogását ismerhetjük meg belőle. Így ír:

»A realizmus jogosultságát mindenben elismerem, csak a költészetben nem... Aki a maga szüziességében megőrzi a poétaságát, azt tartom igazán költőnek s ezért olvastam el többször egymás után gyönyörűséggel Szabolcska Mihály verseit.

Mikor verset ír, úgy látszik, felülemelkedik azon a láthatatlan vonalon, mely az életet az eszménytől elválasztja s eldobva lábai alól a földet abban a magas légkörben szárnyal, hol az igaz költészet lakik.«

Thury költészetről vallott felfogása ezek szerint ellentmond a realizmusnak, még az aranyjánosi ún. »eszményítő« realizmusnak is, — és leginkább ellentétben van azzal, amit ő maga is a prózairodalom feladatáról vall. Ideálja az a költészet, amely az élettől, a valóságtól elszakadva »a magas légkörben szárnyal« — mai szóval: a l'art pour l'art, az elefántcsonttorony-költészet. Vajon mivel magyarázható ez? Honnan van az ellentmondás a költészet és az összes többi művészet jellegének felfogása között Thury gondolkodásában? — A kérdésre nehéz feleletet adnunk. Bizonyára belejátszik az a körülmény, hogy a fiatal Thurnak még nincs kitisztult nézete a költészet feladatáról és ezért szükségképpen mások elveit teszi magáévá. Hogy éppen az akkoriban jelentőségéhez képest kissé túl felkapott Szabolcska költői elveivel azonosítja magát, az egyéni ízlés dolga. Mindenesetre úgy érzem, hogy ennek az elvont költészetideálnak legfontosabb gyökere az a fiatalos kiforratlanság, amely a költészetben valami szentebb, fennkölt, csip-csup földi valóságmorzsáktól el- és felrugaszkodó művészetet látott. Pedig ott állhatott előtte Petőfi és Arany példája, akik megmutatták, hogy a földön, a föld népével egybeforrvá lehet igaz költészetet teremteni. A különös az, hogy Thury szegedi tartózkodása alatt írt leghosszabb verse, »A kis drótosztót« éppen nem ennek a felfogásnak a jegyében született. (27)

²³ Scriptománia. Sz. N. 1891. 332.

²⁴ Szabados János. Sz. N. 1891. 281.

²⁵ Csiky Gergely. Sz. N. 1891. 303.

²⁶ Költemények. Szabolcska Mihály versei. Sz. N. 1892. 63.

²⁷ A kis drótosztót. (vers) Sz. N. 1892. 75. — A verset a Kemény-tanítóképző által az éhező tótok javára rendezett műsorra írta.

Thury politikai cikkei egy bátor, 48-as alapokon álló, függetlenségi beállítottságú újságíró állítanak elénk. Egyik határozottan 48-as szellemű cikkében felidézi Kossuth alakját — anélkül, hogy nevét leírná: »Olyan ő, mint a kőszáli sas a madarak között... Várat épített elveiből maga körül, s föl nem adta azokat soha, nagy lelkével országokat hódított számunkra, — míg az ő számára elveszett a haza.«

Majd így folytatja: »Kibontott zászlója leng a szélben, Rá az van írva, amit az egy vezérek hirdettek: független Magyarország. Akik erről a zászlóról olvassák le az ígét, azoknak megérti szavait a nép, ha nem is kiáltanak olyan hangosan, mint a mai divatos vándor dalnokok.« (28)

Kora politikai zűrzavarával szembeállítja az elmúlt idöket:

»Hajdan az egy vezér szent volt és úgy néztek föl rá, mint a bálványra... Az egy vezér idejében a nép elégedett volt és boldog... Ma már a boldog idöknek vége van...«

Egy másik cikkében élesen elítéli a korabeli szócséplő parlamenti politikusokat: »Mikor eloszlanak, rendesen ott vannak még mindig a tárgyban, mint amikor elkezdték a beszélgetést... A házmesternek van egy kisleánya, az igen szépen elcsacsogja az egérke versikéjét — annyi az egész.« (29)

A 48-as eszmék melletti kitartásról tanúskodik szegedi politikai szereplése is. Szerény, politikai cselekvéstől távolálló újságíró volt, de azért 1892. januárjában részt vett a Függetlenségi Párt vidéki korteshadjáratában. A január 20-án tartott pártértekezleten ő számolt be az Alsótanyán elért sikerekről, majd Babó Emil 48-as párti képviselőjelölt jan. 25-i felsötányai programbeszéde után ő is felszólalt.

1892. március 15-én Thury írta az ünnepi beköszöntőt a Húvelyk Matyiba, a Szegedi Napló hetenként megjelenő élcslammellékletébe. Lírai beköszöntőjében felidézi 1848. március 15. emlékét:

»Jaj, be szép volt hajdanában
Ez a csendes, bágyadt nemzet,
Hogy lerázta minden láncát,
A mikor ébredni kezdett!
Mintha megrázkódna Atlas
S összetörné az ígát...
A ti ébredésekre
Büszke lehet a világ.«

Panaszkodik, hogy »már csak emlék« a régi dicső küzdelem és változást sürget 48. szellemében:

»Elborulok... ha a világ
Nem változik ezután,
Sírt árok reményeimnek
Márciusnak idusán.«

A 48-as hagyományok szellemében nevelkedett fiatal újságíró, aki tizen-nyolc éves korában a király arcképe alatt, a királyi biztos jelenlétében az »Akasszátok fel a királyokat« c. Petőfi-verset szavalta, hű maradt a szabadság-

²⁸ Vezérek kora. Sz. N. 1891. 327.

²⁹ Politikai költészet. Sz. N. 1891. 316.

harc emlékéhez és tollával bátran síkraszállt a függetlenségi eszmék mellett. Az országgyűlési tárgyalások éles hangú bírálata, Kossuthnak és a szabadságharcnak ez a bátor emlékezetbe idézése és példaképül állítása persze csak az ellenzéki Szegedi Naplónál jelenhetett meg, amely más esetekben is teret adott a kormány és a parlament bírálatának.

Thury szegedi írói munkásságába tartozik első drámája, a »Susanne« c. öt jelenetből álló drámai költemény, amely később »Ninon« címen jelent meg. A dráma a még kiforratlan fiatal írónak közepes színvonalú alkotása. Későbbi társadalombíráló művei, különösen a »Katonák« mellé nem állíthatjuk, de el kell ismernünk, hogy hatásos drámai helyzeteket tud teremteni benne az író. Cselekménye különben sablonos szerelmi történet tragikus befejezéssel, hangja érzélgős, a XIX. század elejének szentimentális íróit idézi, verselése elég jó, de csak közepes verselési készségű poétára vall. A szegedi színház 1892. január 25-én előadta a »Susanne«-t a »Parasztbecsület«-tel egy műsorban, sőt még Szegeden önálló kötetben is megjelent. Később Stojanovits Jenő megzenésítette és az Operaház is műsorára tűzte.

1892. őszén egyre ritkábban jelentek meg Thury-írások a Szegedi Naplóban. Októberben a tárcarovatban már csak egy írása látott napvilágot, hátul az újdonságok között pedig két Z. kézjeggyel jelölt karcolat. A lap 1892. november 1-én jelentette be, hogy Thury Zoltán kilépett a szerkesztőségből, de Thury bizonyára már jóval korábban tárgyalni kezdett új főnökével a Pécsi Napló szerkesztőjével, hiszen utolsó írása csaknem egy hónappal korábban, október 5-én jelent meg a Szegedi Naplóban. (30)

Vajon miért távozott Thury alig tizennégy hónapos szegedi tartózkodás után Pécsre? — 1893. január 5-én Pécsről ezeket írta Kovács Dezsőnek: »Pécsett vagyok már, ez a harmadik hónapja... Fizetésem 65 forint, nyomorgok belőle, a titulusért hagytam ott a 70 forintos szegedi állást.« (31) Ezek szerint azért ment Pécsre, mert ott segédszerkesztői állást kapott, aminek a révén elismerést, nagyobb nyugalmat remélt. Állítását nyugodtan elfogadhatjuk távozása magyarázatául, hiszen barátjának mindig bizalmasan írt helyzetéről és terveiről. Hogy nem azért távozott Szegedről, mert nem szerette a várost, hanem inkább a fiatalos többrevágás, a beérkezés óhaja hajtotta tovább, azt jól mutatja életének egy későbbi dokumentuma. Alig egy évtizeddel később, 1901-ben, amikor megüresedett a szegedi színház igazgatói állása, Thury pályázatot adott be az árván maradt igazgatói székre — tehát szívesen jött volna újból Szegedre. (32) Terve — sajnos — nem valósult meg, pedig valóraválása bizonyára kedvezően hatott volna drámaírói tevékenységére és nyugodt megélhetést biztosított volna újságírói robotmunkával szerzett honoráriumokból tengődő családjának is. Azok a remények, amiket Thury a pécsi segédszerkesztői

³⁰ Az üres udvari páholy. Sz. N. 1892. 238. — Ez az írás jellemző Thury Habsburg-ellenes, függetlenségi érzületére. Riportot ír a magyar színészek bécsi vendégszerepléséről és méltatlankodik amiatt, hogy az udvari páholy üres volt a magyar színészek előadása alatt.

³¹ Közli Rejtő, lásd 2. — A titulus az akkor induló Pécsi Napló segédszerkesztői állása volt Várady Ferenc főszerkesztő mellett.

³² Thury Zoltántól Juhász Gyuláig. (recenzió) Szeged és Vidéke. 1919. ápr. 9. — A cikkíró Juhász Gyulának színházigazgatói állásra való kinevezése alkalmából visszaemlékezik Thury Zoltánra, aki — mint említi — 1901-ben, Krecsányi Ignác távozásakor pályázott a szegedi színház igazgatói állására. »Thury Zoltán ajánlata nélkülözte a realizálás lehetőségének feltételeit. Janovits Jenő kapta meg a színházat, nem ő.« — állapítja meg.

álláshoz fűzött, nem teljesültek. Kevés fizetése volt, tehetségét szét kellett forgácsolnia apró-cseprő cikkek, tárcák írására, így a pécsi állást hamarosan, már 1893. január végén felcserélte egy még csábítóbb pesti újságírói állással.

Thury szegedi munkásságának áttekintése után vizsgáljuk meg, milyen irodalmi szintet képviselnek írásai a kor irodalmában, milyen írói és emberi egyéniséget ismerünk meg ezekből az írásokból és vajon hagyott-e nyomot szegedi újságíróskodása írói pályáján!

Szegedi írásainak a zöme tárcá. A tárcá a 90-es évek elején új műfaj volt a magyar irodalomban, legjobb művelői — Mikszáth, Petelei, Justh Zsigmond — élénk, tömör stílusban megírt érdekes történeteikkel kedvelté tették az újságok »vonat alatti« részét. Thury már szegedi tartózkodása idején megmutatta eredeti tehetségét ebben az új műfajban. Élményeit, megfigyeléseit eleven, színes írásokban, tömör formában írta meg, széles körű érdeklődése folytán érzékenyen reagált az őt körülvevő életjelenségekre, így tanulságos olvasmányt is jelentettek tárcái. A Szegedi Napló olvasóközönsége bizonyára kedvvel olvashatta műveit, mert az alatt a tizenégy hónap alatt, amíg a lap belmunkatársa volt, neki jelent meg legtöbb tárcája a tárcarovatban. Termékenységevel a munkatársak közül csak Tömörkény és Békefi Antal versnyezhetett.

A fiatal Thuryra jellemző a finom lélektani megfigyelések sokasága. Az ember érdekli minden helyzetben, egy-egy embertípus, emberi sors, amint előtte szóban vagy cselekedetében kitárulkozik. Írásai alapján — külső leírását ismerve — úgy képzelhetjük el, mint komoly, szigorú tekintetű, csendes szemlélődő fiatalembert, aki szemüvege mögül komoran, józan tárgyilagossággal figyeli a körülötte zajló életet. A különböző embर्सorsok iránti szenvedélyes érdeklődéséből fakad, hogy írásaiba még ekkor sok társadalmi probléma szövik. Különösen a szerencsétlenül járt, elszegényedett emberek sorsa kelt rezonanciát benne és ebből tragikus hangulatú, félrecsúszott embर्सorsokat együttérzéssel érzékeltető írások születnek (Márkusné, Urak és cselédek, Ki ad többet érte?, Csődben.). Így indul el a 21—22 éves újságíró Szegeden azon az úton, amelyen továbbhaladva az elnyomott kisemberek szürkéségbé hulló, kilátástalan életének egyik mesterei ábrázolója lesz.

A később kiforrott, kritikai realista íróvá érő Thury Zoltán írói egyéniségének legfontosabb vonásai — amint láthattuk — már Szegeden bontakozni kezdtek. Tömörkény István, akivel sok kedves órát töltött együtt az újságírók törzshelyén, a »Hét választó fejedelemhez« címzett vendéglőben (33), 18 év távlatából így emlékezik meg a hajdani kollégáról: »Thuryban már akkor meglátszott a kemény látású íróember, a különös formában kialakuló magyar társadalom látója, hibáinak fölfedezője.« (34) Lám, Tömörkény, Thury Zoltán szegedi tartózkodásának tanúja ugyanazt tanúsítja, ami Thury írásaiából is kiderül: a Szegeden szerzett benyomások már elérték a fiatal íróban a torz, felemás magyar társadalom éles szemű látóját és bátor láttatóját!

Ha összehasonlítjuk Thury szegedi írói termését a korábban szintén Szegeden újságíróskodó Mikszáth és Gárdonyi munkáival, érdekes különbségre bukkanunk. Míg Mikszáth szegedi tárcanovelláiban szép számmal találunk igazi szegedi típusokat, ahogy ő nevezi »tanulmányfej«-eket, és Gárdonyi is megörökíti vérbeli szegedi figurákat, addig Thury írásaiából hiányoznak az izzig-

³³ A mi perselyünk. Sz. N. 1891. 325. (Z.)

³⁴ Tömörkény István: Thury Zoltán. Sz. N. 1908. okt. 2.

vérig szegedi alakok. Pedig láthattuk, hogy gyermekkori élményein és a vándorszínészek emlékein kívül bőven merít szegedi élményeiből, de a jellegzetes szegedi alakok — a városi polgár, az iparos, a szegedi paraszt — ábrázolásáig egy-két kivételtől eltekintve (35) ritkán jut el. Kétségtől tényezője ennek, hogy Thury ekkor még nem olyan határozott, tudatos író, mint az 1878—80-as évek Mikszáthja. Ezt az teszi érthetővé, hogy több mint tíz évvel fiatalabb nála, sőt még Gárdonyinál is. A másik magyarázó ok az lehet, hogy Thury nem illeszkedett be annyira a városi közéletbe, mint elődei. Ez szerintem részben kissé zárkózott, kevésbé aktív természetéből fakadt, részben pedig abból, hogy rövidebb ideig tartózkodott Szegeden, mint Mikszáth és Gárdonyi, így nem volt alkalma olyan mélyreható ismeretségeket szerezni. Ezek az okok magyarázzák azt is, hogy Thuryban nincs meg a városi közigazgatás hibáit ostorozó bírálatnak az a szenvedélye, ami a 12 évvel ezelőtt Szegeden írogató Mikszáthot fűti.

A több-kevesebb ideig Szegeden tartózkodó írók későbbi munkásságát vizsgálva még egy feltűnő jelenséget tapasztalunk. Szembetűnő, milyen kevés nyomot hagyott Thury munkásságán szegedi újságíróskodása. Erre már Tömörkény is felfigyelt: »... talán ő a legegyszerűsebb az idejötték közül, akin csekély nyomot hagyott a szegedi levegő...« — írja említett cikkében. Ez különösen akkor meglepő, ha Thury további pályáját összehasonlítjuk Mikszáth munkásságával. Mikszáth ugyanis nemcsak szegedi éveiben merített témát a szegedi életből, hanem később is sokszor beleszótt a novelláiba, regényeibe gazdag szegedi élményanyagának legmaradandóbb és legjellegzetesebb darabjait. (36) Thury írói pályáján ezzel szemben a szegedi élmények úgy látszik, nem hagytak mélyebb nyomot, mert későbbi novelláiban nem igen találunk szegedi reminiscenciákat. Ezért is történhetett az, hogy életművében szinte teljesen elsikkadt szegedi munkássága. Szegedi írásai közül későbbi novellásköteiben csak négy elbeszélés látott napvilágot (37), összes műveiből pedig teljesen kimaradtak a Szegedi Naplóban közölt írások. Pedig legjobb tárcanovellái és karcolatái nemcsak írói fejlődésének megismeréséhez nyújtanak értékes adalékokat, hanem a kinyomtatást is megérdemelnék.

Úgy hiszem, elérkezett az ideje annak, hogy Thury Zoltán szegedi írásait végre teljesen és hiánytalanul beillesszük a sokáig méltatlanul elfeledett igaz és tanulságos életműbe. Ehhez kíván hozzájárulni ez a tanulmány Thury szegedi újságírói tevékenységének feldolgozásával.

BIBLIOGRÁFIA.

1. Jubileum. T. Sz. N. 1891. aug. 28. 229.
2. Beteg a királyné. (Carmen Sylva) T. Sz. N. 1891. 236.
3. Szeretett haláláig. T. Sz. N. 1891. 237.
4. Mari. Vers. Sz. N. 1891. 243.
5. Miska. T. Sz. N. 1891. 246—47.
6. Levél a habon. T. Sz. N. 1891. 251.
7. Nagy történet. Vers. Sz. N. 1891. 255.
8. Visszatérünk kedveseinkhez. T. Sz. N. 1891. 263.

³⁵ Szegedi alakok a következő tárcanovellákban: A reformátor. Sz. N. 1892. 191.; Rókahajsa a szőregyi határban. Sz. N. 1892. 135.

³⁶ Nacsády József: Mikszáth Kálmán szegedi évei. Szegedi Magvető. 1955.

³⁷ A Regénymesék c. kötetben. Bp. 1894.

9. A mi gyalázatunk. T. Sz. N. 1891. 263.
10. Visszatérünk kedveseinkhez. T. Sz. N. 1891. 259.
11. A baba anyja. T. Sz. N. 1891. 266.
12. Temetői ibolyák. T. Sz. N. 1891. 267.
13. Gavardiné. T. Sz. N. 1891. 273.
14. Márton. Elb. Sz. N. 1891. 275—76., 279., 282—86.
15. Az ezred-trombitás. T. Sz. N. 1891. 310.
16. Messaliance. T. Sz. N. 1891. 314.
17. Politikai költészet. Cikk. Sz. N. 1891. 316.
18. Egy erdélyi mágnás. T. Sz. N. 1891. 322.
19. Vezérek kora. Cikk. Sz. N. 1891. 327.
20. Scriptománia. T. Sz. N. 1891. 332.
21. Páter Kinizsi. Elb. Sz. N. 1891. Karácsonyi melléklet. 1892.
22. Urak és cselédek. T. Sz. N. 1892. 4.
23. Susanne. Dráma-részlet. Sz. N. 1892. 14.
24. A mi hibáink. Cikk. Sz. N. 1892. 15. — Kézjegy: Th. Z.
25. Szökevény. T. Sz. N. 1892. 19.
26. Fülemléle nóta. T. Sz. N. 1892. 21.
27. Mama. T. Sz. N. 1892. 27.
28. A vén Tamásné hite. Elb. Sz. N. 1892. 33.
29. A redakció fia. T. Sz. N. 1892. 45.
30. K. Gerő Lina. T. Sz. N. 1892. 47.
31. A tanár úr. Elb. Sz. N. 1892. 51—52., 54—57.
32. Költemények, Szabolcska Mihály versei. Kritika. Sz. N. 1892. 63.
33. Vigyázzanak az édes anyámra. T. Sz. N. 1892. 66.
34. A kis drótostót. Vers. Sz. N. 1892. 75. — A »Leányok az éhező tótokért« c. cikkben.
35. Az új fiú. T. Sz. N. 1892. 81.
36. Ki ad többet érte? T. Sz. N. 1892. 87.
37. Hazatért. Elb. Sz. N. 1892. 93. — Húsvéti melléklet.
38. A kis városszolga. T. Sz. N. 1892. 104.
39. Csódben. T. Sz. N. 1892. 111.
40. Rossz álmok. T. Sz. N. 1892. 116.
41. Szabálytalanság. T. Sz. N. 1892. 123.
42. Jó öreg emberek. T. Sz. N. 1892. 132.
43. Rókahajsz a szőregyi határban. Elb. Sz. N. 1892. 135. í
44. Rossz orvosság. T. Sz. N. 1892. 141.
45. A kőszívű ember háza. Elb. Sz. N. 1892. 154—55., 157—58., 160—66.
46. Egy húr a citerán. T. Sz. N. 1892. 171.
47. Utazás. Elb. Sz. N. 1892. 180.
48. A kis mikádó. T. Sz. N. 1892. 183.
49. Adjatok... Vers. Sz. N. 1892. 187.
50. A reformátor. T. Sz. N. 1892. 191.
51. Oszlik a kód. T. Sz. N. 1892. 199.
52. A hálados ember. T. Sz. N. 1892. 200.
53. Becsületes ember. T. Sz. N. 1892. 204.
54. Sybill. Elb. Sz. N. 1892. 215., 217—222.
55. Nem olyan, mint a többi. T. Sz. N. 1892. 237.

Hüvelyk Matyiban megjelent írások.

56. Felséges Úr! Vers. Hüvelyk Matyi. 1891. okt. 4.
57. Sírnak a királyok. Vers. Hüvelyk Matyi. 1891. dec. 6.
58. Március 15. Vers. Hüvelyk Matyi. 1892. márc. 13.

A Z. JELZÉSŰ ÍRÁSOK BIBLIOGRÁFIÁJA.

1. Hol lakik a nőegylet? Sz. N. 1891. szept. 11. 241.
2. Egy pakk gyufa. (Történet a torony alatt.) Sz. N. 1891. 254.
3. A tanítónéni. T. Sz. N. 1891. 256.

4. Költségvetési vita. Sz. N. 1891. 257.
5. A cigány becsülete. Sz. N. 1891. 260.
6. Tavaly ilyenkor. T. Sz. N. 1891. 285.
7. Asszonyunka. Sz. N. 1891. 289.
8. Az üldöző. (Romváry Szidónia Szegeden). Sz. N. 1891. 294.
9. Wagner muzsika. Sz. N. 1891. 298.
10. Szamarak. (A színház előcsarnokában.). Sz. N. 1891. 305.
11. A Benoiton-család. Színházi kritika. Sz. N. 1891. 300.
12. Rantzauc. Színházi kritika. Sz. N. 1891. 305.
13. Nebántsvirág. Színházi kritika. Sz. N. 1891. 306.
14. Oh, azok a férfiak. Színházi kritika. Sz. N. 1891. 307.
15. Francillon. Színházi kritika. Sz. N. 1891. 308.
16. A madarász. Színházi kritika. Sz. N. 1891. 309.
17. Rip Rip. Színházi kritika. Sz. N. 1891. 310.
18. A mi perselyünk. Sz. N. 1891. 325.
19. Bocsánatot kérek. Sz. N. 1892. 4.
20. Egyik sír, a másik nevet. Sz. N. 1892. 7.
21. A tábornok úr. (Arcképvázlat). Sz. N. 1892. 26.
22. Kállay vagy Pálffy? Sz. N. 1892. 27.
23. Takarodó után. T. Sz. N. 1892. 40.
24. Sürgöny a mamának. Sz. N. 1892. 41.
25. Ne folytassuk a regényt. Sz. N. 1892. 78.
26. A művésznők sírnak. Sz. N. 1892. 85.
27. Már kontózik reá. Sz. N. 1892. 89.
28. Egy verskötet — 3947 forint. Sz. N. 1892. 97.
29. Érdekes találkozás. Sz. N. 1892. 98.
30. Battenberg Sándor fogsága. Sz. N. 1892. 99.
31. Adhatnál egy jegyet. Sz. N. 1892. 109.
32. Egy paripa, amely ágaskodik. Sz. N. 1892. 129.
33. Meghalt az ember. Sz. N. 1892. 159.
34. Ha az anyád látná. Sz. N. 1892. 164.
35. Kirepült a kanári madár. Sz. N. 1892. 173.
36. Bellusi Baross László. Sz. N. 1892. 178.
37. Baross László a rablók között. Sz. N. 1892. 179.
38. A fekete asszony Szegeden. Sz. N. 1892. 181.
39. Az elveszett versek. Sz. N. 1892. 182.
40. Az új vallás. Sz. N. 1892. 183.
41. Zenekedvelők a Boszorkányszigeten. Sz. N. 1892. 194.
42. A cigányok rókája. Sz. N. 1892. 199.
43. Torony a Tisza fenekén. Sz. N. 1892. 200.
44. Mi lesz a házzal? Sz. N. 1892. 208.
45. Tudomány vásár. Sz. N. 1892. 210.
46. Tuti Fruti. Sz. N. 1892. 215.
47. Két karjáros színház. Sz. N. 1892. 221.
48. Ki hal meg a csatában? Sz. N. 1892. 236.
49. Az üres udvari páholy. Sz. N. 1892. 238.

Rövidítések: T = tárca; Sz. N. = Szegedi Napló.

Felhasznált irodalom.

1. Rejtő István: Thury Zoltán a novellairó. Irodalomtörténet 1953. 1—2. sz.
2. Rejtő István: Thury Zoltán levelei Kovács Dezsőhöz. Irtört. Közl. 1953. 1—4.
3. Rejtő István: Thury Zoltán és a tárcanovella. Münchener évek 1893—1895. Itk. 1961. 5. 533—557.
4. Thury Zoltán novellaskötetei és összes művei VI. kötetben. Bp. 1908.
5. Thury Zsuzsa: Thury Zoltán. Kortársak nagy írókról. II. Bp. 1956.
6. Tömörkény István: Thury Zoltán. Szegedi Napló 1908. okt. 2.

**JUHÁSZ GYULA KÖLTÉSZETÉNEK MOTÍVUMAIRÓL
1908—1911 KÖZÖTT**

E dolgozat eredendően csonka munka mert első lépésként nem vállalkozik többre, mint Juhász Gyula költői fejlődése egy szakaszának vizsgálatára, de ott is csak az építőkövek kiválogatására egy későbbi szintetikusabb tanulmányozás alapozásaként. E csonkaság látszatát fokozza még az is, hogy az itt következő fejtegetések a *Juhász Gyula Nagyváradon* c. kéziratban levő dolgozatomban szerves összefüggésben állanak a költő prózai munkáinak és életrajzi eseményeinek vizsgálatával, ezeknek az összefüggéseknek a vizsgálatát itt mellőzzük. Nehezíti a teljességre törekvést az is, hogy olyan pályaszakasz elemzésébe fogunk, mely nem a fönt megjelölt időben kezdődik, nem is végződik be teljesen itt, de mindenképpen egy nagyobb összefüggő fejlődés utolsó állomása.

Várad jelentőségét Juhász költői fejlődésében egyaránt elismeréssel emlegeti a szakirodalom. Kispéter András írja: »Juhász Gyula költői fejlődésében Nagyváradnak jelentős szerepe van... Szinte új életre ébred itt, erőt érez magában új csaták megvívásához.« (74. és 77. l.). A lejjebbkeletű Juhászról szóló tanulmányban, Szabolcsi Miklós tanulmányában olvassuk: »A fordulópont Nagyvárad; itt találkozik, — igazán mélyen, átélten — Juhász Gyula a századvégi radikalizmussal, sőt szocializmussal képviselőivel, és eszméivel; a budapesti egyetem szeniora, a vidéki tanár, itt kerül forró közelébe az új világot, az új irodalmat alakító embereknek és élményeknek. Itt, Nagyváradon alakul ki a sajátos juhászi problematika, itt találkozik igazán Adyval, s az Ady költészetének hatása alatt szerzett élményeket és indításokat viseli mindvégig.« (91. l.) Ennek a kétségtelen pozitív hatásnak az ellenére mi az oka, hogy Juhász költői fejlődésének legmélyebb pontját éppen Váradon éri el? Míg az egyetemi hallgató korában írott verseiben ott van egy bizonyos fajta hitvallás egy-egy filozófiai vagy divatos kultúrtörténeti áramlat mellett, ha nem is kitartóan, itt makacsul lemondó, öngyötrő, komor világszemlélet, a művészeti dekadencia ismételt vallomásaival találkozunk. (Kispéter András is beleütközik ebbe a problémába és feledve megelőző fejtegetéseit, könyvének 82. lapján így ír: »Juhász Gyula költészetében Nagyváradon jelentkezett leginkább a l'art pour l'art. De itt történt a nagy áttörés is, mely azután a realizmus irányába vitte tovább.« Valamiféle áttörés történt, ez nem is vitatható, hiszen a szakolcai évek lírája olyan sajátos hangú, hogy 1911 méltán tekinthető Juhásznál egy új költői pályaszakasz kezdetének. De ez az áttörés a váradi verseken alig-alig látszik meg. Az igazibb okot Juhász költői alkotásmódjában kereshetjük: ez pedig abban áll,

hogy leggyakrabban az emlékezés attitűdjéből ír verset, és így a jelen egy bizonyos emlékké válás után lesz csak lírai téma nála. Különösen szembetűnő ez az éppen most vizsgált pályaszakaszbán, ahol váradi élete erősen Ady-programos irodalmi mozgalomba viszi a költőt, ugyanakkor a költészetében a máramaros-szigeti, lévőai szomorú kivetettsége vagy éppenséggel a gyerekkor magányossága szólal meg. (Hogy élményei mennyire lépésváltással válnak lírai témákká, arra bizonyíték lehet az az ingadozás is ami prózája és lírája között mutatkozik. A váradi prózája kitűnően beleillik abba a programba, amit A Holnap képviselt, váradi költészete meg gyakran polemizál vele. Az is igaz, hogy gyakran mutathatók ki párhuzamok prózai és költői alkotásainál, mi most az ellentétre hívtuk csak föl a figyelmet.)

A váradi évek költészete tehát a gyerekkori, szigeti, lévőai élményeknek tömeges jelentkezése a verseiben. Várád olyan értelemben áttörés, hogy önállóbb hangú, biztosabb és realisabb művészi célkitűzésű költőt indítanak el ezek az élmények, és e költő egyéni tragédiája, hogy éppen Szakolcára kerül ezután. (Csak mellékesen említjük meg, hogy Szalatnai Rezső példás részmonográfiájának egyik hibája éppen az, hogy Juhász költői értékeinek gyarapodását a szakolcai években nagyon is Szakolcához köti, nem veszi észre, hogy itt erősen a váradi élmények érnek meg lírai témákká. Ebből következik, hogy Szakolca szerepét megszépíti a költő életében, gyakran magának a költőnek is ellentmondva.

Ugyanilyen eltolódással jelentkezik 1918–19 problematikája is Juhász költészetében. Csak a 20-as évek elején válnak igazán lírai témákká nála a forradalmi élmények. Ezért nem adhatunk igazat Szabolcsi Miklósnak, aki Juhász 1919 utáni költészetében az ellentmondásokat emeli ki és ezek alapján megtorpanást lát. Éppen ellenkezőleg: az ellentmondások mellett azt kell látnunk, hogy a forradalmak megtermékenyítő hatása itt érett be és ez a Juhász líra csúcspontja.)

Milyen főbb motívumok jelentkeznek Juhásznak ebben a költői korszakában? Emlék, emlékezés, álom és ezzel együtt elvágyódás az emlék vagy álom megszépítette múltba. A művészet és az élet, a könyvek és az élet ellentéteinek a kifejezése. Életcél és a jelenből való kiút lehetőségeinek reménytelen kutatása, néha ezekben a versekben jelentkező föllángolás, reménykeltőbb jövőben való bizakodás egy másik jellemző motívumcsoport. Az Anna-probléma jelentkezése és az Ady-élmény különböző megfogalmazásai jellemzőek még erre a korszakra. És végül néhány istenhez hanyatló vers, a pápi pálya iránt ez időben újra fokozottabb érdeklődésének lírai termékeként.

Az emlékezés attitűdje is menekülést, elvágyódást takar. Kevesebb az elvágyódást kifejező versek száma, mint a megelőző költői korszakban, megcsappanásuk oka, hogy az egykor elérhetőnek (még ha vággyal elérhetőnek is!) tetsző célok itt elérhetelenné válnak. Az elvágyódásnak helyei egzotikus tájak, primitív élet (Noa Noa), ahol a vers képeiben nyilván az 1906-os pesti Gauguin-kiállítás képei elevenednek meg, (a kiállítást Juhász is látta), hogy végül az egzotikusba való belefeledkezéssel a jelen elől meneküljön; városidegenség és Párizs utáni vágy (A csataló, Új délibáb); az egykori parasztsökhöz való visszatérés gondolata (Szögedi interieur, Tömörkény Istvánnak). E paraszti visszatérés egyik helyütt mint régi lehetőség dereng föl, más helyütt már csak vágy. Az emlékezés gyakran tér vissza nála a gyermekkorhoz. Kispéter András szerint: »Sokszor visszagondol azokra a szép napokra, melyeket gyer-

mekkorában családi környezetében, a szegedi félpaszti iparosok között töltött. Mikor erről ír, nyoma sincs nála a l'art pour l'art-nak, ezekben a műveiben az eleven élet lüktet.« (85—86. l.) Kétségtelen, hogy a gyermekkori világ háborítatlansága jelenik meg a sívár és zavart jelen ellenpórusaként, de a versek hangulata nem ebből a szép emlékből táplálkozik, hanem éppen abból a nosztalgiából, amely a többé elérhetetlen emlékek után munkál a költőben:

Azok tűnt tájak, fájó töredékek,
És amik bennem élnek, már nem élnek!

(Ó szent gyerekség...)

... nincs sehol oly csodaország,
Hol ez a régi valóság
Valóra válna, tudom.

(A táltos egy faló)

Sőt néha a fiatalkori magánosság, szegénység, apai örökségű bús kedély ter-
terhét jelentik a gyermekkori emlékek:

És körül vesz a magányos gyerekség
S árva szegénység minden árnya ma
S szívemben fölsír minden régi estém
Vigasztalan zsongású dallama.

(A régi udvaron...)

Az egyetemi tüntetésekből kapott sebesülése »gonosz emlék«, melyből csak egy mozzanat marad kedves számára, a kórházi ágy legboldogabb pihenő menedéke. (A 13-as ágy). Önkísértéssel tér vissza az 1907-es öngyilkossági kísérletének emléke is:

És minden emlék szomorú,
Didergős őszi esték,
Kenyértelen, bús, lomha dél,
Fáradt inak, vánnnyadt kedély,
Szürkélő ódon emlék.

(Öreg hotel...)

Kísértése oly erős, hogy babonásan ragaszkodik hozzá: »Rám vár tűnt őszi estéd«. (Ez a kísérlet csak menekülés volt még, de az 1914-es öngyilkossági kísérletnél e vers mozzanatai a valóságban ismétlődik meg. Emlékeiből dől a bánat és a szomorúság hangulata, szinte kutatja, hogy a jelen kedélytelenségét, vergődését egy-egy találó emlékekkel táplálja.) (A régi hónapos szoba, A bús Máramaros) Az előbbi az egykori magány és az unalom újraélése, az utóbbi pedig vallomás a jelen bánatának múlttal való terheltségéről:

Nekem lelkemben él e méla táj,
Nekem lelkemben sír ez őszi szél,
A bús Máramaros,
A múlt, a bánatos,
Régi borúja síromig kísér.

Nyomasztó élményeket és hangulatokat takar az *Egy régi hajnal* c. verse, mely szerint a múlt, remény és mámor hagyja el miközben fölködlik előtte a szándék:

Valami szépet próbált még akarni,
Egy emléknek kendővel inteni,
Egy bolondságra még halkán kacagni,
Egy csók ízét ajkamra küldeni!

de melléállítja éppen a jelenből visszasugárzó hangulatának képeit: *A pisztoly csövét búsan simogatni*... és az élet elé botorkálás furcsaságát. (A vers kitűnő sorvariálásra épül, mintegy erősítve az emlék szomorúságát, bánatosságát.)

Megfigyelhető, hogy ez az emlékező attitűd, bárha kapcsolható is a költőnek egy-egy élményéhez mindig kitágul az egész múltra vagy a jelent meghatározó, erősséget kap, olyan fokú hangulatisággal telítődik, hogy a konkrét élmény hátterbe is szorul. Jellemző ezekre az emlékképekre a túlfokozott hangulatiság, amely gyakran a költő egész múltját csak hangulati benyomások emlékének tekinti. (Erős impresszinisztikus attitűd ez.) Jól példázza ezt az *Ezek enyémei* c. verse, melyben a halálból »*Mi vonja vissza még egy pillanatra Bús lelkem*...« kérdésére válaszol. Nem a szerelem, nem a gyönyör, hanem tipikusan hangulati emlékek:

Egy zene tán. Mozart. Vig nyári éjen
Árnyas gyertyafényben zongorázták...
Egy kép. Segantini esti tája,

És a konklúzió:

Ezek fájnak. Ezek enyémei, szépek.
Ez voltam én.

(Közvetlen e mellett a vers mellett található *Az élet bája* c. melyben éppen az emlékezés motívumaként tűnik föl Mozart neve: *S emléküik úgy él, mint Mozart szonáta, Vagy márciusi reggel ragyogása!*) A teljes múlt ilyen fájó emlékként való fölfogásával találkozunk még az *Örök visszhang* c. versében.

Az emlékező attitűd nyomja rá bélyegét az Anna-élmény lírai termésére is. (Kivétel néhány rendkívül fájdalmas, kiáltozó sőt néha átkozódó vers, ami közvetlenül Anna távozása után született: *Anna minden, Annára gondolok, Beszéd régi valómmal*.) De a minden valószínűség szerint első Annáról szóló vers (*Régi szerelmes vers*) igaz hogy egy régebbi szerelem belejátsztatásával ez új élmény sajátos költői megfogásáról árulkodik:

Egy szőke lány szép özzsemébe néztem
És régi hegedűk sirása fájt,
— Ó kékszalagos majális-emlékem
Megint elkezdjük az örök talányt?

— — — — —
Arany fiatalságom balgasága,
Te boldogság, mely siratod magad,
Tán érezed, hogy ez az élet álma,
Melyről álmodsz majd egy élet alatt?

Ó szőke lány, ó kék szalag és kék szem,
Egy kis szomorúságot adj nekem,
Majális mámorát s a kéklő égen
Csillagot, mely csak nekem ég, nekem!

Kényszeríti magát, hogy szinte az élmény pillanatában belőle szomorúságot és mámort adó emléket varázsoljon. Ez Juhászra nagyon jellemző élményt feldolgozó lírai magatartás. Az *örök Beatricénk* c. versében nem véletlen választja a dantei pózt, és világos, hogy Beatrice szőkesége Annára vonatkozik:

A gyermek szólt: »Nem feledem soha!«

— — — — —
Hol van Bicének szőkesége, hol van?
Keressük őt egy mosolya nyomán...

Az Anna távozásán síró versekben is már mint nagyon távoli emlékek viaskodik: *Megölnétek százszorszép emlékek (Anna után)*, Ott él ő már csak a nagy emlékezetben... Emléke lassan behavaz... (*Megölt szerelem sírkövére*) Ezeknek a megállapításoknak ellenére egyetértünk Kispéter Andrásnak azzal a fölosztásával, amelyet az Anna-versekről könyvében adott, csupán a második csoport emlékező típusú Anna-verseinek határait toljuk vissza egészen az élményig.

E pályaszakasz gyakran visszatérő, majdnem uralkodó motívumai: az élet-cél, az élet értelmének keresése, a művészet, a könyvek és az élet kapcsolatának, Juhász szerint ellentmondásosságának mániákus bogozgatása. A könyv és az élet ellentéte régi emléke. A Pesttől idegenkedő diák menedéke a könyvtár volt, ahol régi önmagát így látja:

Margóra róttam: Ihatnám! Hiába!
Életszomjam nem olthatom soha!
(Filológia)

(A vers utolsóelőtti sorának utalását Vértessy Miklós fejtette meg, amikor felhívta a figyelmet a budapesti Egyetemi Könyvtár egy kódexének érdekes nyelvemlék-bejegyzésére, melyet Juhász is láthatott. A bejegyzés így szól: *Hogh yhatnam.*)

Nincs bölcsesség és nincs igazság a könyvekben, *Csak az élet az igaz*, írja (*Könyvtár*) és mégis ezzel végződik a vers: *S én olvasom Hamlet történetét*, ami a könyvek rabságából lázadó költőnek finom visszahúzódása az élettől. A könyv és az élet ellentéte mellett jelentkezik a mindkettőtől való befeléfordulás, könyv és életidegensége is:

A könyveimet mind fölégetem,
Hisz lelke nyílt könyv száz örök titokkal,
Gyönyörű mélység, fájó értelem,
A végtelenségből ideszakadó dal...
(Egy Duse fej alá)

Fő motívum persze az életvágy és az azt lekötő könyvek ellentéte marad. Néha közelebb az élethez, vagy legalábbis a nosztalgia erősebb benne:

Csak én legyek az olvasó, a bölcs, én,
Mikor örök törvényre szól a vérnek?
(Nyáréji éberség)

Rokonhangon ezzel máshol is előbukkan nosztalgiája vagy lázadozása: *Szelíd igába nem fognak a könyvek (Fehér éjszakák)* vagy: *Jöttek olmos szürkítő betűk, Könyvek fölött gubbasztó éjjelek, (Künn május álmodik, vár és szeret:)* (*Versek rím és remény nélkül II.*) E motívumot sűrítetten hord magában a két sokszor idézett verse: *Vigasztalás* és a *Könyvek és könnyek* című. Az előbbi Nietzsche, Schopenhauer, Biblia, Otto Weininger elutasítása után így végződik: *És megcsókoltam Anná szép kezét, Szeretném megcsókolni Anna száját.* A teljesebb élet kívánásának gondolatát hordja magában ez a befejezés. Az egész vers tézis-antitézis szerű fölépítése az élet és a könyvek ellentétének fokozását, és az előbbi igenlését támogatja. Kispéter félreérti a verset, amikor azt írja róla: »Próbál vigasztalódni a tudománnyal a filozófiával, evangéliummal.« (91. l.) Ez a vigasztalás már nem a jelenre vonatkozik, az egész vers csak emléke a könyvek adta nyugalomnak és vigasztalásnak, erős elutasítás, kiábrándulás van benne a könyvekből, filozófiából, bibliából. Az utóbbi versben sem oldódik megnyugvássá az ellentét az élet igazában sem. (A »könyvek és könnyek« motívum frazeológiájában újra föltűnik egy év múlva: *Ismered e a könyvek közt virrasztást, S a könnyek közt virrasztást ismered?*) (*Fehér éjszakák*)

Következetlen a művészetről, saját költészetéről, ars poeticájáról szóló valóságaiiban is. Egyszer a művészet és az élet számára összeegyeztethetetlen ket-tőségéből bizakodón az élet oldalára áll, máskor a dekadens életérzés, a l'art pour l'art művészete mellett tesz vallomást. Menedékként tűnik itt föl az élettől idegenkedő költőnek az elefántcsonttorony, a művészet (*Turris eburnea*), *A nagy üvegház,** vagy éppenséggel e feledtető mives játék (*Formát keresni*) Vágyak és szépségek törnek bele a versebe (*Egy öreg költő írja ezt, Himnusz egy csonka Vénuszhoz*), mely »bánat könnyével öntözött arany nyakék« (Giorgione).

A *Solveiget hallgatom* c. versben ismerősen cseng ez a sor: *Ma mely üveg-harang a lelkem*, ez az azonosítás Maeterlincké, akinek *Üvegharang* c. ismeretes egy költeménye. De e motívum pusztá fölbukkanásával még aligha lenne igazolható a Maeterlincktől kölcsönzött kép eredetietlensége, ha a *Solveiget hallgatom* után nem lenne ott *A nagy üvegház* c. Juhász vers, ami nem más mint Maeterlinck föntemplített versének szabad átdolgozása, az alapvető motívumok megtartásával, Juhászos továbbvariálásával.

Juhász ismerte Maeterlinck műveit, egy Babitshoz írott leveléből kiderül, hogy az esszéket is. Az üvegházba menekített »magányos álmok, bús illúziók« motívuma Maeterlincktől származott Juhászhoz, de Juhászra jellemző módon sokkal lemondóbb, reménytelenebb hangulati telítődést kapott, mint Maeterlincknél.

Persze sok van itt ezekben a versekben a dekadens pózból, a meggyőződés csak hangulati és gyakran változhat nála különösen művészi kérdésben. Mert éppen a dekadens életelveket propagáló versek motívumai mellett fájón és mindebből kiábrándítóan jelentkezik az élet igaza, minden elutasítása ellenére

is, a belsőtenyészetű, önszépségében tetszelgő irodalommal szemben is. És jelentkezik nála a vágy, a kitörési szándék egy életesebb művészet felé:

És mindig versek, míg mások szerettek,
Szereztek, vettek, éltek és akartak!
Irodalom. Ó keskeny börtönablak,
Melyen keresztül a szép völgybe néztem,
Hol sírva várt rám özvegy, árva éltem.
Irodalom. Megöltek és nem éltem.

(Egy öreg költő írja ezt:)

Ugyanez az életfele törő művészi magatartás jelentkezik a *Gioconda* c. versében is, ahol Fra Filippót a »selymes« reneszánsz vonzza magához. Érdekes, hogy éppen saját művészetéről szólván, önnön vívódásának asszociációjaként a munkás alakja jelenik meg nála és két hasonlító mondatával egy erős hangulati azonosulást sugároz a vers:

A vers ünnepi est, mint munkásnak a szombat.

Ilyenkor vágyaim s emlékeim zokognak,
Mint kocsmá asztalán a munkás, hogyha végre
Szivarra gyújt szegény s ringatja füstje kékje.

(Múzsám, kiben hiszek...)

Központi problémája e pályaszakasz verseinek a vergődés, unalom, kiábrándultság, bánat, szomorúság, erős önelemzésre való hajlam, és az élményeknek bánatos hangú megjelenése a versben.

Fölbukkan nála többször is a dantei kép az élet erdejében való eltévedésről. (*Testamentum, A 13-as ágy, Régi opálos alkonyat, A búcsúzás szonettje*) És ezzel mintegy ellenpólusként a hajómotívum, mint a kitörési lehetőség szimbóluma (*Glória, Lázár föltámadása, Szabad hajók*). Viszont a hajó motívum úgy is jelentkezik nála, mint a kiüttalanság, reménytelen jelképe (*Robinson szigetén, Tiszai csönd, TávoloK üzennek*).

A pályaszakasz élén egy Ady-s hangulatú vers áll, mely az életutat így jelöli ki:

Szárnynak ólom, dér a virágnak
És a gyönyörnek bére bánat!
Egy itt a vétek: élni merni
És egy a vigasz itt: a semmi!

(A tékozló fiú)

Számos versében tűnik elő a bánat és a szomorúság, néha önmaga számára is pózként, versihető lelki állapotként, néha viszont megmagyarázhatatlan ennek a hangulatnak makacs keresése:

Mindig kellettnek eléretlen rózsák,
Orök talányok, édes szomorúság.

Mindig csak vágytam és sohase mertem,

(Mindig...)

A bánat és szomorúság motívum a világ és élet előtti értetlen megállást és a vele szembeni passzív rezignációt sugallja, nagyfokú cselekvésképtelenséget. Kedvenc alkotói hangulata ez:

Áldott e bánat, megszépíti lelkem,
Mely unt napoknak holt vizén pihent.
Áldott e bánat, enged énekelnem
S éreznem, mely mély az élet s mi szent!

(Áldott a bánat...)

A váradi életmódjának a lírába való átszüremlése *A kávéházi bánat* c. verse, mely az élettől idegenkedők kedves menedékének a kávéháznak hangulatát tükrözi.

A görög derű és életöröm idézése (mely néhány évvel ezelőtt annyira izgatta éppen Nietzsche révén) most már nem zavartalan. Mellette kísért a magyar jelen és az *Io Pean* c. versének 2. részében az anakreoni dal magyar változatát írja meg, szinte ellenpontozva az első rész hangulatát. (Bár ott is kísért már *Aneakreon* derűje mellett is a bánat: *Megkésve, megcsalódva, kereszttyén borulással...*)

Bár nincs görög derű már
S a magyar ég is álmos,

S a nóta egyre gyérül,

Mulóban szép az élet

(Io Pean 2.)

Még ugyanennek a hangulatnak a szülőtte a közvetlenül az *Io Pean* után íródott *Október* c. verse, mely az előbbinek kettősségéből csak az utóbbit, a lemondást, a szomorúságot éneklí újra:

Es megszépül csöndesen
Az egész mulandóság

Es megszépülsz csöndesen
Bánat, nagy őszi rózsá!

Érezhető e bánatkeresés, amikor a latin tanítása közben fölbukkanó Marcellust sirató Vergilius motívumból rögtön verset ír, vagy a Petri Pick Lajos által félbehagyott saját szobrában önnön költészetének és életének torzó voltát látja.

(*A korán elmenők, Torzóm*). Az elkészttség érzésének jelentkezése nála nem az előretörés szándékát váltja ki belőle (mintahogy *Adyból*), hanem sorsa átkának, bánatok szülőjének tartja. A bánat és szomorúság hangulatainak tartalmáról így ír:

E bánatot magammal hurcolom,
Ez ódon poggyász ősi útitársam,
Tartalma: szerelem és unalom

(Mégis...)

És mintha kirakná e bánat-poggyász tartalmát, rögtön a *Mégis...* c. vers után. A szürke unalom barátságshájáról ír a *Gyászköntös* c. versben. Ez a bánat nemcsak az emlékekből táplálkozik, erősen belejátszik a jelen bánata is, hogy mindegyikben elmélyüljön ez az életérzés:

Nem búcsúzom, mert múltak tája vár,
A régi én talál rám szomorúan,
A régi én, kinek ősbúja fáj
S új bánatommal osztozik csitulán.

(Nincs búcsúzás)

(Az *ős-bú* talán az apai örökség, ha apjáról ír mindig annak szomorúságáról beszél, az *új bánat* meg valószínű az Anna-élménnyel kapcsolatos. Persze sok más is motiválhatja.). A csúcsról a völgybe tartó ember motívumában a nietzschei magány csúcsa és a vallásos képzeletvilág siralomvölgye bújik meg, és egyikben sem lel vigaszt. (*Meggyünk a völgybe*).

A már említett újraérdeklődése a papi pálya iránt, néhány kimondottan vallásos hangulatú vers megírására ihleti. Ez az istenhez hanyatlás ebben a vergődésben érthető *Juhásznál*. A *Májusi áhitat* c. vers litániás Mária tisztelésében ott van a földi nőben való nagy csalódás keserősége is. A vers teli van a vallásból vett frazeológiával, éppúgy mint a *Vigília* c. mely kispapságának hangulati, érzelmi fölelevenítése; a világ és az örökkévalóságnak tartott égi világ párhuzamos szembeállításával indul, hogy azután a kettő közül a hithez való megértést válassza. (A versben föltűnő, nyilván az *Énekek-Énekéből* vett *Dávid elefántcsonttornya* tán a művészet képzetét is jelenti az írónak; a befejező sor: *Titkos értelmű rózsa* litániás képe Juhásznak kedves szóhasználat, gyakran tűnik elő szerelmes verseiben is.) Ugyanennek a hangulatnak és életérzésnek szülötte még két, közvetlenül a *Vigília* mellett található vers: A *szerzetes hóriáiból*, mely megint a kispap emléke, a rózsa-motívumnak egy másfajta jelentkezésével, de egy gondolatával: *Minden örvényen át hid a remény* — a következő vers címét adja: A *hid*.

Az utóbbiban is elénk bukkan a rózsa-motívum, éppen a *Vigiliában* használt módon:

Fekete bátyán a végzetten túl
Rózsa virul
És által a végtelen tengeren
Vigyáz reám az örök szerelem!

Ennek a bánat és szomorúság felhőzte lírának értéke abban van, hogy szenvedélyes őszinteséggel fejezi ki a költő egyéni sorsát, a meddő vergődést, rezignációt, cselekvésképtelenséget, azt hogy a művészet visszájára fordult benne. Az is bizonyos, hogy ez a túlzott belsőtenyésztű líra igen sok pózt hordoz magában. Juhász néha szinte kéjeleg a túlzóan esztetizáló lírában.

Az előretörés és a korszakváltás jegyeit éppen e bánat és szomorúság versekkel egyidőben születő, de velük hol erősebben hol gyöngébben polemizáló költemények viselik. Ez az életigenlő motívum lassan erősödik benne, erős hullámmzással, de a pályaszakasz végén néhány nagy verssel. Már az is változást jelent, hogy a csalódásokból a fehér asztalhoz tér meg, egy valóságosabb világban keresve oldódási lehetőséget, menedéket. (*Fehér asztal...*) Ennek a művészetnél bizonyosabb menedéknek a vágya hajtja a paraszti ősökhöz is, (*Szögedi interieur, Tömörkény Istvánnak*), ahol persze nem lehet paraszti provincializmust keresni mint ahogy Kispéter teszi, megtoldva még ezt egy nagyon messzemenő következtetéssel: »A munkásosztály harcait még meg nem értő kispolgár ösztönös menekülése ez a mozdulatlan paraszti világhoz.« (86. l.) Inkább az élet felé való kitörés lehetőségeinek keresése ez. A jövő harcosainak köszöntésekor önmagát is e jövő előharcosának tekint. (*Még egy bátor kiáltás, Tanár úr volnék*). Önmagával és a világgal szembeni megállás motívuma is a passzív, rezignált, csak szemlélődő attitűd föloldását jelenti. (*Hősök, Megállni*) Az 1905-ös keletű *Himnusz az Emberhez* c. vers gondolata tér vissza nála: *Es mit vétettél ember? Ember voltál, S embernek lenni: siralmas való már És dicsőség (Alvás előtt)*. És ugyanitt egy nagy kitarulkozás világ és ember felé szokatlanul erős, lemondás nélküli hangon:

S ha csókot nem is csókolhat ajkad

De új ígét még mondhat és ha lankadt
Szegény karod az ölelésre, lelked
Ölelni tud jövőt, világot, embert.

Ott van ez az életfelé törés egy az 1908 végén íródott versében is, amelynek alaphelyzete erősen emlékeztet Ady: *Búgnak a tárnák* c. versére:

Szép, tiszta, fárasztó, kevély
Jéghegyein a gondolatnak
Jártunk kettesben, egyedül
S a kacagó völgyben maradtak
Az öröm, mámor, vidámság, remény,

És e nietzschei póz ellenpólusaként:

Szép, büszke, fárasztó, kevély
Jéghegyek alatt él az élet,
Ott táncol, nótáz az öröm,
Miért vagyunk mi oly kevélyek,

(Persze nem jelenti a nietzschei hatásnak végleges fölszámolását ez az elutasító hang, mintahogy a *Vigasztalásul* c. vers sem vehető határozott állásfoga-

lalásnak a fiataalkori nagy élménnyel szemben. Még 1922-ben is ír Nietzsche-ről.)

Három verse vitathatatlan bizonyossággal viseli magán a lezáruló, de különösen az új pályaszakasz jegyeit. Az 1910-es *Piros remény* c. verse a múltbanézéssel szemben egy nagyobb közösség szebb jövődjéről beszél és a május asszociációjából születik meg benne a piros remény, minden szegények boldogsága:

Ha neked nem volt soha tavaszod,
Mely bibor vágyak lángjától piroslott
Nézd: jön egy május, mely nem tűnt halott,
Melyben a millió nagy szíve dobog!

Már jön a május. Minden szenvedők,
Minden szegények és minden szerelmek
A tavasz tág, szabad fényére gyertek!

(Itt csak remény, hogy *jön egy május*, az 1928-as keletű versében már bizonyosság a győzelemben: *És jött a május*.)

A minden szegények általánosságban mozgó képzelete 1911-ben helyettesítődik a munkás alakjával, akinek robotos sorsát rokonnak érzi a költő a magáéval. E művészi odafordulásban Juhász-lírájának egy olyan korai jegyével állunk itt szemben, amely csak 1918–19-ben, de különösen a 20-as évek eleji költészetében válik uralkodóvá. (*A munkásnak*). Kettős vallomás a vers lényege: Az egyik saját művészetéről szól:

Tudod-e, hogy e selymek, ezüstök, mind e pompa,
Mind csak művész kezekkel emelt ravatalok,
Mind sorsomat takarja, mind sorsunkat zokogja.

(Nem véletlen, hogy közvetlen e vers után születik *A búcsúzás szonettje*). A másik vallomás a nagy érzelmi azonosulás a munkással, biblikus képpel emelve e testvériesülés őszinteségét:

..... Mig áldozik napunk,
Szelid szonettek szende tejüvegén keresztül
Egy új éden távol kertjét lesem
S ha jobbom, mely feléd nyul, meglátod e rimektül:
Testvér, e tájon még ma együtt leszel velem!

(Újra föltűnik itt egy még 1909-es versének mozzanata:

A vers ünnepi est, mint munkásnak a szombat

(Múzsám, kiben hiszek)

Itt:

Ha ünnepnapomon rímek csellója csendül

(A munkásnak)

Az is jellemző, hogy a mostani hangulatát kifejező »*áldozik* napunk«. Az 1921-es közlésben, közvetlenül a forradalom bukása után átíródik: »*fölpirkad* napunk.«)

Ritka az olyan étellel, sorssal szembeszálló verse, mint *Az életemet* c., amely éppen a magányosságban elpazarolt életet, a szürke órák vergődését kéri számon sorsától. Mindezek a versek a váradi évek után bekövetkező új pályaszakasz előjelei, hogy még hosszú ideig a régebbi motívumok (bánat, szomorúság stb.) tünnek elő költészetében, az egyéni tragédiájával is magyarázható, hogy *Juhász* Szakolcára, a végekre került.

Végül néhány *Ady*-s motívum jelenlétéről adjunk számot. Három verse ebben a pályaszakaszban *Ady*hoz írodott. A *Válasz Ady Endrének* c. a *Magyar Pimodán* elolvasása után, szándékosan *Ady*t utánzó stílusban. Az *Ady Endrének* és *A Tábor hegyén* c. versében a Mester képében jelenik meg *Ady*, mindkét helyen a Jézus — tanítvány szerepet szánja *Juhász* Adynak ill. önmagának. *Ady*ban a bátran megállást csodálja, azt az önállóságot, ami önmagából hiányzik:

Mester, kit lelkem legjobban szeret,
Mert nem követ, nem kísér, nem tagad,
Mert maga tud maradni, mint magad

(*Ady Endrének*)

Néha szóhasználatára emlékeztet *Ady* hatására vagy csak a vele való párhuzamra: *új álmok új vágya* (Pán), a *Haláltánc*nek halálmotívumán túl is őriz valami *Ady*-sat:

Novemberét szívemnek
Ki látta már, ki látta...
Megyek nem csókolts csókkal.

Ady sorismétlő technikáját a *Valami nagy*... és a *Nászdal* c. verseknél. Az előbbiben: *Ez a csók, ez a csók be szomorú mámor*, az utóbbiban pedig *a várás vára* csendít vissza valamit *Ady*ból. A *Félúton* c. költemény pedig mintha egy *Ady* vers parafrázisa lenne:

Ti lelkek, akik fehér fényben égtek,
Ti erőtlő, ti szépségtől kevélyek,

Ne kelljen egyre gyáván, vágyni, várni,

—————
De így, szomorú lápok lángja pislog
És temetőknék süppedt árka biztat,
Haláltánc a mi legszebbik dalunk.

(*Bóka László* föltételezése szerint *Juhász*nak a proletáriátust szimbolizáló képe [*lelkek, akik fehér fényben égtek*] hatott *Adynak* *A Jövendő fehérei* c. versére, amely később, 1909. ápr. 11-én jelent meg a *Népszavában*.) *Ady*-s motívumokkal terhelt az *Áldott végzetem* c. verse is: *Új hitek, új kétségek, S pirulnak eljövendő holnapok*, de különösen ez a sor: *És a jövő vagyok, jós és ma-*

gyar! De ez a vers meg a *Nótás kapitánynak* c. egy lényegibb Ady rokonságot hordoz magában ti. a modernség-magyarság problémáját, ami Juhászt már fiatal korában izgatta, nem utolsó sorban éppen Ady megismerése kapcsán.

Megfigyelhető, hogy a bánat, szomorúság, resignáció hangulatainak kifejezésére milyen stílusgazdagságot vagy ellenkezőleg, konokul ismételt jelzőket, hasonlatokat vonultat föl. Kedvenc szavai: *szürke, ólmos, álmos, hervadt, bús, bánatos, unt és unalom. Unt harmóniák, bús őszi este, bús alabástrom, fáradt, kopott, rőt; Fáradt, fantasztikus és beteg zene árad, beteg vágyak virága*, (mintha Baudelaire: *Romlás virágainak párhuzama bújna meg e motívumban*), *a szürkület e szürke vércse, opálos színek* a megtörttség hordozói; kedvenc virága: az őszi rózsza stb.

Juhász költészetének motívumait vizsgáltuk egy rövid pályaszakaszon. Összefoglalóul nem vonhatunk le messzebbmenő következtetéseket, mint amennyit megtettünk egy-egy motívum vázlatos vizsgálatánál. Összefoglaló következtetéseink már csak azért sem lehetnének teljesek, mert mostani dolgozatunkban mellőztük az *ecole parnassienne*, a szonett mint kedvelt Juhászos forma és a nyugati költészet hatásának vizsgálatát. (Ez utóbbi kérdésekkel bár már foglalkozott Baróti Dezső és Komlós Aladár, de az életműnek csak csekély hányadát ismerték meg.)

A DOLGOZATBAN IDÉZETT MŰVEK:

- Kispéter András: *Juhász Gyula*. Művelt Nép Kiadó Bp. 1956. (A monográfiának *A Körös-parti Párizs* c. fejezetére vonatkoznak utalásaink)
- Szabolcsi Miklós: *Juhász Gyula problémák*. It. 1961. 2. sz. 89—105. l.
- Szalatnai Rezső: *Juhász Gyula hatszáz napja*. Magvető Kiadó, Bp. 1962.
- Juhász Gyula és Tóth Árpád Válogatott Művei*. Szépirodalmi Kiadó, 1951. 336. l.
- Bóka László megjegyzése a *Félúton* c. vershez.
- Baróti Dezső: *Juhász Gyula*. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. 1933. Szeged.
- Komlós Aladár: *Az új magyar líra*. Bp. [1927]
- Vértessy Miklós: *Ihatnám!* A könyvtáros, 1961. okt. 611. l.
- K[omlós] A[ladár]: Maurice Maeterlinck. Élet és Irodalom 1962. jún. 9. 12. l.

KRAJKÓ ANDRÁS

PIROS PECSÉTTTEL NYÍLIK A TITOK

(MEGJEGYZÉSEK JUHÁSZ GYULA 1918—1919-ES SZEREPÉNEK
ÉRTÉKELÉSEIHEZ.)

Juhász Gyula egyik letragikusabb sorsú költőnk volt. Kálváriás életében alig került derű. Napjait — a halált hozó veronálos pohárig — a »száműzöttség«, a fojtogató vidékiség, a bántó és sértő mellőzöttség, s már-már az embert is deformáló magányosság keserű érzése kísérte. Művét pedig sokáig a közöny, az agyonhallgatás ólomsúlya nyomta. Szerb Antal irodalomtörténetében is csak egy odavetett mondat jutott Juhász Gyulának. De ha szóltak is róla, az sem volt jobb, mert hol a bánatok halk szavú lírikusává, hol vallásos költővé tették és ezekkel a torzításokkal mindenképpen az igazi Juhász Gyulát süllyesztették el. Csak a felszabadulás után, az új irodalomtudomány tudta rehabilitálni a költőt és helyesen művének lényegére helyezte a hangsúlyt és ennek alapján harcos, forradalomhoz fejlődő és a forradalomhoz mindig hű maradó Juhász Gyula-portrét rajzolt meg. Igaz és helytálló ez a kép. Találónan summarázza a költő emberségének és művészi céljainak, eszméinek lényegét. Azonban minden sommás ítélet egyszerűsít és ezzel bizonyos fokig torzít is. A valóság bonyolultabb, összetettebb, s ellentmondásosabb folyamat, mint ahogy e summarálás sejtetheti. Nehéz és küzdelmes út volt Juhász Gyula útja. Pályája szinte áttekinthetetlenül kusza. Minduntalan gátak emelkedtek előtte. Kitérők, átmeneti útvesztők, csalódások, fájdalmas rezignációk, megtorpanások kísérték de szüntelen előre haladt és minden lépését mély belső érés követte. Lehet, hogy e tarkaság, sokszínűség zavaró, de végül is, mégis ezek kölcsönhatásai formálják Juhász Gyula portréját, és ezért nem lehet tőlük eltekinteni. Igaza van Szabolcsi Miklósnak, aki felvetette, hogy Juhász Gyula képét árnyaltabbá kell tenni.¹ De sietve meg kell jegyeznünk, hogy ezt a törekvést nem valami revíziós cél, hanem a bonyolultabb összefüggések feltárásának és finomabb, hitelesebb életszerűbb portré kimunkálásának igénye vezérli. Ehhez a végső célhoz még sok-sok építőelem, részletmegfigyelés felhalmozása kell.

*

Juhász Gyula életének és munkásságának egyik legjelentősebb állomása az 1919-es esztendő volt. Maga is reménykedve, bizakodva várta ezt az évet. Tudta, hogy a nép, a nemzet s az ember életében egyaránt sorsdöntő esz-

¹ Irodalomtörténet, 1961. évf. 2. sz. 89. 1.

tendő lesz. Magabiztosan a jövőt mérlegelve a nagy forradalmak folytatását várja 1919-től. Az új esztendőt így köszönti:

»Talán örökké emlékezetes lesz, talán nevezetesebb, mint 1526, mint 1848, talán még fontosabb és híresebb, mint 1453 vagy 1789. Lehet, hogy legemlékezetesebb év lesz, mióta a világnak története van, mióta Prometheusz tüzet lopott az égből az agyagba. Minden kilátás megvan hozzá, hogy az legyen.«

és így folytatja:

»Ma a kezdetét érezzük valaminek, ami még nem volt, mióta Platon politikus állatja életre és uralkodásra berendezkedett e különös fényű csillagon.«²

Ez a valami, amely már ekkor valósulóban volt, s kezdetét Juhász Gyula érezte, s reménykedve várta: a közelgő proletárforradalom.

Nem volna nehéz Juhász Gyula forradalomvállalásának bizonyosságára lírájából és prózájából további idézeteket sorjáztatni. Azonban ma már nem is ezt kell bizonygatnunk, hanem azt célszerűbb elemeznünk, hogy hogyan jutott el eddig, s milyen is volt forradalmisága?

Sokan és sokat írtak már erről a témáról: szinte alig lehet már hozzátenni valamit. A kép is nagyvonalakban kialakult: forradalmat vállaló, harcos Juhász Gyula áll előttünk. De azt hiszem, nem lesz érdektelen egy kicsit közelebből is szemügyre venni ezt a portrét és vizsgálgatni azokat a színárnyalatokat, amelyek néha egymással kontrasztban árnyalják, motiválják a képet. S közben vitatkoznunk is kell. Különösen négy felfogást kell szóvátenni.

*

Számos Juhász Gyulával foglalkozó mű a költő forradalmiságát történelmietlenül, általánosságban tárgyalja s elmosza a határt a polgári, őszirózsás forradalom előkészítője és a proletárforradalom vállalója között. Ez a felfogás nem tesz különbséget a kétféle revolúció között és közös nevezőre hozza a lehetetlent, s a valóságtól elvonatkoztatva, csak forradalomról beszél. Nyilvánvaló e nézetben történelmileg közel eső, de minőségileg két különböző dolog keveredik és ez nemcsak elvileg helytelen, hanem Juhász Gyula megítélése szempontjából is, mert elfedi azokat az ellentmondásokat, gátakat, amelyekkel a költőnek meg kellett küzdenie az októberi eseményektől a proletárforradalom vállalásáig és ezzel, leegyszerűsíti, sematizálja a forradalmiságát.

Igaz, Juhász Gyulánál is keveredik a kétféle forradalmiság. Már az őszirózsás napokban, — attól kezdve, hogy eljutott a revolúció szükségszerűségének belátásáig és reformelveit háttérbe szorítva a forradalmat sürgeti — szociális és kulturális programjában túlmegy a polgári követeléseken és már-már proletár követeléseket fogalmaz meg. Viszont a Tanácsköztársaság idején is maradnak még polgári illúziói és különösen a bukás után gyakran visszakanyarodik az októberi eseményekhez. Ez a kettősség nemcsak elképzeléseire, hanem szemléletére és állásfoglalására is jellemző. De a történelmi helyzet is bonyo-

² Juhász Gyula: Örökség I. k. 130 l.

lult, ellentmondásos. Októberben polgári demokratikus forradalom volt napirenden, melyben nemcsak a polgárság, hanem a munkásosztály és a parasztság is hallatja a hangját és a Tanácsköztársaságnak viszont a felemás, következtelen polgári forradalom miatt a polgári forradalom funkcióit is teljesítenie kellett. Az események gyorsasága, kuszasága és összefonódása kétségtelen megnehezítette a tájékozódást és a tisztánlátást. De mindez nem fedheti el előttünk, hogy minőségileg két különböző dologról volt szó, és ha történelmileg közel is esett a két esemény egymáshoz, mégis köztük megállók, kitérők, útelágazások voltak, ahol nagyon sokan lemaradtak. És ez szükségszerű is volt, mert más a polgári és más a proletárforradalom lényege, célja, osztálytartalma, hajtóereje és bázisa, melyek összeegyeztethetetlenül eltérnek egymástól és előbb vagy utóbb határozott választásra készítetik az embert. Ezért egyáltalán nem természetes a két forradalom vállalása. Nem volt természetes Juhász Gyulának sem: és ha rövid idő alatt is; az októberi eseményektől a Tanácsköztársaság idején vállalt szerepléséig hosszú, nehéz és küzdelmes utat kellett megtennie. A kétféle forradalom azonosításában éppen ez; a költő fejlődése szempontjából nagyon fontos, embert és művészt egyaránt érlelő, eseménydús és problémákat fölvető időszak süllyed el.

*

A másik felfogás, amelyet szóvá kell tennünk, látszólag nem elvi, hanem módszer jellegű és nem csak Juhász Gyula-kutatást érinti, hanem általánosabb problémákat is felvet. A rész és az egész viszonyára gondolok és nemcsak filozófiai értelemben, hanem a módszert illetően is.

Ez a probléma Juhász Gyula és a témánk esetében úgy vetődik fel, hogy számos tanulmány, a költő forradalmiságát metafizikus szemlélettel, az egész életműtől elszakítva tárgyalja, s mint kész, meglevő adott jelenséget regisztrálja és ezzel, nemcsak leegyszerűsíti, hanem a fejlődési folyamatból s az összefüggésekből kiszakítva meredté, holtá dermeszti. Emellett a téves általánosítás veszélye is fenyeget. Gyakran lehetünk tanúi annak, hogy a költő legpozitívabb korszakának elemzéséből levont tételeket, szinte abszolútizálva, más összefüggéseket mellőzve, az egész életműre kiterjesztik.

Nem a rész vizsgálatának jogosságát vitatom — hiszen a részek alapos ismerete nélkül nem lehet az egész sem megközelíteni — hanem a metafizikus módszert helytelenítem. A rész és az egész dialektikus egységet alkot. Ami azt is jelenti, hogy az egész a részek lényegi összegeződése; és a rész pedig az egész egyik vagy másik vonatkozásának megjelenési formája. De miként az egész több mint a részek egyszerű halmaza, a rész is színesebb, gazdagabb az egész benne kifejeződő törvényszerűségénél, és külön specifikus vonásai is vannak. Sőt az egészre jellemző összefüggések is ezekben a sajátos egyedi vonásokban jelenülnek meg. Ez teszi indokoltá, sőt szükségessé a rész vizsgálatát, de az összefüggéseket nem szabad szem elől téveszteni.

Ezzel a módszerrel vizsgáljuk meg Juhász Gyula 1919-es szereplését. Mindenekelőtt tegyük fel a közismert kérdést: milyen tényezők hatására fejlődött a költő a proletárforradalom vállalásához?

Juhász Gyula sokat, nagyon sokat várt az őszirózsás forradalomtól. Októberben még így énekel erről:

»Szabadság minden népnek aki él
S halni tudott egy megváltó hitér

Egyenlőség, hogy ember ne legyen
Mások szabad prédája becstelen.

Testvériség, mely át a világokon
Kézt fog a kézbe, hisz mind rokon.«³

Egyenlőség, Testvériség, Igazság: ezek a polgári forradalmak ismert csatlóka jelszavai. Csakhogy Juhász Gyula e jelszavakat valódi értelmükben, konkrét jelentésükben használja. Nála az egyenlőség, a testvériség a szabad emberek, kizsákmányolástól mentes emberi kapcsolatát jelenti, amellyel az elnyomás, a szolgaság: a legnagyobb társadalmi igazságtalanságok összeegyeztethetetlenek. Hogy valóban erről van szó, erre maga Juhász Gyula figyelmeztet, amikor az Obsit c. versében a leszerelt katonákat így biztatja:

»A vén bakancs nem a halálba tart,
de a szabadság szent útjára majd.

A hátizsákkal dobjátok le mind,
a szolgaság és szégyen terheit.

S dallos reménnyel úgy induljatok,
a szebb jövőbe munkás magyarak!«⁴

Kétségtelen ebben a biztatásban és felfokozott reménykedésben Juhász Gyula polgári forradalomban táplált illúziója is megszólal. De nemcsak erről van itt szó, hanem arról is, hogy az októberi eseményeket a nép szemével nézi, s miként a munkások és parasztok, ő is, a társadalmi igazságtalanságok megszüntetését is reméli. De képes-e erre a polgári forradalom? Juhász Gyula a néptömegekkel együtt csakhamar tapasztalja, hogy nem.

Közben a hatalomra került polgárság minden eszközzel igyekszik osztályuralmát megszilárdítani. Szegeden is reakciós szervezetek alakulnak és nem riadnak vissza az erőszaktól sem. Mindent megtesznek, hogy megállítsák a forradalom fejlődését. De nemcsak a reakció szervezkedik, hanem a munkásosztály is. Novemberben megalakul a Kommunista Párt; és a fiatal párt új célokat, távlatokat mutat a népnek. Mindez nem marad hatástalanul Juhász Gyulára sem. Soha nem látott lendülettel, elevelességgel dolgozik. A barátai alig ismernek rá. Azelőtt, beteges, félnék, mindentől rettegő, még az utcán is bizonytalanul járó ember, a forradalom sodrában egyszerre megváltozik: értelme, célja lett az életének. Nap mint nap munkások és parasztok között forgolódik. Ír, szerkeszt, előadásokat tart, agitál. Közben tapasztalatokat is gyűjt. Volt tehetsége, bátorsága szembenézni az élettel és a néppel együtt dőbber rá, hogy kevés az, amit a polgári forradalom adott. A móravárosi és rókusi munkásokkal együtt, a látszatengedmények, tetszetős frázisok és formális szabadságjogok őt sem elégitik ki. Ezért az első forradalmi mámor után, csalódottan, ke-

³ Vértanúink. Juhász Gyula összes versei 368. l.

⁴ Uo. 473. l.

serű szájjal elfordul a polgári forradalomtól. Ennek egyik látható állomása az, hogy november közepén néhány barátjával együtt megszakítja a kapcsolatot a Nemzeti Tanáccsal, mert annak reakciós többsége ekkor már nyíltan szembefordult a néptömegek törekvéseivel.

Juhász Gyulának ez a csalódottsága, kiábrándultsága a továbbfejlődésének egyik leglényegesebb mozzgóeleme volt. Azonban nemcsak a polgári forradalom eredményeiben csalódik, hanem a burzsoáziában is. A Tanácsköztársaság létrejöttének előestéjén kicsit magára gondolva is így biztatja az intellektuel réteget:

»Nem kell harakirit végezned magadon, hiszen ezt eddig tetted mindig, válogatás nélkül kiszolgálva okos és önző elnyomóidat, uraidat és isteneidet, akik elhitették veled, hogy vér vagy az ő vérükből, holott a te véreden híztak, elhitették veled, hogy lélek vagy az ő lelkükből, holott ők lelketlenek voltak és veled lélekvásárt csináltak, elhitették veled, hogy te is úr vagy, holott kiszolgáltatták veled magukat, elhitették veled, hogy te is polgártárs vagy, holott ők burzsoák voltak, te pedig proletárja a szellemi munkának, még pedig valljuk be rosszul fizetett és még tetejében lenézett, kinullázott, szervezetlen és osztályöntudatlan proletár ... talpra föl a ti napotok ott jön fel ahol a többi proletároké.«⁵

A nagy kiábrándulásnak és öntudatra ébredésnek megrendítő vallomása ez. De tanúságtétel is: a tollforgató szellemi munkás »Az aranyagyú ember« rátalált a proletártestvéreire: »A dolgozó emberek — így szól az új evangélium — ezután elvtársak és testvérek lesznek és együtt ülnek le szabadon és vígan az élet terített asztalához.«⁶ Juhász Gyula már nem fél a proletár jövőtől. Tudja, hogy minden dolgozónak jut hely az élet terített asztalánál, ezért kicsit önmagára is gondolva így biztatja az értelmiségi dolgozókat: »szellemi munkásoknak ... érdekük, hogy a szocializmus történelmi jelentőségét és döntő óráját megértve a maguk érdekeinek kocsiját a diadalmas világáramlat lokomotív-jához kapcsolják.«⁷

Juhász Gyula a polgári forradalomban és a polgárságban csalódva így jut el a Tanácsköztársaság vállalásáig. De fejlődésének útját fenti tényezők mellett más mozzanatok is segítették. Mindenekelőtt humanizmusát, népszerűtetét kell még megemlítenünk. Már a háborúellenességét is ez erősíti és ez készíti az őszirózsás forradalom elfogadására, majd ez vezeti tovább az októberi eseményektől a proletárdiktatúrához.

Juhász Gyula sohasem volt szobatudós és ha néha-néha a parnasszista líra merev, szenvtelen hangja látszólag el is távolítja őt az utcától, a köztől, de ha tehette mégis ott volt: szívesen forgolódott a »kétkezi munkások« között. Különösen a forradalom idején. Bajukat, bánatukat és apró örömeiket ő is érezte. De a szegedi munkások is vonzódtak hozzá: előadásait szívesen hallgatták. Juhász Gyula pedig lelkes s fáradhatatlan tanítójuk volt. De a mester tanult is: ez időben valahányszor válaszút elé állította az élet, tétovázását mindig a nép döntötte el. Forradalmat is így vállalta. Sokáig csak »okos reformokat akart.« Vértől, az erőszaktól, a forradalmi megoldásoktól írtózott, de amidőn a nép előrelendült, s amikor látta, hogy az előrehaladás nem lehet más módon,

⁵ Az aranyagyú ember. Délmagyarország 1919. március 20.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

félretette dilemmáját s reformeszméit és a revolúció mellé állt. Juhász Gyulá-nak volt bátorsága és tehetsége ahhoz, hogy eszméit, elképzeléseit összevesse a valósággal, s ha eltérést tapasztalt, képes volt a korrekcióra. Az októberi események után is a nép elégedetlenségének s radikalizálódásának láttán a polgárságba vetett illúzióit feladja és a dolgozók mellé áll, velük együtt halad tovább. Juhász Gyulának ez a népközelisége és a népi élettel való összeforrottsága megkönnyítette, sőt elősegítette az útját a proletárdiktatúrához.

Az elmondottak mellett csak vázlatosan soroljuk még fel néhány tényezőt. Külön tanulmányt érdemelne Juhász Gyula új világhite, melynek eljövetelében rendületlenül bízott. Milyenségét nem határozta meg, nem konkretizálta sohasem, de mégis nyilvánvaló, hogy nem azonos a nagy vagyonra épülő polgári renddel. Van benne valami az őskeresztények primitív kommunizmusából, a tolsztoji megbocsátás és szeretet világából, és a modern szocializmusból is. Szeretet s szabadság világának is nevezhetnénk, melynek megvalósítását a dolgozóktól várta. Ez a reménysége is hozzájuk és harcukhoz láncolta őt.

De ebbe az irányba viszi a magyarság és a nemzet féltése is. Készerűen tapasztalta, hogy a léha úri kezekben és a reakció véres kegyetlen rendszerében elpusztul a nemzet és a nép. A szörnű tanulság ott volt előtte: a világháború felmérhetetlen pusztításai; csődbejutott gazdasági élet, munkanélküliség, nyomor, s a nemzethalál rémisztő képe rádöbentette arra: hogy ha a magyarság élni akar; meg kell újódnia. Ady élménye is ez, de Juhász Gyulánál már ez, a proletárforradalomban konkretizálódhat.

Juhász Gyula forradalmiságának alakulásában különös — és tegyük hozzá — jelentős szerepe volt negyvennyolcasságának. De megítélésében számos nehézség adódik. Mindenekelőtt az, hogy a negyvennyolcasság, még ha kurucos dekoratív elemekkel tűzdelték is, a századfordulóra elvesztette eredeti tartalmát. Hivatalos ünneplések során kilúgozódott belőle a radikalizmus, a forradalom s mindaz, amit Petőfinek, Táncsicsnak és a népnek jelentett. Üres, ünnepi alkalmi frázissá vált, amelyet veszélytelenül lehetett puffogatni. Hivatalos ünneppé tették és a megmaradt fényében tetszelegve zavartalanul mögéje húzódhattott a nemesi konzervativizmus. Közben az idő is előre haladt; új osztályok jelentek meg, s velük új célok születtek. Már Ady is másfajta negyvennyolcasságot akart, de 1919-ben, már ez sem volt elég, mert a proletárforradalom került napirendre, és ekkor az új történelmi helyzetben különösen a század végén kialakult negyvennyolcasság már kétszeresen visszatartó erő volt.

Juhász Gyula negyvennyolcasságának eredete is ide, a századfordulóra vezethető vissza. A hivatalos ünnepléseken, s az iskolapadokban csillant fel először az ő szeme is, a szabadságharc és Kossuth neve hallatára. Elfogadja és átveszi a frázisokat is, s hatásuk alá kerül és egyelőre nem lát rajtuk túl. De a hivatalos, kokárdás negyvennyolcasság mellett, volt egy másik is, amelyről nagyon keveset beszéltek. Ez a nép negyvennyolcas hite és reménysége: Petőfit és Kossuthot váró, forradalmat szomjazó, földosztást akaró negyvennyolcasság. Parasztiaink, ha a szabadságharcról beszéltek, a nagybirtokra gondoltak, ha Kossuth apánkat emlegették, új vezér után vágyakoztak. Számunkra most nem az az érdekes, hogy 1848-ban sem elégítették ki a paraszti vágyakat, hanem az, hogy a népi negyvennyolcasságba belesűrűsödött minden szociális igény és lépést tartva a történelem menetével állandóan újult és konkretizálódott a tartalma.

Ez a népi szemlélet, különösen a háború és a forradalmak idején, alakítja, formálja tovább Juhász Gyula negyvennyolcasságát is. 1919-ben Kossuthról írva már azokkal a »háromszínű kétkulacsosokkal« vitatkozik, akik tabut, fétist csináltak a vezérből és a nép Kossuth képzetére célozva hangsúlyozza, hogy az államférfi, a diplomata, a politikus Kossuthtal lehet vitatkozni, de amit a neve, tette jelent, azzal nem.⁸ És ő maga is a népi szemlélet alakította Kossuth portrét fogadja el. Ezért tudja Petőfit is mellé állítani és ezért tudja nevével a forradalmi múltat: Dózsát és a forradalmi jelenét összekapcsolni: »A magyar ugar népe — írja Kossuth halálának évfordulóján — a hazai rög népe, amely Dózsa népe volt és Kossuth népe lett, ma megint megváltót kíván, dózsai elszántságút, kossuthi lendületűt. Az új Március, a magyar Germinal ma még csak dermedten ébredezik, a magyar föld igazi népe még keresi szavát, még összeszorítja öklét, de hamarosan megszólal és ütni fog, mielőtt órája üt, a történei.«⁹ És másnap ütött ez a történelmi óra: győzött a proletárforradalom. Juhász Gyula lelkesen vállalja s úgy véli, hogy ezt Kossuth szellemében is teszi. Ez csak azért volt lehetséges, mert az ő negyvennyolcassága nem rekedt meg a háromszínű, kokárdás, hivatalos konzervatív negyvennyolcasságnál, hanem a népi vágyaktól ihletve lépést tartott a korával és a negyvennyolcas szemléletét új tartalommal töltötte meg.

A fenti tényezők mellett még számos motívumot lehetne említeni, amelyek együttes hatása eredményeként végül is, Juhász Gyula vállálója és harcosa lett a Tanácsköztársaságnak. Azonban ez az út nem volt sima, egyenletes, hanem minduntalan kitérők, akadályok nehezítették. Fejlődése bonyolult, dialektikus ellentmondásos folyamat volt, melyben nemcsak a pozitív előrehajtó, hanem a negatív visszatartó erők is hatottak és ezek, hol erőteljesebben, hol gyengébben, hol nyíltan a felszínre törve, hol rejtve a tudat mélyében, de mindig, még a legtisztább napjaiban is, árnyékként követték a költőt.

Szólnunk kell ezekről is, de nemcsak azért, mert a teljességhez hozzátartoznak, hanem mert ezekkel együtt világosodik meg Juhász Gyulának néha már-már emberfeletti vívódása, küzdelme az előbbrejutásért és ezek teszik érthetővé időleges megtorpanásait s átmeneti tévelygéseit.

De ezeket az ellentmondásokat nem könnyű felfedni, mert néha rejtve vannak és gyakran a helyzetektől függően hatásuk is eltérő. Igen jelentős volt Juhász Gyula állásfoglalásaiban a felfokozott, intenzív magyarság-érzés, melyben a nemzet, a népszerűt gyakran nacionalizmussal is keveredett és a háború idején majd a trianoni békekötés után »tragikus magyarság érzésé« torzult. Számos fájó, szinte feloldhatatlan ellentmondás eredője ez az érzése, mégis a forradalom idején a hatása kettős, sőt átmenetileg egyértelműen pozitív irányba viszi a költőt. Juhász Gyula is, — mint sokan mások — előbb az őszirózsás eseményektől, majd a proletárdiktatúrától a »történelmi Magyarország« valamiféle védelmét remélte. Ez az érzése segítette őt a forradalmak mellé állni. Volt ebben hamis illúzió is, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a munkáshatalom fegyverrel is harcolt az ország integritásáért. És amikor illúziói szertefoszlottak, nemcsak tragikus magyarságérzése, nacionalizmusa, szomszéd népek elleni ingerültsége erősödik, hanem ez összeütközik forradalmiságával is és élete végéig kínzó, feloldhatatlan dilemmával gyötöri.

⁸ Kossuth. Juhász Gy.: Örökség. I. k. 146. l.

⁹ Uo.

Juhász Gyula forradalmiságának más fékező elemei is voltak. Mindenekelőtt, a vértől, az erőszaktól, a radikális megoldásoktól való viszolygását kell megemlítenünk. Ez volt szemléletének, gondolkodásának és egyéniségét, emberségét formáló nézetének egyik meghatározó vonása. Eredetét nem nehéz felfedni: intellektuális »széplelkűség«, tolsztoji kereszténység, s humanizmus is, melyet végső soron a kispolgárság ingadozása, helyét nem lelése, a küzdő történelmi erők közötti reménytelen öröklődése, s harmadik út keresése éltet. Erős béklyó volt ez, de Juhász Gyula mégis ki-kiszakította magát belőle. Azonban teljes, következetes leszámolásra sohasem került sor: a forradalom békés fejlődése nem vitte el őt a végső döntés szükségességéig. A történelem sodra, a tömegek radikalizálódása, népszerűtete és úrgyűlölete, új, emberséges, szabad világ akarása, hazaszeretete, kultúra-féltése, a proletárforradalomhoz viszi. S már-már elfogadja a forradalom módszerét is: »A rabszolgalázadások — önmaga meggyőzésére is írja — nem mindig az esztétika törvénye szerint történtek, de a szépségen esett csorba hibája a rabszolga tartóké«.¹⁰ Elismeri tehát a forradalom jogos önvédelmi harcát, de két hét múlva mégis így kiált fel: »Ó, magyarok, ne vért!«¹¹

A gyerekek táncolnak című írásában is arról ad hírt, hogy a forradalom 39 fokos láza: a statárium és a véres napok megviselik az idegzetét.¹²

Ez a kettősség lírájában is végighúzódik. Egyszer hittel, tétovázást nem tűrő hangon mondja:

»Jövő napjától piros az orcád,
Szabad ország
Én a te költőd maradok!«¹³

És költészetére gondolva, s önmagát értékelve így vall:

»Dalom halkulva szólt és ringatón,
De mélyén titkosan
Ott zsongott mégis a forradalom.«¹⁴

Máskor helyét nem lelő rezignált bizonytalansággal bolyong, s csak a halált találja:

»Vezet a vágyam és vezet az álmom
S csak temetőknék kapuit találom«¹⁵

És egy másik versében, a forradalom és ellenforradalom között a harmadik út lehetőségét csillantja fel:

»Jó volna egyszer kipróbálni még
Az Ember jussát, az Ember hitét!

Harangok, ágyúk, szuronyok helyett
Zengjen, ragyogjon már a szeretet!«¹⁶

¹⁰ Délmagyarország, 1919. január 16.

¹¹ Délmagyarország, 1919. február 1. Holnap.

¹² Gyerekek táncolnak. Juhász Gy.: Örökség, 145. l.

¹³ Tegnap-holnap. Juhász Gy.: Versei 486. l.

¹⁴ És mégis... Uo. 480. l.

¹⁵ Emlékek útján. Uo. 484. l.

¹⁶ Május óda. Uo. 490. l.

Ezt a feleselő, ellentmondásos kettősséget találjuk a bolsevikok harcának megítélésében is. Kitörő örömmel fogadja Gorkij üzenetét és magabiztosan írja: »Gorkij lelkes és örvendetes üzenete a magyar szellemi munkásoknak új erőt ad a további küzdelemre a proletariátus végső diadaláért. Petőfi utódai, a világszabadság pirosló zászlaja alatt rendületlenül megyünk előre az igazság szebb és jobb világa felé.«¹⁷ Az orosz proletárforradalmat példaképnek tekinti. Más-kor meg csak kizárólagos orosz jelenségnek, amelyet a rákényszerített véres önvédő forradalmi harc miatt nem tud elfogadni.

Egymással összeegyeztethetetlen kettős szemlélet ez, s Juhász Gyula tragédiája; hogy sohasem tudta feloldani. Népszerűtete és fentebb említett más tényezők szüntelen tette, aktivitásra, harcra sarkallják, de a harc keménysége, a vér látványa visszariasztják őt. Nem egyéni puhányság, gyámoltalanság ez. Az okok mélyebbek. Juhász Gyula a forradalmat s annak minden következményét sohasem tudta teljes azonosulással, szívvel, lélekkel, fenntartás nélkül vállalni. A félúton megrekedt és ingadozásai, bizonytalanságai ennek a visszfénye.

Az ellentmondásosan ható tényezők között kell említenünk még Juhász Gyula új világhitét is. Ez az új világ, teljes szakítás a régivel, de mégsem azonos a proletárállammal, amely kénytelen diktatúrát is alkalmazni. Juhász Gyula pedig éppen ettől riad vissza; mert az ő képzelt, sok vonatkozásában utópisztikus általános szeretet világa nem ismeri a diktatúrát. Ez volt életének másik nagy tragédiája: odaállt szívvel, lélekkel a munkások mellé, harcukkal nemcsak rokonszenvezett, hanem segítette is őket és hitte igazukat, remélte diadalukat, de a proletárdiktatúra következetességétől már visszariadt. Ebben is van valami megrekedtség, félúton való megállás. Súlyát, keservét teljesen átélte a költő.

Juhász Gyula súlyos, nehéz ellentmondásait tovább lehetne sorolni. De ennyiből is kiviláglik, hogy milyen lélek-nyűvő teherrel, milyen nehéz válságokkal telített utat kellett megtennie 1919-ben. És a költő megtette. Emberséggel, becsülettel a proletárforradalom mellé állt és ellentmondásai nem kissebbítik, hanem növelik elhatározásának érdemét.

*

Juhász Gyulát 1919 március 21-e nem érte készületlenül. Már az év elejétől a proletárforradalom eljövetelét várta és jósolta: »Igen, új vallás kezdődik itt, amelyet lövészárkok mélyéből hozott föl a nap fényére a szenvedő ember, mint ahogy az első keresztények fiai a katakombák méheiből hozták a megváltást a haldokló és újjászülető világnak.«¹⁸ Itt még vallásos áhítattal várja az eljövendő eseményeket, de a forradalom közeledtével keményedik hangja és március 20-án már ezeket veti papírra: »a magyar föld igazi népe még keresi szavát, még összeszorítja öklét, de hamarosan megszólal és ütni fog, mihelyt órája üt, a történelmi.«¹⁹

És másnap ütött az óra, a történelmi: győzött a proletárforradalom.

Szegedre késve érkezett a hír; mert a telefonösszekötetés megszakadt. De másnap már bizonyossággá vált: megalakultak a munkásállam helyi szervei.

¹⁷ Gorkij üzenete. Juhász Gy.: Örökség, 151. l.

¹⁸ 1919. Uo. 130. l.

¹⁹ Kossuth. Uo. 149. l.

is. Általános volt az öröm, s néhány napig a fegyveres franciák jelenléte sem zavart senkit.

Juhász Gyula is elemében volt. Régen nem látott szép napok virradtak rá. Feltámadt a munkakedve. Fáradhatatlanul sokat dolgozott. Csaknem minden nap írással jelentkezett. Közben előadásokat tartott és munkásszervezeteket látogatott. Agitált, kezdeményezett és szervezett. Figyelme mindenre kiterjedt. Különösen a proletárdiktatúra kialakításán fáradozott.

Juhász Gyula nagyműveltségű kifinomult, érzékeny, intellektuális egyéniség volt és miként a maga életében a társadalomban is, különös szerepet tulajdonított a kultúrának, ezért nem véletlen, hogy a Tanácsköztársaság szolgáltatában minden erejét az új kultúra kimunkálására fordította.

Igazi kultúrát a népnek. Ebben a kurta, de sokat jelentő mondatban lehetne összefoglalni Juhász Gyula kulturális programját. Ez a gondolat már jóval a Tanácsköztársaság előtt foglalkoztatja: 1918 nyarán írja: »Meg kell teremteni a magyar nép irodalmát.«²⁰ És ebben részt vállal ő is: s nemcsak alkotója, hanem propagátora az irodalomnak. Előadásokat és felolvasásokat tart és szándékosan a parasztoknak és a munkásoknak, mert: »A néphez szólni, a néphez írni, a néppel megértetni megszerettetni magunkat nem leereszkedés, nem lealázkodás, sőt ellenkezőleg, nagyszerű és gyönyörűséges felemelkedés azokhoz a tisztult és magasztos kultúr eszményekhez, amelyeknek megvalósításában egy Puskin és Tolsztoj a mai degenerált európai emberiség regenerációját, a mai túlkultúrált civilizáció *igazi* haladását és menedékét találja.«²¹

Erre a menedékre neki is, az embernek s művésznek egyaránt szüksége van, mert nyilvánvaló lett előtte, a kapitalizmus kultúrájának csődje. A tőkés rendben kétszeresen is veszélyeztetve látja a kultúrát. Nap mint nap tapasztalja, hogy az igazi művészet helyett a profit érdekeit szolgáló vásári gicccsel árasztják el a népet és az emberi kultúra drága gyöngyei pedig elvesznek a kufár kezekben. Megmenteni ezeket az értékeket, s az igazi gazdájuknak, a népnek juttatni: ez Juhász Gyula kultúrprogramjának lényege.

Azonban jól tudja, hogy a kapitalizmus viszonyai között, ez nem valósíthat meg, sőt: »Nem elég a kapitalista világ csődöt mondott rendszerét összetörni — írja március 30-án közölt korábbi beszédeinek szövegében — a burzsoá morál hazugságait életben és művészetben szét kell robbantani, új gondolatok és vágyak és akaratok dinamitjával.«²² Juhász Gyula új kultúráért folytatott harca így fonódik össze a Tanácsköztársaság vállalásával.

A proletárhatalom megteremtésének szükségszerű velejárója és lényeges mozzanata a kultúrforradalom. Juhász Gyula megértette ezt az összefüggést, sőt a munkásállam rendelkezései közül a kulturális vonatkozásúakat fogadta legnagyobb megelégedéssel. De nemcsak az intézkedésekkel ért egyet, hanem maga is kezdeményez. Figyelme sokirányú: szinte mindenre kiterjed. Felveti az iskolareform szükségességét is. Türelmetlenül követeli: »Új iskolákat az új életnek,«²³ mert »a régi renddel a régi iskola is megbukott,«²⁴ mely csak »rabszolgákat termelt, egy rabszolgarendszer számára.«²⁵ És elképzelései is voltak

²⁰ Irodalompolitika. Uo. 105. l.

²¹ Uo.

²² Ma útja és célja. Délmagyarország, 1919. március 30.

²³ Új iskolát az új életnek. Délmagyarország, 1919. március 16.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

az új iskoláról. Legfőbb követelménynek a modern művészetek és tudományok oktatását és az életre való nevelést tartotta.

Juhász Gyula gondolt a tovább tanulni akaró felnőttek oktatására is. Móra Ferenccel a Szabad egyetem újjáalakítását sürgette. Előadásokat is vállalt, s a magyar irodalom nagyjairól, Petőfi, forradalmiságáról és drámáiról beszélt.

A művészet és a kultúra terjesztésében Juhász Gyula különös jelentőséget tulajdonított a színháznak. Ő maga is állandó látogatója volt az előadásoknak és közvetlenül tapasztalta azt a tömeghatást, amelyet kiváltottak, de azt is, hogy az üzleti szellem diktálta műsor silány darabjai a lélek mérgezés és a népbútítás eszközei. Ingerülten támadja e műsorpolitikát és művészetet, igazi kultúrát, s a klasszikusokat követel a színházról. De egyelőre még tehetetlenül, ezért barátjával: Ocskai Kornél neves színésszel, a munkásszínpad felállítását sürgették. És a tervük is készen volt. Az új színházat a Mars-téren, a munkáslakta kerületek központjában kívánták felállítani. A kultúra igazi háza nem épült fel, de a terv és a cél jellemző Juhász Gyulára.

Rövid időre méltó kezekbe került a szegedi színház irányítása: Juhász Gyula lett a színházi direktórium vezetője. Nagy ambíciókkal fogott a munkához. Természetesen néhány hét alatt — mert május hatodikán az ellenforradalom már lemondásra szorította — nem tudott gyökeres változásokat keresztül vinni. Tűzoltómunkára kényszerült; s a kéznél levő klasszikusokat vette elő. De messzebbmenő perspektivikus tervei voltak. »A színház forradalmi dobogó lesz.«²⁶ A művészet pedig »nem lesz elérhetetlen elefántcsonttorony« hanem »mindannyiunk áldott kedves mannája«²⁷. Politizáló s a nép ügyét szolgáló színházat akart. A repertoárt is igyekezett kiegészíteni: »A magyar színpadnak az eddigi franciás iránytól eltérőleg az orosz irány felé kell fordulnia... Magam is fordítok és fordítani fogok orosz drámákat.«²⁸ Így vélte Juhász Gyula a színház szórakoztató, de egyben lelket nevelő, emberformáló, művészetterjesztő nemes feladatát betölteni.

Juhász Gyula kultúrprogramja messze kinőtt a színház kereteiből. Ötle-tesen, szívósan dolgozott és sokirányú munkát végzett. Gondolt a gyerekekre is: mesedélutánok szervezését javasolta. Fáradhatatlanul ténykedett a munkáselőadások és hangversenyek rendezésén. A korabeli sajtó híradása szerint ezeken többször ő tartotta a bevezető előadást. Minden ilyen irányú munkáját egy cél hatotta át: eljuttatni a műveltséget, a kultúrát a népnek.

Juhász Gyulának ez a nemes szándéka találkozott a Tanácsköztársaság célkitűzésével is. Azonban a kettő mégsem esett teljesen egybe. A költőt ellentmondásainak árnyéka itt is kísérik. Egyszer a forradalom fórumává akarja tenni a színházat, máskor pedig politikamentes kultúráról beszélt. Ízlése, igénye kifinomult polgári ízlés volt, melyben némi arisztokratikus vonások és az öncélúság elemei is fellelhetők. Hevesen tiltakozik a művészet kapitalista viszonyok közötti lealacsonyítása ellen és tudja, hogy a jövő kultúrájának igazi, érdemes hordozói a dolgozók, de a művészet pártosságának elvét nem tudja elfogadni. Teher ez is, amit kényszerülten vonszol magával a költő.

Sokat, nagyon sokat vállalt Juhász Gyula a Tanácsköztársaság idején. Mind a két keze tele volt munkával. S ma már szinte elképzelhetetlen, hogy a

²⁶ Délmagyarország, 1919. március 26.: Kommunista kultúra.

²⁷ Uo.

²⁸ Szeged és Vidéke 1919. április 1.

törékeny beteg ember mindehhez honnan merített erőt, kitartást. Erre csak egy magyarázatot találunk: maga akarta így. Szívvel, lélekkel, teljes odaadással szolgálta az ügyet: elhivatást érzett és az sarkallta őt szüntelenül újabb és újabb tettekre. Önként, meggyőződésből vállalt munka volt ez és nemcsak a fáradságát, hanem az örömet is érezte.

Az ember és a munka kölcsönösen hat egymásra. Így volt Juhász Gyula esetében is. Nemcsak azért, mert zsúfolt dolgozások napok eseménydús forgataga fokozták a költő aktivitását, feloldották korábbi gátlásait, hanem a proletárok ügyében végzett munka visszahatott világnézetére is. Nem mehet tűzközelbe az ember anélkül, hogy ő maga is ne kapjon meleget.

Juhász Gyula eszméi fejlődésére a forradalomig nem egyedüli, de kétségtelen, hogy a legjelentősebb hatást a polgári radikalizmus gyakorolta. Gondolkodásának, világnézetének tartós és egész életére is kiható alapprétegeit ez a mozgalom formálta. Ez vezérelte őt az ösztírozás forradalomban is. Azonban a Tanácsköztársaság közeledtével érzi, látja, hogy a történelem már más, új célokat, új eszméket állított az emberiség elé és a dolgozók között forgolódva, különösen a munkáshatalom idején ezeknek maga is hatása alá került. Nem válhatott ez véglegessé: rövid volt az idő, de a találkozás mégis soha nem sejtett horizontokat s távlatokat nyitott meg a költő előtt.

A rendkívüli tájékozott és nagy műveltségű költő már a forradalmak előtt kapcsolatba kerül a marxizmussal. De főleg osztrák közvetítéssel és ezért első sorban a revizionista törekvések jutnak el hozzá. Még 1918 tavaszán Marxról írt meglehangú méltatásában helyesel Bernsteinnek, aki az osztályharc, a forradalom és a proletárdiktatúra elméletét, a marxizmus lényegét kidobja a tudományos szocializmus rendszeréből. De Juhász Gyula nem reked meg ennél a szemléletnél: a revolúció elméleti elfogadása után közelebb kerül a forradalmi marxizmushoz is. 1919 elején már elismerő hangon ír a kommunistákról. Összintecsalat, együttérzés és megértés csendül ki a Spartacus c. írásából is. Liebknecht Károly és Luxemburg Róza a német proletariátus mártírjai Juhász Gyula előtt is eszményi hőskökké magasulnak, akik: »erettünk estek el és a jövődöért, az Emberért, hogy egyszer majd, végre, valamikor, egészen szabad és boldog legyen. Tegnapelőtt börtön, tegnap rágalom, ma halál, holnap halhatatlanság, szobor és milliók kegyelete várja őket.«²⁹

Ezek a sorok nemcsak a humanista, embert megértő tiszteletteljes zászlóhajtása, hanem a marxizmushoz közeledő ember vallomása is. A Tanácsköztársaság idején egyre többet tud elfogadni a marxizmusból. Ennek legmeggyőzőbb dokumentuma a »Forradalmi Kis Káté.« c. írása. A benne levő gondolatok; feltehető hogy nem Juhász Gyuláé, hanem hasonló tartalmú kiadványok népszerű, tömör összefoglalásai, de mégis a költőre is jellemzőek. Többek között ilyen kérdéseket vet fel és így válaszolja meg őket:

»Mit jelent a proletárdiktatúra?... átmenetet a csödbejutott kapitalista termelési módból a kommunista termelési világrendbe...

Mit jelent a proletárdiktatúra lényege?... a politikai, gazdasági és erkölcsi hatalmának öntudatára jutott proletariátus megszünteti az osztályellentéteket a munka nélküli jövedelmeket és bevezeti a munka jogán alapuló új rendjét a munkának, igazságnak...

²⁹ Spartacus. Juhász Gy.: Örökség I. k. 134. l.

Mi az új társadalmi hit lényege?... a tudat, hogy a kapitalista társadalom bűnei miatt az egész világon halálra ítéltetett és hogy egyedül a proletáriátus teremthet új világot, jobbat mint a régi...

Mi a jelszavunk?... Rend, munkafegyelem és kitartás a végső győzelemig, amely az emberiség legnagyobb szabadságharcát befejezi és ezzel megszüntet minden külső és belső szolgásgát és elnyomást. Eljen a proletárok világforradalma!»

Juhász Gyula ebben az írásában még számos kérdést tesz fel és válaszol meg. Ezek is jellemzők: »Mi az orosz forradalom világtörténelmi jelentősége?... Kik voltak a belső ellenségek?... Mik az orosz forradalom magyar tanulságai?... Kik ennek a most támadó új világnak a megteremtői?... Kik a magyar forradalom előhírnökei?... Milyen lesz a kommunista rend?... Miért kell átmenet?« És erre lássuk a választ is: »mert a megbukott kapitalista termelési anarchia már képtelen a további rend fenntartására és mert a kommunista társadalmi és gazdasági berendezkedést csak és a proletárdiktatúra hajthatja végre, akár békésen, ha lehet, akár erőszakkal, ha kell.«³⁰

A feltett kérdések és a válaszok egyaránt tájékozott és a marxizmus lényegét jól ismerő emberre vall. És valóban Juhász Gyula ezekben a napokban közelkerült a tudományos szocializmus megértéséhez és elsajátításához. Ellentmondásai ekkor sajátos módon elhalványulnak: látóhatára kitisztul, mintha már nem zavarná semmi. De sajnos nagyon rövid pillanat volt ez: Néhány nap múlva Szegeden megbukik a munkáshatalom s megkezdődik Juhász Gyula kálváriája is.

Juhász Gyula legszebb napjaiban világosan és egyértelműen állástfoglalt a forradalmi marxizmus mellett. Tartós nyomokat hagyó és látványos, szép, őszinte fellángolás volt ez. Azonban mégsem vált kommunistává. Marxista nézetei nem szilárdulhattak meg: rövid volt az idő, az eszmei éresre és még nem tudott elszakadni a polgári radikális nézetektől. Előremutató és visszahúzó eszmék letisztulatlanul kavargtak benne. Csak néhányat említsünk: nacionalizmus — internacionalizmus, forradalmiság — és forradalomtól való félelme, diktatúra-igénylése és az erőszak elvetése. Mind-mind a tudata mélyén egymásnak feszültek és dúlt köztük a harc. A legszebb napokban úgy látszott, hogy a marxizmus győz, de más helyzetben az ellenlábas gondolatok lettek a domináns elemek. Elvi harc volt ez: a költő önmagával vívott küzdelme. És Juhász Gyula tragédiája, hogy nem tudta végső döntésig, következetesen végigvinni ezt a harcot. Bensőjét már megkapta a marxizmus: lehetetlen volt visszatántorodnia tőle, de nem tudott teljesen szakítani a polgári nézeteivel sem, ezért megrekedt valahol félúton, a két erő között.

*

Szegeden a proletárhatalom csak hat napig tartott. Már március 27-én a franciák segítségével győzött az ellenforradalom. De a reakciós erők annyira gyökértelenek voltak, hogy egyelőre a hatalom birtokában is szinte illegálisba kényszerültek. Jellemző a közhangulatra: szervezeteik néptelenek voltak, egyetlen nyomdász munkás nem akadt, aki sajtótermékeiket kiszedje és az ellenforradalmi hadsereg helyi toborzása is teljesen kudarcot vallott. Keserű száj-

³⁰ Forradalmi Kis Káté. Délmagyarország, 1919. március 24. Ld. Péter László, Juhász Gyula a munkásmozgalomban Délmagyarország különlenyomata, 1961.

ízzel írja Kelemen Béla: »Ma, augusztusban tehát majdnem három hónap múlva, amikor a napokban talán kiszabadulunk Szeged területéről, a létszám egyetlen emberrel sem lett több.«³⁴

De az ellenforradalom még is erősödött. Ezrével özönlöttek ide az emigrációba szorult reakciósook. Tiszti különítmények alakultak és azok a szegedi munkásokon kísérletezték ki az orgoványi és siófoki módszerüket. A csillogó kardlapok és fénylő szuronyok árnyékában nehéz és sötét napok következtek a városra. De Szeged népe helytállt: imponáló elszántsággal küzdött. Juhász Gyulát is ott találjuk az elsők között.

E nehéz napokban Juhász Gyula magatartását mindenekelőtt a forradalom iránti hűsége, munkásosztállyal való szolidaritása, reakció engesztelhetetlen gyűlölete, bátorsága és ellentmondásainak kiéleződése jellemzi.

Az igazi barátot a bajban lehet megismerni. A munkásosztályhoz is a győzelem periódusában sokan csatlakoznak az ügyes helyezkedők közül, de ezek azonnal elfordulnak, meakulpáznak, ha baj van. Csak az igaz barátok tartanak ki. Ilyen volt Juhász Gyula is. A bukás után még inkább szolidáris a dolgozókkal. A kapcsolatát is szorosabbra vonja velük s belép a szociáldemokrata pártba.³⁷

Jelleme s egyénisége csak most mutatkozik meg igazán. Az ellenforradalmi terror közepette szilárdan állja a harcot. Bátran kiáltja a rendszer pöffeszkedő urainak: »A munkásság nélkül nem lehet többé reális politikát csinálni ezen a világon.«³¹ Augusztusban pedig, amikor az egész országra kiterjedt az ellenforradalom még keményebb lesz a hangja. Szinte fenyegetően zúg kiáltása: »Nem engedjük a forradalom vívmányait.«³²

Az ellenforradalom megrökönyödéssel fogadta Juhász Gyula tántoríthatatlan elvhű magatartását. Koncentrált támadás indítottak ellene. Kikezdték a Dugonics Társaságban: nem akarták igazolni. Egzisztenciálisan csaknem lehetetlenné tették. A tanárok ellenforradalmi szervezetében tetteleg is inzultáltak. Erre a szégyenletes esetre örömmel emlékszik vissza Kelemen Béla: »Juhász Gyulát, ezt a fanatikus, túlzottan szociális érzésű tanárt, a polgári élet nagy elégedetlenségét a szó szoros értelmében kidobták a közgyűlésteremtől.«³³ Mindez nem volt elég, még titkos rendőrrel is figyeltették a költőt, aki bizalmas jelentéseiben tájékoztatta feletteseit. Egyik ilyen jelentés az Országos Levéltár anyagában fennmaradt, melyre Györffi Sándor történész hívta fel a figyelmemet: Így szól a jelentés: »Megbízható forrásból a következő politikailag gyanús egyénekre lett figyelmünk felhíva: *Juhász Gyula* volt középiskolai tanár, azelőtt Károlyista, majd szocialista újságíró, a kommunisták a szegedi színház inténdásává nevezték ki. Exaltált, veszedelmes ember.«³⁵

Móra Ferencet is hasonló gonddal vigyázták. Rőla is olvasható feljelentés.

Juhász Gyula veszedelmes ember volt a Horthy-rendszer számára, s nem ismertek vele könyörületet. A költő pedig nem volt hajlandó megalázkodni: inkább törni, mint hajolni, vallotta. Ha később hangja el is ernityed, ha a magá-

³⁴ Uo. 442. l.

³⁷ Ld. Péter László: Juhász Gyula a munkásmozgalomban. Délmagyarország különlenyomata. 1961.

³¹ A munkásság nélkül. Juhász Gy.: Örökség I. k. 165 l.

³² Nem engedjük a forradalom vívmányait. Juhász Gy.: Örökség I. k. 161 l.

³³ Kelemen Béla: Emlékiratok 119. l.

³⁵ OL. Szeg. B. res. 1919/74.

nyossága erőt is vesz rajta, s ha az ellentmondásai ki is újulnak, mindez sohasem engedmény az ellenforradalomnak, hanem az egyéni elfáradásának, elvi elbizonytalanodásának, kételyei felerősödésének visszfényei.

1919 forradalmas és ellenforradalmas esztendő Juhász Gyula emberi nagyságánk, jellemszilárdságának próbaköve volt. A küzdelmes, de szép, szabad, séreány munkásnapokat az elnyomás, az üldözés komor napjai váltották fel. A költő, az ember, a harcos helytállt itt is, ott is. Nem volt és nem lett kommunista. De a piros zászló reményt gyújtott benne és felcsillant előtte a szocializmus jövője: piros pecséttel kitárult a titok és soha nem látott távlatokat ígért neki. Eljövetelet nem élhette meg, de élete végéig hű maradt hozzá és reménykedve várta:

»Tudom, tudom jól. El volt rejtve mélyen
De az ítélet trombitálni fog.
Már látom a jelt a hajnalégen,
Piros pecséttel nyílik a Titok!«³⁶

³⁶ Az élőhalottak háza Juhász Gy.: Összes versei 509. l.

JÓZSEF ATTILA EXPRESSZIONIZMUSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

A XX. századi magyar líra fejlődése mindinkább követeli a lírai típusalkotás módszereinek, a lírai kifejezés eszközeinek részletes vizsgálatát. E kérdés nem csupán nálunk jelentkezik. Az utóbbi évek során a dogmatizmustól mind erőteljesebben tisztuló irodalomelméleti munka egyre növekvő súllyal és egyre árnyaltabban veti föl e problémakör kérdéseit. Az európai irodalom utolsó néhány évtizedének nem egy alkotása az új eredmények fényénél újrazigálandó; egész irodalomértékelésünk valóság-hűségének és gazdagításának igénye s az irodalmi életben végbement folyamatok objektív értéke megállapításának kényszere szorít erre bennünket.

Ha Ehrenburg azt írja, hogy »Azok az írók, akik a két világháború közötti társadalom bomlásának ábrázolására új formákat igyekeztek találni, megingatták magát a regény szerkezetét is: Joyce az Ulyssesben, Kafka a Perben, Itale Sveve Zenojában, André Gide Pénzhamisítók című írásában«¹ akkor a lírai szerkesztés törvényeinek megingását is meg kell állapítanunk, és pedig nemcsak olyan szélsőséges esetekre nézve, mint Tzara dadaizmusa, Marinettiék futurizmusa, hanem a költészet realista ágának gyakorlatára nézve is. Mert nemcsak a prózában jelentkeztek a szokványos szerkesztési elveket felrúgó új művek, melyek az adott polgári kor erkölcsi közgyakorlatából sajátították el, s emelték a tudatosság fokára s a művészi kifejezés eszközzé a kettős életet, a »személyiség tudatos, rendszeres felhasználását«², hanem a lírában is fölbukkant és különböző áramlatokban uralkodó jellegűvé vált ennek a magatartásnak kifejeződése. Jelentkezett ez az ambivalencia a futurizmus vad emberellenességében, már e mozgalom első korszakában is: »A háborút akarjuk dicsőíteni, a világ egyetlen megtisztítóját, a militarizmust... a felszabadultak destruktív magatartását, azokat a szép elveket, amelyekért meghal az ember és a nő megvételét«³ harsogja képtelen elveit a futuristák manifesztuma s a későbbi megnyilatkozásokban ez az emberellenesség a fasizmus dicsőítéséig fajul el: »olaszok, legyetek gyorsak és erősek; derűlátók, győzhetetlenek és erkölcstelenek lesztek.«⁴ Jelentkezett ez a dekadenciába torzuló lázadás a dadaizmus kétségbeesetten torz tiltakozásában, mely »minden este megfutamtította isten és a

¹ Ilja Ehrengburg. Két portré. Nagyvilág. 1962. v. 798. l.

² Vö.: Vajda György Mihály: Egyszerűség vagy kétértelműség. Világirodalmi figyelf. 1958. 1. 23. l.

³ Szabó György: A futurizmus. Gondolat, 1962. Bp. 15. l.

⁴ i. m. 68—69. l.

szépség tritonját, lerázta a lelkiismeretet. Vitalitás volt... a bölcsesség és az örület közelében ki tudná meghatározni a határaikat?... A legborzalmasabb tiltakozás, magán-gerillaharc, a tagadás és kétségbeesés csokoládéja...⁵, s ugyanez ambivalencia szüli és terjeszti a »szürrealizmus nevű betegséget«, a tétova bolyongás mániáját a »zsonglőrködés dzsungelében«.

*»Kezdetben volt az egy-álmú anyag, a nyugalom, robaj,
mozdulat, tespedés,
lágú csömör és harsogó, sós hullámverés,
magános dermedés méhe, fekete éjjél-olaj,
a lüktetni, izzadni, hártvásodni, bőrzenni, vágyó némaság,
kezdetben volt a vágy, az önmagát erező, sűrű bujaság,
a vágy, mely nem ismerte még magát se,
csak egy célja volt, hogy anyagát szeresse,«⁶*

Jelen volt és jelen van ez az ember magasztosságától is elforduló lázadás az ösztönök sötét forróságával, jeges hidegségű én-hasításával a két világháború közötti polgári világ undorítóan emberalatti »belső világát« feltáró irodalom valamennyi ágában s így jelen van az expresszionizmus kétarcúságában is.

A század első felének irodalma a polgári világ utolsó korszakának feloldhatatlan erkölcsi, lelki válságait, eszmei zűrzavarát, esztétikai eszményeinek széthullását egyszerűen a létevel is tükrözi. E dokumentációs értékén kívül olyan sokáig tudatosan észre nem vett, sőt tudatosan nem létezőnek mondott hatásai is mutatkoznak, amelyeknek részletes elemzése és a valósághoz igazodóan árnyalt értékelése egyre inkább elkerülhetetlen. Az avantgardista irányok eszmeileg is, és a kifejezés eszközeit tekintve is, ellentmondásos irányok éppen ezért hatásuk is sokágúan bonyolult, ellentmondó. Ez a magyarázata annak, hogy mindig éles ellentéteket vált ki az, aki e kérdésekhez hozzányúl. Mégis újra és újra hozzá kell látni a problémakör összekúsálódott, de mesterségesen is összegabalyított szálai fölfejtéséhez, mert nem csupán annyi igaz, hogy az avantgardista irányok a polgári művészet klasszikus szerkesztési szabályait minden művészeti ágba összetörték, a kialakult kifejezési formákat elvetették és a világban végbemenő folyamatok tükrözésének új módszereit kívánták kidolgozni és meghonosítani. Az is igaz, hogy a szocialista művészet, mely az összeomló polgári kultúra romjain épül újjá és mutat az új, nagy ívű, klasszikus egységű és harmóniájú művészet irányába, magán viseli olykor, még leginkább hagyományos eszközökkel megépített műveiben is az avantgarde egy-egy vonásának a hatását. Talán leginkább a festészetre és a költészetre vonatkoztatva igaz, hogy a különböző irányok a maguk művészi gyakorlatában minden eszmei dekadenciájuk mellett is olyan ábrázolási eszközöket szabadítottak fel és dolgoztak ki, amelyeket a kialakult új realizmus nemcsak, hogy felhasznál, hanem talán: *felhasználni kénytelen*.

Az ellenforradalom utáni irodalompolitikai vitákban a napi irodalmi élet oldaláról vetődött fel az avantgardista irányok problémája, s a vita lényegében helyesen, elutasította a különböző burzsoá dekadens irányok újjáélesztését iga-

⁵ Vö.: Kassák Lajos—Pán Imre: A modern művészi irányok története. Nagyvilág, 1957. 452. l.

⁶ Juhász Ferenc: A mindenség szerelme (A tenyészet országa. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1956. 609. l.)

zolni kívánó álláspontokat. Erős hiányossága azonban e vitának, hogy az avantgard föltétlenül egészségtelen újra-jelentkezését úgy utasította el, hogy kialakulásának okait a magyar társadalom fejlődésének 1948—1956-ig lefolyt időszakában nem kereste meg s a lírában jelentkezett szürrealista ösztön-feltárás újra-éledt kultuszát a futurizmus hagyományait visszasejditő technikai költészetet nem kísérelte meg úgy is magyarázni, mint a személyi kultusz negatív jelenségeinek negatív visszahatását. Az avantgardizmus pártfogói éppen ezért tudtak rokonszenvet kelteni nem egy esetben a neo-modernista jelenségek mellett s kerültek abba a helyzetbe, hogy egy történetietlen eszteticizálás álláspontjáról az avantgardista irányok újjáéledését a magyar líra követendő útjaként jelölhették meg.⁷ A rossz kiindulási alap az oka annak, hogy az avantgardista irányok irodalomtörténeti szerepére a vita csak utalt s részletes elemzésekbe nem is bocsátkozott. A kérdés tisztázását szolgálni kívánó íráskor jöbbsára egy-egy »izmus«-nak egy-egy íróra gyakorolt hatását vizsgálták s nem annyira részletekbe menően, hogy valamely művészeti irány gondolati és stíluslemeinek továbbélését, sőt ez irányok akármelyikének valóságfeltáró szerepét, a valóságfeltárás mélységét, teljességét és tendenciáját meg tudták volna rajzolni.

Révai Józsefnek József Attiláról írott tanulmánya néhány megjegyzéssel az avantgardista irányok és a szocialista irodalom viszonya gondosabb értékelésének szükségességét veti fel: »Nehéz nem visszautasítani azt a következtetést, hogy a lázadás, amely a szocialista líra oly jelentős képviselőinél, mint Majakovszkij, Joanes R. Becher, József Attila, Aragon és Eluard fejlődésük kezdeti korszakában az avantgardista költészet különféle mozgalmaiban való részvételben fejeződött ki, semmi egyéb nem lett volna, mint a burzsoá dekadencia fertőzése oly költőknél, akik még nem jutottak kellően szoros és szerves kapcsolatba a forradalmi munkásmozgalommal. Valószínűbbnek látszik, hogy itt bizonyos értelemben szükségszerű szakasról van szó: át kellett esni az avantgardizmus *negatív tapasztalatainak a népi és nemzeti formától, valamint a kapitalizmussal való szembefordulás egyszerű emberi tartalmaitól eltávolító és elidegenítő formalista dekadencia tisztítótüzén ahhoz, hogy a fordulat a népihez, a nemzetihez és az emberihez a maga teljes gazdagságában és következetességében végbemehessen.*«⁸ (kiemelés Sz. G.).

Révai itt az avantgardista irányokból eredő tapasztalatokat egyértelműen negatívnak nevezi, míg tanulmánya más részeiben e tapasztalatok több oldalon megmutatkozó pozitív hatásait elemzi, hogy végül arra a megállapításra jusson: »József Attila költői stílusa a népies realizmusnak, a szimbolista pártosznak, és a szürrealista lélektani valóságkeresésnek sajátos egysége.«⁹

Az ellentmondás igen nehezen oldható fel egyrészt azért, mert a József Attila költői stílusát megfogalmazó definícióba nemcsak stíluslemek, hanem tartalmi vonatkozások is bekerültek. Másrészt azonban Révai »általában« elítéli¹⁰ az avantgardizmust, ugyanakkor érvényesíteni akarja azt az igényt,

⁷ Timár György: *Izmusok, modernség, szocialista realizmus. Elet és Irodalom*, 1958. július 4.

⁸ Révai József: *Válogatott tanulmányok*. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1960. 335—336. l.

⁹ I. m.: 343. l.

¹⁰ Vö.: I. m.: Az avantgardizmus József Attila költészetében, a 374—379 l. Itt Révai felteszi a kérdést: »Vajon mennyiben játszott az avantgardista költészet leg-

hogy a történelmileg lezajlott folyamatot történelmi szerepéhez híven értékelje. Növeli az ellentmondást, hogy Révai egyrészt avantgardista irányok sajtós, a realizmussal végbement szintézisének tartja József Attila költészetét, melyre szerinte is legalább két irányzat gyakorolt, nyomós hatást, másrészt megállapítja, hogy »az avantgardizmus fejlődésszakaszának« szükségszerűsége a későbbi nagy szocialista költőknél így József Attilánál is csak abban állt, hogy a szocialista öntudat mindenoldalú és leggazdagabb kibontakozásának és kifejlődésének »szükségszerű« feltétele a kispolgári lázongás különböző formáinak leleplezése és leküzdése. (Kiemelés. Sz. G.). Az avantgardizmus pedig minden formarombolásával és a tőkés világ válságától való minden determináltságával egyetemben úgy viszonylott a szocialista lírához, mint a Marx előtti kispolári szocializmus különböző fajtái a proletárszocializmushoz.«¹¹

Több dolog határai mosódnak itt össze: az avantgardizmus történelmi helyzetének, eszmei-művészeti tartalmainak értékelése; egyes költők avantgardista korszakainak szintén eszmei-művészi elemzése, valamint a túlhaladott avantgardista korszak egyes elemei továbbélésének, a kialakult, új művészi módszerbe való beépülésének kimutatása. Önmagában az az állítás is igaz, amit József Attila költői stílusáról mond Révai, s az is, amit az avantgardista irányok eszmei tartalmáról s a szocialista művészetekhez való általános viszonyáról mond. Az ellentmondás abból keletkezik, hogy Révai fejtegetéseiben ha nem is azonosul teljesen, de nem is válik kellőképpen szét az avantgardista irányok stílushatásának és eszmei hatásának vizsgálata, s az avantgardista irányok, mint homogén egységes irányok értékelődnek.

Az avantgardista irányok történeti szerepének vizsgálatában egymásnak élesen ellentmondó nézetek kerülnek kifejezésre. Nem kívánom központian kezelni a mai nyugati szellemtörténeti alapú irodalomtudomány gondolatait, de megemlítését sem hanyagolhatom el, hiszen ez számunkra mindenképpen tanulságos.

Az avantgardista irányzatok — közelebbről az expresszionizmus — történeti szerepéről, lényegéről írott Walter H. Sokel-könyv egyrészt jelentésszerű oldaláról kívánja megközelíteni az expresszionizmust: »az expresszionizmus elnevezés a művészet és irodalom forradalmában egy aspektust jelöl; egy aspektust, mely 1910 és 1925 között Németországban különleges jelentőségre tett

---

alább bizonyos fokig pozitív szerepet a szocialista líra kialakításában, vajon mennyiben tekinthető a szocialista költészet fejlődésében többé-kevésbé szükségszerű szakasznak az avantgardizmus költői tapasztalatainak — akár negatív akár pozitív értelemben való — elsajátítása, a szocialista lírikus teljes formai és tartalmi gazdagságában való kialakulásához. Előzetes válaszként e fontos kérdésekre állapítsunk meg mindenekelőtt két dolgot: Aragon és Eluard, Majakovszkij és Joannes R. Becher, valamint József Attila költői fejlődésének történelmi tényeit ismervé szinte lehetetlen arra az álláspontra helyezkedni, hogy e nagy szocialista költőknek avantgardista korszaka nem lett volna semmi egyéb, mint a burzsoá dekadencia befolyása és fertőzése oly költőkre, akik költői érdeklődésük avantgardista szakaszában még nem jutottak elég szoros és szerves kapcsolatba a néppel és a forradalmi munkásmozgalmal.« — E fellelvetés maga ellentmond, azzal a következtetéssel, hogy az avantgard hatása csak negatív, s ezért szuggerálja azt, hogy az avantgardista »szakasz« a költő életművében lezár, s következményei nincsenek.

¹¹ I. m. 377. l. Révai József e fejtegetéseiben is látszik annak a vitának a kényszerítő hatása, ami 58—59-ben a »modernizmus« vita néven folyt. A fejtegetések inkább az időszéri, a »modernista« irányzatok újrajelentkezésével kapcsolatosan felmerült kérdésekre válaszolnak.

szert»¹², s itt a szerző az expresszionista kifejezési formát az Apokalipszistól, Dante Poklától, Bosch, Grünwald, Rembrandt, Goya képeitől eredezteti, s mintegy »örök expresszionizmusnak« fogja fel, másrészt az expresszionizmust mint a XX. század elején kibontakozott német jelenséget fogja fel, mely »át-
lépve az országhatárokon a modern irodalom integer jelentésű részét képe-
zi.«¹³ Sokel az expresszionizmus elhatározó ismertető jegyét a *Menschheits-
dämmerung* című, Kurt Pinthus által kiadott antológiából kísérli meg levezetni.
»Az apokaliptikus cím kettős jelentésű, minthogy a „Dämmerung” éppúgy je-
lenti azt esti, mint a hajnali szürkületet. Ebben a sajátos kétértelműségben —
amelyben a pesszimizmus és optimizmus ellentéte tükröződik vissza —, kell
lennie a német expresszionizmus sajátos ismertető jegyének.«

A »sajátos kettősség« Sokel szerint egy egységes irány belső kettőssége,
melyből egyformán vezet út a fasizmushoz,¹⁴ mint a kommunizmushoz¹⁵, —
abból az alapállásból kiindulva hogy: »az expresszionista sóvárgás a „totális
ember” után és a rákövetkező totális államrezsime utal«. Mindenesetre So-
kelnek sikerül olyan bizonyító anyagot hoznia, amely legalább annyit kétség-
telenül tesz: az expresszionista kispolgári lázadás eszmei rendszerében a né-
met fasizmus éppúgy megtalálhatta a maga fogódzót, mint ahogy a futuriz-
musban Mussolini nemcsak fogódzókra, hanem segédcsapatra is talált.¹³

E sajátos kettősséget Sokel több oldalról is igyekszik meghatározni. Egy-
részt úgy fogja fel az expresszionizmust, mint egy történelmileg régóta kialakult
művészi kifejezési módszert, ami évszázadokon át jelen volt a művészetekben,
míg a XX. század első negyedében elsődlegesen német jelenséggé nem vált,
másrészt az irányzaton belül is megkülönböztet absztrakcionista expresszioniz-
must és aktivista expresszionizmust, részben a kifejezési eszközök, részben a
társadalmi program szerint. De felfogja az expresszionizmust úgy is, mint »az
ambivalencia egyik szimptomáját«¹⁷ s úgy is, mint a messianisztikus lelkesültség
megnyilatkozását. Mindez olyan ellentmondónak látszik, ami fölöldhatatlan, ha
az expresszionizmust mint egységes művészeti mozgalmat fogjuk fel, s Sokel
e többoldalúság kifejtése mellett is ezt teszi. A jelenségeket mint lényegében
ugyanannak a dolognak különböző oldalait vizsgálja, emiatt jut el arra a
következtetésre, hogy »a következetes kapcsolat az aktivista expresszionizmus
és a kommunizmus között még határozottabb, mint a későbbi expresszionizmus
és a náciizmus között«. ¹⁸ Az expresszionizmus »totális« emberigényéből leve-

¹² Walter H. Sokel: Der literarische Expressionismus. Der Expressionismus in
der deutschen Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts. Albert Langen, Georg Müller.
München. 1960. 7. l.

¹³ I. m. uo.

¹⁴ I. m. 122., 129. l.

¹⁵ I. m. 279. l.

¹⁶ Vö.: Szabó György: A futurizmus. Gondolat kiadó. Bp. 1962. 56. l.

¹⁷ Walter H. Sokel idézett műve 147. l.

¹⁸ I. m. 279. Az idézett mondat után Becher fejlődésének »elemzésével« kívánja
állítását igazolni: »Mialatt a náciizmus szerves kapcsolatban volt az expresszionisták
második változatával, sok expresszionista az első változattól egyenes vonalban a kom-
munizmusig jutott el. A nacionalista-polgári eredet és saját családjá elleni lázadás,
ami Bechert az aktivista utópizmushoz fűzte, vezette őt később a kommunizmushoz,
s midőn ő magát aktivista periódusának mámorában összekapcsolta a kommunista
mozgalommal, meg volt róla győződve, hogy a helyes célt szolgálja: a világközösség
egyetemes testvériségét. Csak saját döntése után tökélt el hajlíthatatlanul, hogy
minden ellentmondást felülvizsgál, ami az aktivista álmom és a kommunista valóság

zetett tétel elevenen bizonyítja: az expresszionista irányzatnak egységes művészi mozgalomként való megközelítése csak hibák forrása lehet. Sokel éppen szellemtörténeti alapállása miatt az expresszionizmusban a formai jegyek rokonságából kiindulva erősebbnek látja az egységességet, mint a világnézeti jegyekben megmutatkozó megosztottságot.

Az expresszionizmus egyes belső irányzatainak különbözősége éppen a tartalmi mozzanatok ellentétessége miatt jelentkezik úgy, mint magát a mozgalmat is lényegileg kettéválasztó szembenállás, ami erősebb a stílus rokonságánál, vagy hasonlóságánál. Ezt József Attilának Kassákról írott kritikája is bizonyítja. A 20-as évek végére és a 30-as évek elejére a valamikor aktivista Kassák az »absztrakcionista expresszionizmus« álláspontjáról nézi a világot és a művészet céljait, feladatait. Kassákot a formai absztrakció költői gyakorlata és szolipszista nézetei miatt az a költő bírálta, akit igen mélyen ihletett az aktivista expresszionizmus, s akit, miután kommunista költő lett, a polgári kritika igen sokszor illetett a »szürkeség« vádjával. József Attila így bírálja Kassákot: »Az ember életében az értelem a formaalkotás szerepe. A szemlélet (az intuíció) nem alkot formát, hanem a meglevő összefüggések formájára irányul. Az értelem még az igazságnak is csak formát ad, hogy belátható, hogy szemlélhető, megpillantható legyen, és nem az értelem hozza létre az igazságot. Azt is tudjuk, hogy a művészet az emberi eszméletnek, a léleknek, tudatnak, vagy ha úgy tetszik a tudatalattinak a mélyéről, de mindenképpen az emberi élet jelenné gyülemlő múltjából hozza fel képeit. Azonban ez történik az álomban is, nemkülönben az ébrenlét révedezéseiben. S a művészet abban különbözik mindenfajta álomtól, a képzelet mindenfajta csapongásától, hogy a tudatnak, a léleknek mélyéből fölmerülő képeket értelmesen rendezi, hogy közvetlen jelentést lehél beléjük, és e jelentéseket közvetlen értelmi viszonyba foglalja össze. Közvetlen jelentésről, közvetlen értelmi viszonyról azért beszélünk, mert még az álomképeknek is van nem közvetlen, de értelmes jelentésük. — Mindent összevéve: Kassák versei illusztrációk a leggondolattalanabb és legképtelenebb esztétikához.«¹⁹

József Attila e Kassákról írt kritikájában az avantgardista irányok és így az expresszionizmus értékelésében is a leglényegesebb elemre mutatott rá: a *tartalom döntőleges szerepére*. A rendkívül finom fogalmazás ugyan sokat elmond a költő saját képteremtő, képelőhívó gyakorlatáról is »a művészet... a tudatnak, a léleknek a mélyéből fölmerülő képeket értelmesen rendezi« (kiemelés Sz. G.) s ezzel bizonyítékát adja, hogy az avantgardista irányok képteremtő módszerének, az expresszionista és szürrealista képteremtő technikának József Attila költészetére, költői gyakorlatára mély, tudatosan vállalt, sőt elméleti elemmé gyúrt hatása volt, tehát: az avantgardista irányok e, valóságselemlő módnak mégiscsak kidolgozott olyan ábrázolási elemeket, amelyeket a valóságot már nemcsak tükrözni kívánó, hanem a valóságba mélyen behatoló, annak

---

között feszül. Útja a polgári Németországból való száműzöttségtől és kívülállóságból a kommunista közép-németország, »kultúrfejeség« úgy tűnt neki, mint egyenes és logikus út. Ifjúkori expresszionizmusának erőteljes retorikáját kénytelen volt sutba dobni és a »szocialista realizmus« odvas retorikájára váltani.« — Az idézést nincs értelme tovább folytatni. Az »elemzés« önkényessége a módszerből következik, — az életműből semmilyen bizonyítékot nem tart fontosnak a szerző állításainak alátámasztásul felemlíteni.

¹⁹ József Attila összes művei. III. Akadémiai Kiadó. Bp. 1958. 111. 1.

tartalmi összefüggéseit föltáró, a világ új szintézisét megvalósító realista művészet is felhasznál. Ugyanakkor azonban József Attila — miközben kifejti azt a véleményét, hogy a lírai realizmus kérdése alapján világnézeti, tartalmi probléma —, az avantgardista irányok világnézeti hatását határozottan elutasítja.

Ugyanerről az oldalról közelíti meg az expresszionizmus kérdéseit Kurt Liebmann tanulmánya: »Nem akarjuk elvitatni, hogy az expresszionisták szenvedtek a társadalom ellentmondásaitól, hogy maguk, mint művészek szembenállottak ezekkel az ellentmondásokkal, sőt azt mondhatjuk, hogy a maguk módján megoldásokra törekedtek. »Forradalmi« művészetük tragédiája, hogy szubjektivistá módon tudták megközelíteni az ellentmondások megoldását, mivel nem vették figyelembe az osztályellentétek és a művészet összefüggéseit.«²⁰ A tanulmány azonban bár számos megszívlelendő megállapítást tesz, szintén egységes művészeti iránynak fogja fel az expresszionizmust, melynek legjellemzőbb vonása: »mérhetetlen igényekkel fellépő autonóm formaművészete.«²¹

A német szocialista irodalomtudomány kutatói az egyedül lehetséges alapról indulnak ki és a tartalom oldaláról vizsgálják az expresszionizmusnak a költészet fejlődésére gyakorolt hatását.²² Szabolcsi Miklós kissé fordított dialektikát alkalmaz, mikor József Attila költészetében az expresszionista hatást keresve a formai elemek oldaláról indul el, de szintén elér a tartalom kérdéséig.²³

Az expresszionizmus vitájában a szovjet kutatás hozott olyan új szempontot, amely a distinkciók további finomítását lehetővé teszi és közelebb visz bennünket ennek a még mindig, és még soká lezáratlan problémának megoldásához.²⁴ A szovjet irodalomtudomány képviselői közül Pavlova tanulmánya vonja le az elmúlt évtizedek irodalomtörténeti gyakorlatával leginkább szembenálló következtetéseket. Tanulmányában, bár csupán mint német jelenséget tárgyalja az expresszionista irányzat problémáit, az alapkérdést Révaihoz hasonlóan veti fel: »mi volt hát az expresszionizmus? A maga teljes egészében dekadens, a valóságot elferdítő irányzat, feltétlenül antirealista áramlat volt-e? Lehet-e úgy tekinteni, hogy azon napok reményeinek, zűrzavarának és nekibuzdulásának ritka erejű és telítettségű kifejezése Becher és L. Frank műveiben csupán ezeknek az íróknak egyéni érdeme, akik túljutottak az expresszionista módszer határain? Végül adott-e valamit az expresszionizmus a XX. század demokratikus német irodalmának, vagy pedig az eszmei és esztétikai vonatkozásban csak fék

²⁰ Kurt Liebmann: Az expresszionizmusról. Valóság. 1959. I. 64. l.

²¹ I. m. 65. l.

²² Expresszionizmus. Gestalten einer Literarischen Bewegung. Herausgegeben von Herman Friedmann és Otto Mann. Wolfgang Rothe verlag. Heidelberg. 1956. 10. l. Otto Mann: Einleitung. Elvi kettőséggel jellemzi az expresszionizmus útját. A mozgalmat minden program nélkül alapító festők csak új művészeteket akartak. A kiteljesedett költői expresszionizmus azonban mindenekelőtt új embert akart.

²³ Szabolcsi Miklós: Költészet és korszerűség. Magvető Könyvkiadó. Bp. 1959. József Attila és Derkovits Gyula. Szabolcsi Miklós meghökkentő azonosságokat mutatott ki a két művész alapító módszerében és színvonalában, de elmulasztotta a közös elemek közös forrását is megkeresni: az expresszionista képszerkesztés álombahajló illetőleg az álomból kiemelő jellegét, s az expresszionisták színhasználatának Rimbaudtól örökölt »jelentését.« Emiatt és mert a formai oldalról közelít a problémához, az expresszionizmus és a szocialista művészetek viszonyának tisztázásához csak jól megírt és a nem kimondott gondolatra utaló elemzéseket adott, a kérdés lényegéhez látszólag nem is kívánt következetesen hozzájárulni.

²⁴ N. Pavlova: Expresszionizmus és realizmus. Voprósszű literaturii 1961/5. 120—142. l.

azoknak az íróknak a fejlődésében akik később eltávolodtak az expresszionista módszertől».²⁵

Pavlova a marxista kutatók között legkövetkezetesebb abban, hogy az expresszionizmus sokak által egységesnek szemlélt csoportját a tartalmi, világnézeti állásfoglalás, program alapján *két alapvető irányra bontja fel*. Érdekes, hogy ebben bizonyos rokonságot mutat fel *Sokel* vizsgálódási szempontjaival. Megkülönböztetése: »a Sturm körüli jobboldali csoport esztétikai platformjával... az expresszionizmusban szobaművészetet látott, mely a költő egyéni, nem mindig felismert élményeinek körébe van bezárva.« E csoportot nevezi *Sokel absztrakcionista expresszionistáknak*. Pavlova a másik fő irányt az *Aktion* körül kialakult írókban látja. »*Heim, Lichtenstein, Werfel* — különböző társadalmi és alkotói sorsú írók —, műveiben az emberrel való erős együttérzés, szenvedélyes szabadságszeretetet zengett».²⁶ E két irány képviselői a kifejezés módszerét illetően valóban rokonságban vannak egymással, de élesen elkülönülnek a világnézeti kérdésekben. A baloldali expresszionizmus társadalmi szerepe radikális, tevékeny, aktív szerep, »s ha a Sturm-mal kapcsolatban igazságos az elmarasztalás a kor eszményeivel szembeni közömbösség, a szűk szubjektivizmus és antidemokratizmus miatt, úgy ez nem jogos a másik, a baloldali expresszionista szárnnyal kapcsolatban. Ez a művészet nem érdemli meg, azt az állandó, egyenesvonalú bírálatot, amellyel mostanáig is találkozunk irodalomtörténetünkben. Bármiféle kísérlet, mely az expresszionizmus jelentőségét a huszas-harmincas évek német irodalmában meg kívánja magyarázni értelmetlen, hacsak a negatív vonások összegezését látja feladatának.«²⁷

Pavlova megkísérli annak a jelenségnek a megmagyarázását, aminek lényegileg sikeres megoldásával eddig adós a marxista irodalomtudomány: mi tette megengedhetővé a valóságos irodalmi folyamatban annak a sorozatosságnak létrejöttét, ami szinte az irodalmi élet legnagyobb botrányának számított, olyanira, hogy nem is volt illő róla beszélni: — mi a magyarázata és oka az avantgardista irányok egyes képviselői szocialista íróvá fejlődésének? Pavlova azzal, hogy föltárja az expresszionista irányzatban belüli kettősség tartalmi okait és alapjait, hozzásegít e kérdés megoldásához, az ő megoldása azonban nem tűnik teljesnek, mikor kifejti: a baloldali expresszionizmustól egyenes út vezet a szocialista művészetig.

Mik e baloldali expresszionizmus jellemző jegyei? Békevág és konok háborúellenesség, romantikus antikapitalizmus, a szabadság szenvedélyes, de anarchizmusba hajló szeretete, egy aktív, embert formáló közösség utáni vágy. E valóban pozitív tartalmakat a baloldali expresszionisták éppen olyan éles, a gondolat *lényegét szuggéráló torzítással*, képkiemeléssel, a dolgok valóságos összefüggéseit figyelmen kívül hagyó, éppen ezért valóságsszeletelő művészi technikával fejezik ki, mint a Sturm szerzői a maguk szubjektív, kúszált belső világát.

»Légy a fűszálon a pici él
s nagyobb leszel a világ tengelyénél«

mondja ki a fiatal *József Attila* a testvéri közösség utáni sóvárgásból született etikai parancsot a jellemzően expresszionista kozmikus ellentétű képpel. A futu-

²⁵ N. Pavlova: Expresszionizmus és realizmus. Vopronü Literatori 1961/5. 12. l.

²⁶ I. m. 121. l.

²⁷ I. m. 122. l.

rizmus gépkultuszához hasonló látásmód — ami a baloldali, az aktivista expresz-szionizmus tulajdonsága is — és a természetben való feloldódás naív hite, ami még Rimbaudtól származik és került át különböző tartalmakkal a század elő avantgardista irányába²⁸, segítséget váróan lobbantja fel a kiáltást:

»óh, gépek, madarak, lombok, csillagok!

Meddő anyánk gyerekekért könyörög,«

s ha Becher így fogalmazza meg aktivista programjából eredően az emberi közösségről alkotott törvényt:

»Mindenkinek fel kell ismernie önmagát mindenkiben«²⁹, a fiatal József Attila aki lelkes olvasója a Menschheitsdämmerungnak³⁰, szinte szószerint így fejezi ki ugyanezt a gondolatot:

»Hiába füröszöd önmagadban,

Csak másban moshatód meg arcodat«.

Mély humanista pátosz ez és pozitív társadalmi erő abban a korban, amikor különböző művészeti irányok az értelmetlenségben, a dekadens burzsoázia pedig a fasizmusban találja meg kérdéseinek megoldását, mikor a barna inget már feltalálták, hogy rövidesen gyászba borítsák vele Európát. De elég-e a gyász elleni küzdelemhez e humanizmus? Elég-e a szocialista művészethez való fejlődéshez az a romantikus antikapitalizmus, ami a *Koldusok*ban fejeződik ki?

»Oreg, én eztán lopni fogok!

Fiam, mindenki azt teszi, ne tedd!«

Elég-e a jó szuggesztivitásának hite, ami a *Tanítások*ban jut kifejezésre; elég-e a szép jövő általános, tárgyatlan, ködös látomása, mely az emberiség boldogabb holnapját a mind dolgozabb és okosabb nemzedékek egymásváltásában várja?

»Erősek is a férfiak, vállukon jólcsinált csákány,
hegye úgy mozog, mint az inga, lépésre mozdul,
figyelik jól az aggastyánok
s közben-közben leülnek a nagy, fehér kövekre,
azok meg csendesen fölemelkednek,
szállnak lassan előre, míg ezüst fejük is ráhajtják,
aztán jönnek a friss halottak, átlátszók ők még,
mint az ablak,
alvó, fehér hal lebeg a törzsük közepén —
utánuk már a régebbiek, szép testükből nagy
darabokat vetnek a bokrok alá
s a csontvázások kitárt karjukkal, piros madarak
röpültek arra,
énekelnek a karcsú széllal, mely a port magasba
dobja,
rajta átcsillognak zuhogó
és frissen fakadt, nagy tömör vizek.«

²⁸ Arthur Rimbaud: Költemények. Fordította: Kardos László. Könyvek IV. 1944. Debrecen »irigyeltem az állatok boldogságát a hernyókat, amelyek a limbus ártatlanságát mutatják.«

²⁹ A Becher mondatát Pavlova hivatkozott cikkéből idézem.

³⁰ Vö.: Szabolcsi Gábor: József Attila Szegeden és Makón. József Attila és Csongrád megye. Összeállította Szabolcsi Gábor TIT. Megyei Titkársága, Szeged, 1954.

Milyen ez a jövőndő, amit a régen megholták testével termékenyített föld terem az új ifjak számára?

»Most a jövőndő férfiakra szólók.
ők lesznek az erő és a szelídség,
szétszaggatják a tudás vasárlarcát,
hogy az arcán meglássák a lelkét.
Megcsókolják a kenyeret, a tejet.
s amely kezükkel simogatják gyermekük fejét,
ugyanavval kifacsarják az érckövekből
a vasat és minden fémeket.
Városokat raknak a hegyekből
nyugodt és roppant tüdejük a vihart,
a fergeteget magába szívja
s megcsöndesülnek mind az óceánok,
mindig várnak váratlan vendégre,
az ő számára is terítenek
és megterítik a szívüket is.
Legyetek hasonlók hozzájuk,
hogy kisgyerekeitek liliomlábaikkal
ártatlanul mehessenek át
az előttük álló vértengeren.«

Csodálatos tisztaságú humanista hitvallás és döbbenetes erejű jóslat. E költészet eszmei alapjaiban — miután ismerjük József Attila életművét — könnyen felfedezzük — és igazoltnak is látjuk e fölfedezésünket —, hogy *jelen vannak azok a pozitív tartalmak, amelyek később József Attila szocialista lírájában találják meg igazi értelmüket*. Mert e megfogalmazásban kifejtett tartalmak, csak azért egyértelműen pozitívek számunkra, mivel a későbbi művek, a szocialista költészet nagy alkotásaihoz kapcsolódva látjuk értéküket.

Ugyanezekből a mélyen humanista hitvallásokból, jövőt álmódó, elsodró erejű, látható és mégsem konkrét freskókból nem mindenkinél fejlődött ki szocialista művészet. Werfelből katolikus misztikus álmódzó lett. A fiatalkori József Attilában nincs erre kísértés, vagy legalábbis lehetőség? Van! Nem véletlenül történt, hogy József Attila költészetében a negyvenes évek egyik kritikusa a szentferenci egyszerűség és közvetlen, emberi istenlátás XX. századi megvalósulását, az új humanista vallás hangjait üdvözli az antiklerikális istenszemlélőt. E megfogalmazásban világosan kifejeződik az expresszionizmus egyik eszmei kettősége, a valóság és a mítosz állandó, egymásnak feszülő ellentéte, ami tartalmi, szemléleti, világnézeti ellentmondás, s ami önmagában kérdésessé teszi a baloldali expresszionizmustól a szocialista líráig való fejlődés egyenesvonalúságának lehetőségét éppúgy mint annak egyoldalú megállapítását, hogy a szocialista irodalom nagy alkotói expresszionista korszakuk alatt csupán negatív tanulságok gyűjtésével, és azok hatása alatt tolódtak a szocialista művészet felé.

Hogy a fejlődés a baloldali expresszionizmustól a szocialista líráig nem egyenes vonalú, nem szükségképpen törvényszerű, ezt a magyar költészet XX. századi történetében Kassák útja igazolja. Furcsa paradoxon, hogy Kassáknak, mint úttörőnek kísérletezőnek s egyidőben talán-tudatos forradalmárnak a

magyar szocialista líra, közelebbről és pontosabban: József Attila költészete sokat köszönhet, s Kassákból a *Ma* szerkesztőjéből a baloldali expresszionizmus nagy és szuggesztív hangú magyar költőjéből nem lett szocialista lírikus. Furcsa paradoxon, de igaz. Kassák, aki szinte »utolérhetetlen tökélyig« vitte a világ részekre darabolásának technikáját, nem tudta »az álom mélyéből« fölmerülő képeket tudatosan rendezni. Kassák nem tudott túllépni a Rimbaud-i költői programon: »Szentségként kell őriznem lelkem zilaftását«. Kassák nem jutott túl azon a képszerűségi technikán, mely a szimbolizmussal indulva a különböző irányzatokon át a szürrealizmusig eluralkodott, »amelyet irányítatlan érzés és személyi affektív szervezet jellemez, s ahol a szabadság — igazi burzsoá stílusban — a szükségyszerűség tudomásul nem vétele, vagyis annak az affektív szervezetnek a nemismerése, mely a képek áramlását meghatározza s a jó költészetben tudatos.«³¹ (Kiemelés Sz. G.)

A szubjektivitásnak ez a mértéke nem csupán Kassákra jellemző, s nem csupán technikai probléma. Ez az expresszionizmusnak és a baloldali expresszionizmusnak is olyan tulajdonsága, ami a mozgalom kispolgári jellegéből adódik. Különösen éles és sarkított társadalmi és történeti helyzetben ez a valóságra való szubjektív indíték rátapadás és a humanista lelkesültség alkalmas volt a valóságból a forradalminak feltárására, illetőleg a valóság forradalmasító bemutatására, s annak ami a kapitalista társadalomban végzetesen, gyűlöletesen embertelen. Kassák 1914-től 21-ig írt verseiben ezt teszi. Bemutatja a forradalmi erőt, a *munkást*,

»Hozzád beszélek, aki nem vagy több és nem vagy kevesebb nálam,
akit embernek mintázlak, bár értelmetlenül duzzogsz
s hetenként hat napon felismerhetetlenné mázol a gyárak piszka.
Kidolgozott kezemet beleteszem kidolgozott kezédbe.

Testvér!

Mi az erő fiai vagyunk«

»Indulni akarunk a magas töltésen.

Lent eszelősen összerosakodtak a partok.

De mi ismerjük a célt.

Hitek máglyáznak,

máglyák énekelnek.

Cél! Cél!

Az élet boldog zászlói lobognak a térben.

Oh, megtalált fiatal testvérem.«

Bemutatja az elnyomás kegyetlenségét.

Boldogan mindenki belevetette magát a teljesedések örömébe.

Es akkor a látás hirtelen összegubancolózott.

Egyszerre senkisémet érezte maga mellett a párját,

és a felzendült puskák könnyörtelenül beléjük oltották a halált.«

Megfogalmazza a nagyszerű új világ felépítésének álmát, az új emberi és művészi hivatást is:

³¹ Christopher Caudwell: Illúzió és valóság. A költészet forrásainak vizsgálata. Fordította: Terényi István. Gondolat Kiadó. Bp. 1960. 211. l.

»Holnap azbesztből, vasból és roppant gránitból életet dobunk a romokra
 És félre az államdekorációkkal! A holdvilággal és az orfeumokkal!
 Hatalmas felhőkarcolókat építünk majd és játéknak az Eiffel-torony mását.
 Bazalt talpú hidakat. A terekre új jeleket zengő acélból
 s a döglött sínekre üvöltő, tüzes lokomotivokat lökünk,
 hogy ragyogjanak és fussák be a pályát, mint az ég szédületes meteorjai.
 Új színeket keverünk, a tenger alá új kábeleket húzunk
 és megejtjük az érett, pártalan asszonyokat, hogy új fajtát dajkáljon a föld
 és örüljenek az új költők, akik az idők új arcát éneklük előttünk:
 RÓMÁBAN, PÁRISBAN, BERLINBEN, LONDONBAN ÉS
 BUDAPESTEN.«

Ugyanezek az álmok, — a baloldali expresszionizmus álmai, — megtalál-
 hatók az ifjú József Attila költészetében is. »Ök lesznek az erő és a szelídség«
 — mondja azt amit Kassák így mondott: »mi az erő fiai vagyunk.« S amit
 Kassák így folytatott *»indulni akarunk a magas töltéseken«* (kiemelés Sz. G.) s
 amivel Kassák a forradalmi szándékot kívánja kifejezni, József Attila majd
 így mondja el évek múlva, sok válság után:

»Tanácsot állunk a dombon, melyre pincéből,
 bányából. kubikus gödörből feljutottunk. —
 Viszi az idő a ködöt, tisztán meglátni csúcsainkat.«

A forradalmiság kétfajta tartalma ugyanazzal az expresszionista techni-
 kával jut kifejezésre. Ugyanaz a technika mindkettő, amit *Caudwell* álom-
 technikának nevez, s elnevezését József képszerkesztésére is el kell fogadnunk,
 hiszen ő maga is csaknem ugyanazt mondja.³² A két költő expresszionista szín-
 használata is a már hagyományos szín-értelmezésen³³ alapszik, a *költői tartalom*
mégis különbözik. Talán elegendő magyarázatnak az, hogy Kassáknál »a költé-
 szet álom-munkája elmarad« s képalkotó technikáját jól jellemzi a Caudwell-i
 elemzés: »A „szabad” asszociáció kényszerű álom. A költészet már nem tartal-
 maz álmunkát; maga is álommá válik; a költő a jótékony stupor állapotába
 lép. *Jótékony* mert Aragon megmondotta: a költő nem nyugodhat meg ezen a
 ponton, egy korábbi pontra sem mehet vissza, csak úgy gyógyulhat meg, ha
 sikerül eljutni egy olyan világba, ahol a *szubjektum és az objektum ismét tár-
 sadalmi s ennél fogva tudatosá válik.*« (kiemelés: Sz. G.)

³² József Attila már hivatkozott Kassák-kritikája.

³³ Kurt Mautz: Die Farbensprache der expresszionistischen Lyrik. Deutsches Vier-
 teljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. 1957. 2. A szerző
Becher, Heym és mások költészetének elemzésével meggyőzően bizonyítja, hogy a
 színeknek az expresszionista költészetben sajátos, érzelmi tartalmakat hordozó funk-
 ciója van. Bőséges példatárából: »Schwarz hat durchweg den Ausdruckscharakter
 des Toten und von Todesrohng oder Todesgrauen. In Heyms »Schwarze Visionen«
 ist diese metaphorische Bedeutung von Schwarze gewissermassen Gegenstand des
 Gedichtzyklus und wird durch die Bilder eines imaginären Totenreichs umschrieben:
 um die Tote dreht sich *des Schwarzen Himmels grosse Grabesglocke*, die totengeister
 sind Heimatlose in *schwarzer Welt*,«... stb. — A fehér, vörös, bíbor skarlát, sárga,
 zöld, kék színek funkcióját bizonyító érdekes tanulmány nyomán tett néhány meg-
 figyelés is igazolja az észrevételek helyességét: Kassáknál és József Attilánál s szín-
 használat rokonértelmű, tipikusan expresszionista jellegű.

Az ebbe a világba való eljutás nem költői technika, hanem világnézet kérdése s a baloldali expresszionizmus, ha hordoz is magában olyan világnézeti elemeket, amelyek könnyítik vagy elősegítik az ebbe a világba való eljutást, olyanokat is tartalmaz, amelyek gátolják azt. A művészet társadalmivá válása csak részben programja az expresszionista művészetnek — Sokel találóan messianisztikus lelkesültségnek nevezi ezt az expresszionista vonást. De éppen ebben a messianisztikus lelkesültségben van jelen egy olyan szubjektív elem, amely lehetőséget nyújt a belső világba való menekülésre, a bezárkózásra, az én-keresés és önelemzés kultuszára. A fiatal József Attilát is megkísérti ez a kísértés s ha Bechernek fel kellett számolnia az ellentmondásokat az »aktivista álom és a kommunista valóság között«, akkor József Attila az expresszionizmus messianisztikus pátoszának tartalmi ellentmondásában rejlő feszültségekkel harcolt meg *A csodában*.

»Kár volna magamat eladnom
célért, eszméért, okért, hitért.
Hogy magyarázzam az eget másoknak.
Eladni magam semmiért.
Te vén szilvafa, ugye igazam van?
Te tudod, te százesztendőt éltél!...«

teszi fel önmagának a kérdést. Két utat lát maga előtt. E korszakában egymás után futnak ki tolla alól az expresszionizmus eszmei és művészi hatását mutató versek, melyek mind élesen társadalmi érdeklődésűek. A társadalmi helyzet azonban az ellenforradalom győzelme után egyre »konszolidáltabb«. A fiatalos lelkesültség kiéli magát az expresszionista lobogásban, de a cselekedet, a versek visszhangja nem születik meg. A mester, Kassák, 1923—24-re már egyre mélyebbre zuhan művészetének, világnézetének válságába. A kérdést a kor is fölteszi, de megszületését az expresszionizmus sajátos kettősége is elősegíti.

A vers szerkesztésének különössége, hogy a kérdésföltevés a fájdalmas ironia hangján ugyan, de hagyományos költői eszközökkel történik. Amint azonban a kérdés elhangzott:

»...sikitott, elbőgte magát
a kert mellett egy vén acéltehén.«

Különös kép. Acéltehén. A technikai csodavárás és a kisváros alkonyati hangulatának idillje (a jámbor tehén) egyesül a képben. Az expresszionista álomban a jövő és a jelen absztrakt képbe asszociálódott jelképe, sikolt, változik, ragyog és haldoklik az elhangzott kérdés nyomán. Gyerekek körhintán örvénylő zuhataga harsan vidáman (gondoljunk a *Fiatalasszonyok éneke* csodálatos képére: »*hús derekunk hintázása, karunk farunk hullámozása, mint harmatos, magos fűben tíz-húsz kövő víg gyerekek, sivalkódva, meztelenül ha rakáson hempereg*«, hogy a hintázó gyermekserég valóságkifejező erejét megértsük), majd a költő e belső tusakodásban a teljes elmagányosodás élményét is megéli: a valóság minden eleme egyszerre elszalad s ebben az elmagányosodásban önmagát és a semmit is elveszti. A vers darabos ütemű és forgatagszerű rohanása csak akkor csitúl, mikor a valóság hívása, ereje, igazsága és szépsége úrrá lesz a válságon.

»A föld egyszerre elszaladt alólunk
és elszaladt alólunk minden:
ég, csók, tűz, magam s a semmi.
A tehén lángszőre szintén elszaladt,
aztán visszajött
s a homlokomon kezdett énekelni.«

A belső válság lecsitultával a szülés előtti »telítődés«, a valósággal való bensőséges eggyéválás, azonosulás, az általa történt művészi megtermékenyülés képe vezeti be a vers új egységét:

»Fehér vízben hevertünk egymás mellett
szívemben ő s az ő szívében én.«

majd visszatérnek a korábbi, az előbb szinte robbanásszerűen föllobbant képek, már nem úgy mint a külső világ meghallgatásra váró, önmagukban csodálatos, de tehetetlen jelképei. Már nem hullanak a késnyelek pengétlenül a költővel azonosult világ szemeiből.

»S úgy láttam, hogy bennem él tovább
a tehén.
S tele gyerekekkel
körhinták forogtak vidáman
szarvai hegyén.«

Ebben az álomban újra megtalált világban a valóság képe teljes és szubjektívtált, átélt és átvett és mégis különálló marad.

»Arrabökött, amerre elszaladtunk«
»s én szégyenverten lopózkodtam arra,
hogy embertszülő tüzet énekeljek
örökké, újra,
jeges, havas
ismeretlen hegyek tetején.«

Az expresszionista értelmű messiás-költői hivatás vállalásának válságán túljut a költő, de a látott világ kifejezésének vállalása még nem vezette el az emberi közösségbe. Embertszülő tüzet akar énekelni, de jeges, havas, ismeretlen hegyek tetején véli ezt az éneket fellelhetőnek és elénekelhetőnek. A teljes megoldásnak, az emberi közösséggel való kapcsolat megtalálásának ugyan az a *szubjektív expresszionista pátoz s féke, ami egy másfajta magányon, az önmagába zártság magányán átsegítette*. A vers egészében a világ és az egyéniség eltűnésének lehetősége, a befeléfordulásnak és az önvizsgálat dzsungelében való tévelygésnek lehetősége *potenciálisan jelen van*. Franz Kafka útja ennek az expresszionista lehetőségnek a kifejlődése. De József Attilát, a cselekvést, az »embertszülő tűz« éneklését vállaló költőt is csak a *válság egy oldalán segíti át az expresszionista valóság és művészetszemlélet*. A költemény képeiben az ember nem ölt testet, még absztrakt képbe sem öltözik. A természeti valóság elvonttá vált ugyan, de mégis képileg jelenik meg gazdagon, sok színnel, mély szug-

gesztivitással jelezve, hogy az ember a természet testvére. Az ember ugyanakkor csak fogalmilag kap helyet a képek kavargásában. *E fogalommá absztrahált ember szolgálatában az expresszionista költői szerep csak az ismeretlen, jeges, havas csúcsok profétikus magányát kínálja.* József Attila e fiatalkori versben még ezt a szerepet vállalja.

A magány tehát nem oldódott fel, csak más lett a tartalma, a célja. Ezért lépés és visszalépés egyszerre a vers, s azt bizonyítja: az expresszionizmus baloldali, leghaladóbb, társadalmilag leglázázóbb programjában is van egy sajátos kettőség, ami miatt sem azt nem lehet egyértelműen kimondani, hogy az expresszionista hatás csupán negatív tanulságokkal szolgál általában, de akár-csak József Attila költészetében is, azt sem, hogy a baloldali expresszionizmustól egyenesen, szinte problémamentesen vezetett az út a szocialista lírához. Van akiknél odavezetett, volt akiknél nem. Csak azok értek el az expresszionisták képviselői közül a szocialista művészetig, akik az expresszionizmus világszemléletének haladó, lázadó elemeire támaszkodva képesek voltak a lázadás anarchiájának ideológiájából a kommunista ideológia elfogadásáig felmőni.

BESZÁMOLÓK

BÖLCSÉSZDOKTORI ÉRTEKEZÉSEK 1960—61.

Bíró Ferenc: Péczei József írói fejlődésének főbb vonásai (1960).

A dolgozat — a legáltalánosabb kérdéseket szem előtt tartva — teljes pályaképet nyújt s a kérdés eddigi irodalmához képest a marxista irodalomtörténetírás igényei szerint a legmeggyőzőbben jelöli ki Péczei sajátos életművének helyét irodalmunk történetében. A szerző igen eredeti, önálló elgondolások alapján mutatja ki Péczei tevékenységének a protestantizmussal, valamint a komáromi polgári atmoszférával való összefüggéseit és jellemzi azt, mint a függetlenség és polgári haladás egységének megteremtésére irányuló első felemás kísérletet. Ennek a szempontnak az alapján meggyőzően magyarázza az egyes művek, Péczei bizonyos fordítási, szerkesztési elveinek természetét.

Kaposi Márton: Machiavellizmus és Machiavelli a Zrínyi előtti magyar irodalomban (1960).

A disszertáció az eddig tüzetesebben nem vizsgált kérdés anyagát a lehető legkörültekintőbben összegyűjtve a magyar machiavellizmus adalékainak a maga nemében egyedülálló, rendszeres tudományos feltárását végezte el. A korábbi tanulmányok (Mayer Erzsébet, Kardos Tibor) eredményein elindulva a XVI—XVII. századi könyvjegyzékekben is nyomozza Machiavelli hazai ismertetését. Utal a machiavellizmusnak a tacitizmussal való gyakori összeolvadására, rámutat, hogy a Machiavelli-féle fejedelmi-típus társadalmi aktualitása miként erősödik meg Erdélyben a Báthoriak korában, s hogy a XVII. században a nagy firenzei gondolatok főleg Iustus Lipsiuson keresztül jutnak el hozzánk. A dolgozat VII. fejezete, A kialakuló államelméleti irodalom, alkotja a szerző kutatásainak tulajdonképpeni középpontját. A Machiavelli-hatás társadalmi alapjainak vizsgálata e fejezetben jut legjobban érvényre: A magyar nemesség rendi politikája, az erdélyi fejedelmi ab-

szolutizmus, a hanyatló Erdély politikai állapotai magyarázzák e kor politikai irodalmában a Machiavelli-i és Machiavelli-ellenes tanokra való támaszkodást.

Kordé Imre: Dugonics András (1960).

A benyújtott disszertáció egy teljes pályaképet nyújtó monográfia első része, amely az írónak pályakezdésétől az *Etelkáig* bezárólag megtett útját dolgozza fel. A pályakezdést tárgyalva azokat a mozzanatokat (nemzetiségi helyzet, népiesség jelentkezése, történetiszemlélet alakulása) emeli ki és elemzi különös gonddal, amelyek az *Etelkának* létrejötté és értékelése szempontjából a leglényegesebbek. A dolgozat forrásaihoz, elődeihez viszonyítva főleg egyben: az *Etelka* folklórisztikus elemeinek, ezen belül a Szeged-környéki folklór beszűremlésének vizsgálatában, általában a népiességnek alapos elemzésében tűnik ki. Emellett részletesen vizsgálja Dugonics folklóriszemléletének bontakozását.

Kovács Sándor Iván: Magyar példa és európai humanista hagyomány szerepe Szepsi Csombor Márton íróvá fejlődésében (1960)

A dolgozat önálló kutatások, valamint hazai és külföldi szakirodalom ismerete alapján merőben új és lényeges eredményekhez jut. Felhívja a figyelmet arra, hogy Szepsi Csombor külföldi útleírása voltaképpen Szenczi Molnár Albert ihletését mutatja, kinek életművével könyvének bizonyos vonásai is közesek. Utal Balassi, Skaricza ösztönző, ihlető hatására, majd kimutatja, hogy Szepsi Csombor humanista érdeklődésére elhatároló befolyással a danzigi B. Schachmann életútjával való megismerkedése és danzigi tartózkodása volt. Itt ismerkedett meg ugyanis a Giovanni Bernardino Bonifacio olasz vándorhumanista által alapított könyvtár anyagával. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy azokat a humanista munkákat, melyeket Szepsi Csombor később. Varannóban írott *Udvari Schola* c. művében idéz és felhasznál, mind megtalálta a danzigi

könyvtárban. A dolgozat — lerövidítve megjelent a *Filológiai Közöny* 1960-as évfolyamának 1. számában.

ACTA IUVENUM IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYAI*

Csak elismeréssel lehet szólni induló fiataljaink e tudományos kísérleteiről: tehetség, gondolati frissesség munkál bennük. A marxista módszer egyre biztosabb alkalmazása, az invenció bátorsága s a problémakeresés szenvedélye érdekes és tanulságos olvasmányt tesz őrök. Még nem teljesen kiforrott, érett írások ezek — a tanult általános ismeretek néhol csak kulisszák, nem oldódnak föl az elemzés konkrét menetében; a fogalmazás többnyire száraz, a stílus szürkésege untat — de sokat ígérnek, sőt máris sok (nemcsak pedagógiai, hanem irodalomtörténeti) eredményt is hoznak. Az egyéni ízlés-törekvés és az intézeti irányítás egészséges arányáról vall a témaválasztás: vers és próza, tanulmány és esszé, filológus és teoretikus hajlam egyaránt igényes színvonalon képviselteti magát benne. Öröndötes, hogy két elhanyagolt korszak is kutatóra lett: a felvilágosodás és a főlzabadulás utáni idő.

Elvi fejtegetéseit s végkövetkeztetéseinek súlyát tekintve a legkiemelkedőbb dolgozat Németi Jenőé. A 18. századi kéziratos költészet és a barokk c. munkájában Klaniczay és mások koncepcióját alkalmazza a Rákóczi-kor előtti nemzeti lírára, s — a nem túlságosan eredeti általános bevezető után — a feudális reneszansz erőpazarló, harmóniát erőszakoló, fatalisztikus-színpadias életérzését mutatja ki a protestáns jeremiádok s a humanista gyászversek hagyományát folytató hazafias mondandójú siratóénekekben. Néhány szép verselemzése meggyőzően konstatálja a barokkos stílusjegyeket: az öncélú ornamentikát, az érzelmi feszültségben tobzódó allegóriák bőséget, a csengő zeneiség s retorika áradását, a halmozás lendületét, és ügyesen különíti el e hangot a manierizmustól. (Rimay. Kiben kesereg a magyar nép romlásán, Bónis Ferenc keserve, Bocskay Istvánnak szomorú haláláról.)

Bodó Károly A 18—19. századi magyar »román« — irodalom fejlődésének néhány kérdése című műve — a kötet filológiai legalaposabb írása — a fordítói előzők esztétikai megállapításait dolgozza föl, s egy nagyműt — a felvilágoso-

dás polgári ízlésnevelő szándékától és érzelmességétől, majd a nyelvújító-nemzeti művelő szereptől népszerűvé váló, később a reformmozgalmak patrióta törekvéseinek árnyékában elsekélyesedő — műfaj, a költött meséjű és szórakoztatva is erkölcsnevelő román történetét rajzolja meg. Az anyag bőségével való birkozás néha kuszává teszi a gondolatmenetet, e hibát azonban ellensúlyozza a korszak fő törekvéseit a részletekben is fölillantó lényeglátás, valamint a fordítási irodalommal kapcsolatos szellemtörténeti álláspont — sajnos csak szándékolt — bírálata.

Balogi I. Kornélia Berzsenyi utolsó verseinek stíluskérdései c. dolgozata az összetett, az életrajz, a költői-nyelvi elemzés, sőt a szövegváltozat — s motívumvizsgálat tanulságait is egybeemerkölő — »komplex« módszer biztató próbája. Írója színes okfejtéssel igazolja a klasszicizmus elmélyülését és — sajátos, akarattalan, ösztönös átvételként — romantikus színeződését a kissé dekadenssé túlrájzolt poéta óregkori verseiben. Számottevő eredménye még munkájának a Széchenyihez fűződő kapcsolat eszmei motívumokra való építése. A Majláth-oda versnyitó képét azonban félreérti (a Vág-hasonlat nem Majláth kötetére, hanem az ifjú Berzsenyire vonatkozik, nem idegen ars poética elitelése, hanem rezignált búcsú az odák pátoszától; vö. Felsőmagyarországi Minerva, 1927.) és elsiklik az erőtlenné bágyadó hang, a művészi törés megállapítása fölött is.

Takács (Akác) László munkája, Az 1956-os ellenforradalom ábrázolása regényirodalmunkban címen, témában is szocializmussá formálódó jelenünk írói törekvéseihez kapcsolódik. Elismerésre méltó igényességgel tárgyalja a »pozitív jellem« fogalmát: statikus, fejlődő és vívódó változatait különböztetve meg; jó szemmel figyel a kritikai realista megoldásoktól elkanyarodó formai kísérletezésre, itt-ott az elnagyolt lélekábrázolás buktatóira. Mintha azonban bizonytalankodna a kritikai és a történeti módszer között: ezért kapunk fejlődésrajz vagy műelemzés helyett — leltárt.

Összefoglalva: a közölt tanulmányok méltán kerültek kiadásra, szép dokumentumai az egyetemi hallgatók szerzők szakmai-ideológiai fölkezdtségének. Amin még javítani lehetne: a kiadványsorozat technikai színvonalára.

Grezsza Ferenc

* Acta Iuvenum Sectio Philologica et Historica II. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged, 1962.

TARTALOM

<i>Bíró Ferenc</i> : A Mindenes Gyűjtemény (1789—1792) szerkesztőjének nyelv és irodalomszemléletéhez	3
<i>Nacsády József</i> : Jókai »Delejországa«-áról	17
<i>Juhász Antal</i> : Thury Zoltán a Szegedi Naplónál	25
<i>Illia Mihály</i> : Juhász Gyula költészetének motívumairól 1908—1911 között	41
<i>Krajko András</i> : Piros pecséttel nyílik a titok	55
<i>Szabolcsi Gábor</i> : József Attila expresszionizmusának kérdéséhez	71

BESZÁMOLÓK

Bölcsészdoktori értekezések 1960—61.	87
Acta Iuvenum II.	

B 20 353 4

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
(SECTIO PHILOLOGICA)

Nyelv és irodalom I. 1955.

Nyelv és irodalom II. 1956.

Irodalom I. 1958.

Irodalom II. 1959.

Acta historiae litterarum hungaricarum I. 1961.

Felelős kiadó: A Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja

A kézirat nyomdába érkezett: 1962. X. 20. — Megjelenés: 1962. XII. 21.

Terjedelme: 3 (A/5) ív. — Megjelent 500 példányban.

Készült linószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-54 és 5602-55 szabványok szerint

Szegedi Nyomda Vállalat 62-3976